

Hérodotosz

KÜROSZ - XERXÉSZ

A felhasznált eredeti, fordított művek:

Kürosz és Kroiszosz története

Fordította: Devecseri Gábor

Hérodotoszi novellák

Fordította: Szabó Árpád

TARTALOM

KÜROSZ

Kürosz és Kroiszosz története

XERXÉSZ

Xerxész hadat indít

Püthiosz

A seregszemle Abüdoszban

Démaratosz

Leónidasz Thermopülainál

Thermopülai után

Themisztoklész Artemiszionnál

Szalamisz előtt

Artemiszia tanácsa

Themisztoklész üzenete

Themisztoklész és Ariszteidész

Artemiszia hőstette

A pórul járt phoinikok

Xerxész és Mardoniosz

A szalamiszi csata után

Xerxész a viharban

KÜROSZ

KÜROSZ ÉS KROISZOSZ TÖRTÉNETE

Kroiszosz líd nemzetiségű volt, és a Szíria és Paphlagónia között délről északra folyó s az úgynevezett Euxeinosz-tengerbe ömlő Halüsz folyón inneni népek fölött uralkodott. Ez a Kroiszosz volt, tudomásunk szerint, a barbárok közül az első, aki a görögöket részint adófizetésre kényszerítette, részint barátjának nyerte meg. Az iónokat, aioloikat és az ázsiai dórokat leigázta, a lakedaimóniakat barátul nyerte meg. Kroiszosz uralma előtt a görögök mind függetlenek voltak. Mert a kimmeriuszok hada Iónia ellen Kroiszosznál előbb vonult ugyan föl, de nem hódított meg városokat, csak rablóportyázást folytatott. Az uralom, mely a héraleidáké volt, a következőképpen szállt át Kroiszosz nemzetségére, az úgynevezett mermnadákra.

Volt Szardeisznak egy királya, Kandaulész, akit a görögök Mürszilosznak neveztek. Ez Alkaiosztól, Héraklész fiától származott. Agrón, Ninosz fia, Bélosz unokája, Alkaiosz dédunokája a héraleidák közül első királya volt Szardeisznak, Mürszosz fia, Kandaulész pedig az utolsó. Azok, akik Agrón előtt uralkodtak e földön, Atüsz fiának, Lüdosznak leszármazottai voltak, akiről aztán az egész, azelőtt maion nevű népet lídnek nevezték. A héraleidák, Héraklésznek és Iardanosz egy szolgálóleányának gyermekei, isteni jóslat következtében, ezektől kapták az uralmat, s huszonkét nemzedéken át uralkodtak, ötszázöt évig; apáról fiúra szállt köztük az uralom, egészen Mürszosz fiáig, Kandaulészig.

Ez a Kandaulész ugyanis szenvedélyesen szerette feleségét, és szerelmében azt tartotta, hogy neki van a legszebb felesége minden ember közt. Ezt gondolta, s mert a testőrei között kedvence volt Gügész, Daszkülosz fia, s ennek a Gügésznek legkomolyabb dolgairól is beszélt Kandaulész, a felesége szépségét is emlegette neki, mértéken felül magasztalva azt. Nem sok idő múlva - mert kellett, hogy Kandaulésszal szerencsétlenség történjék -, ilyesféleképpen szólt Gügészhez: „Gügész, úgy veszem észre, mintha nem hinnél nekem, mikor a feleségem szépségéről beszélek; hiszen az ember füle nem is oly hiszékeny, mint a szeme. Légy azon, hogy megnézd őt meztelenül!” Az pedig hangosan kiáltva így szólt: „Királyom, miféle kárhozatos beszédet mondasz, mikor azt parancsolod, hogy úrnőmet nézzem meg meztelenül? Hiszen a levetett inggel leveti az asszony a szemérmét is. Régóta ismernek az emberek bölcs mondásokat, amelyekből tanulnunk kell; ezek között van az is, hogy »mindenki a magát nézze«. Én pedig elhiszem, hogy ő a legszebb asszony a világon, és kérlek, ne kívánj tőlem törvénytelenéget!”

Ilyen szavakkal igyekezett kitérni az ajánlat elől, mert félt, hogy még valami baja lesz belőle. De a király így felelt: „Bátorság, Gügész, ne félj, sem tőlem, hogy talán csak próbára akarlak tenni ezzel a beszéddel, sem asszonyomtól, hogy majd talán ő árt neked. Mert kezdettől fogva úgy fogom elrendezni a dolgot, hogy észre se vegye, hogy látod. Ugyanis a hálósobában, ahol feküdni szoktunk, a nyitott ajtó mögé állítalak; miután pedig én bementem, megjelenik majd feleségem is, hogy lefeküdjék. A bejárathoz közel van egy szék; mikor vetkőzik, erre teszi minden egyes ruhadarabját, egyiket a másik után, és így egészen nyugodtan nézheted meg őt. S mikor majd a széktől az ágy felé lép, s háttal fordul feléd, legyen rá gondod, hogy ne lásson meg, amikor az ajtón kisurransz.”

Gügész, minthogy nem tudott kitérni, késznek mutatkozott. Kandaulész pedig, mikor látta, hogy itt a lefekvés ideje, bevezette Gügészt a hálósobába; s nyomban ezután megjelent az asszony is. És Gügész megcsodálta, amint bement és lerakta ruháit. Mikor pedig az asszony hátat fordított neki és feküdni tért, titkon kiszökve elsomfordált. Csakhogy az asszony meglátta őt, amint kiment. S mert átértette, hogy ez férje műve, nem kiáltott fel szégyenében,

hanem úgy tett, mintha semmit sem vett volna észre, de elhatározta, hogy bosszút áll Kandauleszen. Mert a lídéknél, mint általában majdnem minden barbár népnél, még a férfi is nagy szégyennek tartja, ha meztelenül látják.

Akkor hát a királyné semmit ki nem mutatott, hanem nyugodtan maradt. Amint azonban a reggel beköszöntött, készenlétbe helyezte leghívebbnek tartott szolgálit, s magához hívatta Gügészt. Ez pedig, abban a hitben, hogy az asszony mit sem tud a történekről, megjelent a hívásra. Mert azelőtt is meg szokott jelenni, ha a királyné hívatta. Mikor pedig Gügész megérkezett, az asszony így szólt: „Most két út között engedek neked, Gügész, választást; lépj arra, amelyikre akarsz. Vagy megölsz Kandauleszt, s magadhoz veszel engem és a lídek fölötti uralmat, vagy neked magadnak kell most rögtön meghalnod, nehogy, Kandaulesznek mindenben engedelmeskedve, ezentúl is lásd, amit nem szabad látnod. Bizony, vagy neki kell elpusztulnia, aki téged erre rávett, vagy neked, aki engem meztelenül láttál és törvénytelen-séget cselekedtél.” Gügész először csak ámult a hallottakon, aztán könyörögni kezdett, ne kelljen választania ilyen lehetőségek között. De nem sikerült meggyőznie a királynét, s látta, hogy valóban vagy neki kell elpusztítania királyát, vagy őt magát pusztítják el mások. Azt választotta, hogy ő maga maradjon életben. Ilyen kérdéssel fordult tehát a királynéhoz: „Mínthogy akaratom ellen kényszerítisz, hogy uramat megöljem, rajta, halljam, milyen módon végezzünk vele.” A királyné rögtön felelt: „Ugyanarról a helyről támadjuk meg, ahonnan ő engem meztelenül megmutatott, s álmában törünk rá.”

Mindent előkészítettek a támadásra, s mikor az éj beállott, Gügész - mert nem bocsátották el, s nem is nyílt számára semmilyen szabadulás, hanem vagy neki, vagy Kandaulesznek el kellett pusztulnia - követte az asszonyt a hálószobába. Az pedig tört adott kezébe, s elrejtette őt ugyanamögé az ajtó mögé. Ezután pedig, mikor Kandaulesz lenyugodott, Gügész elősurrant, megölte őt, és így ragadta magához az asszonyt is, a királyságot is. Erről kortársa, a paroszi Arkhilokhosz jambikus triméterben meg is emlékezett.

Gügész tehát király lett, s a delphoi jósa a királyságban meg is erősítette. Mert mikor a lídek felháborodtak Kandaulesz veszte miatt és fegyverre keltek, Gügész katonái a többi líddel abban egyeztek meg, hogy ha a jóslat őt jelöli a lídek királyává, uralkodjék, ha pedig nem, adja vissza az uralmat a héraleidáknak. A jóslat őt jelölte ki, és így Gügész uralkodott. Annyit azonban mondott a püthia, hogy a héraleidákért Gügész ötödik utódja lakolni fog. Erre a kijelentésre a lídek és királyaik ügyet sem vetettek, míg be nem teljesedett.

Az uralmat tehát így nyerték el a mermnadák, így vették el a héraleidáktól, s Gügész, uralkodása folyamán nem kevés ajándékot küldött Delphoiba; rengeteg ezüst áldozati tárgy van Delphoiban, mely tőle származik, s az ezüsten kívül mérhetetlen sok aranyat is fölajánlott, a többi közt az említésre legméltóbbakat: hat arany vegyítőedényt. Ezek a korinthusziak kincsházájában állnak, s a súlyuk harminc talentum. A kincsház azonban, az igazat megvallva, nem a korinthuszi népé, hanem Küpszeloszé, Éetiön fiáé. Ez a Gügész, tudomásunk szerint, Gordiasz fia, Midasz phríg király után, a barbárok közül először ajánlott fel fogadalmi ajándékokat Delphoiban. Midasz ugyanis felajánlotta megtekintésre méltó királyi székét, amelyen ülve bíraskodni szokott volt, s ez a szék ott áll, ahol Gügész vegyítőedényei. A Gügész által felajánlott arany- és ezüsttárgyakat a delphoibeliek a fölajánló nevére Gügész-kincsnek nevezik.

Uralkodása alatt ő is hadsereggel tört be Milétoszba és Smürnába és bevette Kolophon városát. De semmi más nagy dolgot nem művelt harmincnyolc évi uralkodása alatt, őt tehát, ennyit említve, elbocsátjuk. Gügész fiáról, Ardüszről, aki Gügész után uralkodott, fogok most megemlékezni. Ez bevette Priénét, Milétoszba betört, s ő uralkodott Szardeiszban, mikor a

nomád szküthák által lakóhelyükről kiszorított kimmeriuszok megérkeztek Ázsiába, és Szardeiszt, a fellegvár kivételével, elfoglalták.

A negyvenkilenc évig uralkodó Ardüsz fia, Szadüattész váltotta föl, aki tizenkét évig uralkodott. Szadüattészt pedig Alüattész. Ez Küaxarésszal, Déiokész utódjával és a médekkel háborúskodott, a kimmeriuszokat kiűzte Ázsiából, és a Kolophón által alapított Szmürnát elfoglalta, Klazomenait pedig megtámadta. Csakhogy innen nem úgy távozott, ahogyan óhajtotta volna, mert nagy veszteséget szenvedett. De uralkodása alatt több más tettet is véghez vitt, melyek közül említésre legméltóbbak a következők.

Apja háborúját folytatva, hadakozott a milétosziak ellen. Előnyomulva a következő módon ostromolta Milétoszt. Valahányszor a mezőn érett volt a gabona, betört seregével, s a sereg szürinx, lant, fuvola és trombita hangjai mellett haladt előre. Mikor pedig milétoszi földre ért, a mezei lakásokat nem rombolta le és nem gyújtotta föl, az ajtókat sem szakította ki, mindent a helyén hagyott. De a fákat és a termést teljesen kipusztította a vidéken, és azután visszavonult. A milétosziak ugyanis urai voltak a tengernek, s így ostrommal a sereg semmit nem ért volna el. A lakóházakat pedig azért nem rombolta le a lídiai, hogy a milétosziaknak legyen hova menniök a föld bevetésére és megművelésére, neki pedig, ha beront, mindig legyen azok munkáján mit pusztítania.

Tizenegyedik évig viselte így a háborút, s ez alatt az idő alatt a milétosziak két nagy vereséget szenvedtek: először saját limeniai síkságukon, aztán a Maiandrosz völgyében. A tizenegy évből hat éven át még Ardüsz fia, Szadüattész uralkodott a lídek fölött, aki seregével Milétoszba betört. Ő volt a háború megindítója. A hat év után elkövetkező öt évben pedig Szadüattész fia, Alüattész harcolt, aki, mint ahogyan előbb is mondtam, a háborút apjától örökölte, s megfeszített erővel folytatta. S ebben a háborúban a milétosziakat az iónok közül, a khiosziak kivételével, senki sem segítette. Ezek pedig, kölcsönt adtak vissza a segítséggel. Mert a milétosziak már azelőtt segítették a khiosziakat az Erüthrai elleni háborújukban.

A tizenkettedik évben, mikor a sereg fölgyújtotta a vetést, a következő esemény következett be: amint a vetés tüzet fogott, a szélről üzött tűz az asszészoszi Athéné templomába kapott, a templom lángra lobbant és földig égett. Akkor ezzel egyáltalán nem törődtek, de miután a sereg visszaérkezett Szardeiszba, Alüattész megbetegedett. S mikor betegsége súlyossá vált, elküldött a delphoi jósokhoz; vagy valaki tanácsára tette ezt, vagy ő maga látta jónak, hogy betegsége felől az istent megkérdezze. A Delphoiba érkezőknek a püthia azt felelte, hogy addig nem ad jóslatot, míg fel nem építik Athéné templomát, melyet milétoszi földön, Asszészoszban felgyújtottak.

Így hallottam ezt a delphoibeliektől; a milétosziak pedig még megjegyzik, hogy Periandrosz, Küpszelosz fia, az akkori milétoszi uralkodónak, Thraszübulosznak igen jó barátja volt, s mikor értesült az Alüattészre vonatkozó jóslatról, követ útján Thraszübuloszt is értesítette, hogy az előre tudomást szerezzen róla, s a körülményekhez képest határozhasson, így történt ez a milétosziak szerint.

Mikor Alüattésznek a jóslatot megjelentették, rögtön követet küldött Milétoszba, mert fegyverszünetet óhajtott kötni Thraszübulossal és a milétosziakkal a templomépítés idejére. A megbízott tehát elment Milétoszba. Thraszübulosz pedig, aki már előbb mindenről pontosan értesült, s ismerte Alüattész szándékát, a következő tervet eszelte ki: amennyi gabonája csak volt neki és a többieknek a városban, azt mind halomba hordatta a piacon, s meghagyta a milétosziaknak, hogy az ő jeladására mindenki iddogáljon és mulasson.

Ezt pedig azért tette és azért rendelte el Thraszübulosz, hogy a szardeiszi követ lássa a nagy gabonahalmot és a polgárok jólétét, és jelentse meg Alüattésznek. Így is történt. Mert miután a

követ megérkezett és átadta a lídiai üzenetét Thraszübulosznak, visszatért Szardeiszba; s ahogy megtudtam, a békekötés nem is más miatt jött létre. Alüattész ugyanis azt hitte, hogy Miléoszban nagy a gabonánság, s hogy a nép a legnagyobb nyomorban sínylődik; a Miléoszból érkező hírnöktől pedig épp az ellenkezőjét hallotta annak, amit elképzelt. Ezután létrejött közöttük a békekötés, s ennek következtében barátok és szövetségesek lettek, s Alüattész Asszészoszban egy helyett két templomot épített Athénának, s betegségéből fölépült. Így folyt le Alüattésznek a miléosziakkal és Thraszübulossal viselt háborúja.

Az a Periandrosz, aki Thraszübulosznak a jóslatot hírül adta, Küpszelosz fia volt, és Korinthosban uralkodott. Róla a korinthusziak (s velük együtt a leszbosziak is) azt mesélik, hogy életében nagy csodát ért meg: delfin hátán érkezett ugyanis Tainaronba a méthümnaibeli Arión, aki az akkori lantosok közül senki mögött nem maradt el, s tudomásunk szerint először szerzett ditirambuszt, nevet is ő adott neki, és Korinthosban előadta.

Erről az Ariónról azt mondják, hogy miután hosszú időt töltött Periandrosznál, vágyát követve Itáliába és Szicíliába hajózott, ott nagy vagyont szerzett s újra Korinthosba kíváncszott vissza. Tarentumból indult el, s minthogy senkiben sem bízott annyira, mint a korinthusziakban, korinthuszi emberek hajóját fogadta fel. Ezek pedig a tengeren azt a gonoszságot tervelték ki, hogy Ariónt a vízbe dobják, és kincseit megtartják. Mikor ez neki tudomására jutott, könyörgött, önként felajánlotta a kincseket, csak életéért esdekelt. De nem tudta őket meggyőzni, a hajósok ráparancsoltak: vagy ölje meg magát, hogy a szárazon majd eltemethessék, vagy pedig ugorják ki tüstént a tengerbe. A szorongatott Arión már nem tudott mit csinálni, s kérlelni kezdte őket, hogy ha már így határoztak, legalább állhasson teljes díszben az evezőpadokra és énekelhessen; majd ha már énekelt, megöli magát. A hajósok megörültek, hogy a minden emberek közül legkiválóbb dalost hallgathatják, s visszahúzódtak a tatról a hajó közepére. A dalnok teljes díszbe öltözködött, lanttal kezében az evezőpadokra állt, a Nomosz Orthioszt adta elő, az ének végeztével pedig teljes díszöltözetében bevetette magát a tengerbe. Azok tovább hajóztak Korinthosba, róla pedig azt mesélik, hogy egy delfin vette a hátára, és Tainaronnál kitette. Amint partra jutott, díszben vonult Korinthosba, s ott, megérkezvén, előadta mindazt, ami történt. Periandrosz nem hitt neki, s ezért őrizet alá helyezte Ariónt, hogy sehová se mehessen, de a hajósokat is figyeltette; mikor pedig megérkeztek, magához hívatta őket, s kérdezősködött, mit tudnak mondani Ariónról. S minthogy azt mondták, hogy épségben tartózkodik Itália mellett, és ők jó sorsban hagyták Tarentumban, megjelent előttük Arión abban az öltözetben, amelyben a hajóról kiugrott - s a hajósok megdöbbenésükben nem tagadhatták a rájuk bizonyult bűnt. Ezt mondják hát a korinthusziak és a leszbosziak, s Ariónnak Tainaronban van egy kis ércemléke: egy delfinen ülő ember.

A lídiai Alüattész a miléosziak ellen viselt háborút befejezte, és később, ötvenhét évi uralkodás után meghalt. Ő volt családjából a második, aki betegségéből felgyógyulva Delphoiban fogadalmi ajándékot ajánlott fel: egy nagy ezüst vegyítőedényt és hozzávaló olvasztottvas tálcát, mely az összes delphoibeli fölajánlott tárgyak között is méltó a megtekintésre; ez a khioszi Glaukosz műve, aki az összes emberek közül először találta fel a vasolvasztást.

Alüattész halála után a királyságot Kroiszosz, Alüattész fia vette át, harmincöt éves korában, aki a görögök közül leelőször az epheszoszbelieket támadta meg. Ez alatt az ostrom alatt az epheszoszziak fölajánlották városukat Artemisznek, s a szentélytől a falig kötelet vontak. A távolság az akkor ostromolt régi város és a szentély között hét sztadion volt. Először tehát ezeket támadta meg Kroiszosz, aztán sorban minden egyes ión és aiol népet, s mindegyiknél más és más ürügyet hozott fel: akik ellen nagyobb tudott, ott nagyobb, de némelyiknél még semmiségeket is.

S mikor már az ázsiai-görögöket adófizetőivé igazta, elhatározta, hogy hajókat épít, és a szigetlakókat támadja meg. Mikor már minden készenlétben állt a hajóépítéshez, némelyek szerint a priénéi Biasz, mások szerint a mütilénéi Pittakosz érkezett Szardeiszba, s Kroiszosz kérdésre, hogy mi újság Hellaszban, ezzel a válaszával vetette végét a hajóépítésnek: „Királyom, a szigetlakók rengeteg lovat vásároltak össze, mert az a tervük, hogy Szardeisz ellen és ellened hadakozzanak.” Kroiszosz azt hitte, hogy vendége igazat beszél, s így szólt: „Bárcsak azt sugallnák az istenek a szigetlakóknak, hogy a lídek fiaihoz lovakkal vonuljanak!” S az nyomban ezt mondta: „Látom, királyom, buzgón óhajtod, hogy a szigetlakókat a szárazon lovascsatában győzzed le; reményed természetes is. De mit gondolsz, a szigetlakók mi másért imádkoznak, amióta megtudták, hogy hajókat építesz ellenük, mint azért, hogy a lídeket a tengeren legyőzzék, s így bosszút álljanak a szárazföldi görögökért, akiket te leigáztál?” Kroiszosznak nagyon tetszett ez a bizonyítás, és mert úgy érezte, hogy helyesen beszél a bölcs, hallgatott rá, és megszüntette a hajóépítést. Így történt, hogy a szigetlakó iónokkal barátságra lépett.

Idők múltával pedig Kroiszosz a Halüsz folyón innen majdnem minden népet leigázott, mert a kilikiaiak és lükiaiak kivételével a többieket mind leigázta; ezek pedig a lídek, phrígék, műszek, mariandünuszok, kna upszok, paphiagónok, a thüniai és bithüniai trákok, károk, iónok, dórok, aiolok és pamphülok voltak.

Miután tehát Kroiszosz ezeket leigázta s a líd birodalomhoz csatolta, a gazdagságában virágzó Szardeiszba ellátogatott Hellaszból minden bölcs, aki abban az időben élt, egyik a másik után, köztük Szolón is, athéni férfiú, aki az athéniaknak megbízásból törvényeket alkotott volt, és most tíz évet, világlátás ürügyén elhajózva, hazájától távol töltött, nehogy valamely törvényét eltörölthessék vele. Mert maguk az athéniak nem törölhették el: nagy esküvéssel fogadták meg ugyanis, hogy tíz évig a Szolón által hozott törvényekhez tartják magukat.

Az emiatt és még világlátás céljából is hazájától távol időző Szolón ellátogatott Egyiptomba, Amasziszhoz és Szardeiszba is, Kroiszoszhoz. Miután megérkezett, Kroiszosz a királyi palotában megvendégelte. Azután, a harmadik vagy negyedik napon, Kroiszosz parancsára a szolgák körülvezették Szolont a kincsek között, és megmutattak neki minden nagyszerű és remek tárgyat. Miután pedig, amennyire alkalma volt rá, mindent megszemlélte és végignézett, Kroiszosz megkérdezte tőle: „Athéni vendégem, sok hír érkezett hozzánk rólad, bölcsességedről is, bolyongásodról is, hogy bölcselkedve, a világlátás kedvéért sok földet bejártál; most hát kedvem támadt, hogy föltegyem a kérdést: vajon minden ember közt kit láttál a legboldogabbnak?” Abban a reményben kérdezte ezt, hogy ő lesz a legboldogabb ember; de Szolón minden hízélgés nélkül az igazat mondta, s így szólt: „Királyom! Az athéni Telloszt.” Kroiszosz csodálkozott a válaszon, és kíváncsian kérdezte: „Miért ítéled Telloszt a legboldogabbnak?” S ő szólt: „Részint azért, mert Tellosznak, míg hazája is virágzott, szép, derék fiaí voltak, s megérte, amint mindegyiküknek gyermekei születtek és mind életben is maradtak, részint pedig azért, mert olyan élet után, amelyet nálunk jónak ítélnék, a legdicsőségesebb halálban volt része: mikor ugyanis az athéniak és szomszédaik között Eleusziszban háború tört ki, ő maga is harcolt, megszalasztotta az ellenséget, és a legszebb halállal halt meg. Az athéniak pedig közköltségen temették el azon a helyen, ahol elesett, s nagy tiszteletben tartották.”

Szolón, minthogy sok szépet és jót mondott Telloszról, indulatba hozta Kroiszoszt, s az megkérdezte, kit lát hát Tellosz után a legboldogabbnak; mert erősen hitte, hogy legalább a második díjat ő viszi el. Szolón pedig így felelt: „Kleobiszt és Bitónt. Argosziak voltak, elegendő vagyonuk volt, azonkívül olyan testi erejük, hogy mindketten egyformán győztek a versenyeken, s ezenfelül még a következő történetet beszélnek róluk: Argoszbán a Héra-

ünnepen mindenképpen szükséges volt, hogy anyjukat szekéren vigyék a templomba, de ökreik nem érkeztek meg idejében a mezőről. Az időtől szorongatott ifjak magukat fogták iga alá, úgy húzták a szekeret, melyen anyjuk ült, s negyvenöt sztadiumon át így érkeztek a templomhoz. E tettüket az egész gyülekezet látta, és utána az életüknek gyönyörű vége lett: általuk mutatta meg az isten, hogy az ember számára jobb meghalni, mint élni. A körbenálló argoszi férfiak ugyanis magasztalták az ifjak erejét, az argoszi nők pedig az anyát, hogy ilyen gyermekekkel van megáldva. Az anyát a cselekedet és a szavak nagy örömmel töltötték el, s a szent szobor elé állva könyörgött, hogy gyermekeinek, Kleobisznak és Bitónnak, akik őt ilyen nagyon megtisztelték, adja az istennő azt, ami az ember számára a legjobb. A könyörgés elhangzott, s miután áldoztak és lakomáztak, az ifjak magában a szentélyben lefeküdtek, s többé nem keltek föl, hanem ez volt a végük. S az argosziak Delphoiban szobrot állítottak nekik, mint a legderékabb embereknek.”

Szolón tehát a boldogság második díját ezeknek osztotta; Kroiszosz pedig haragosan így szólt: „Athéni vendégem, hát a mi boldogságunkat annyira semmibe veszed, hogy még egyszerű polgárokkal sem tartasz minket egyenrangúnak?”

S az így felelt: „Ó, Kroiszosz, emberi dolgok felől kérdezel engem, aki tudom, hogy az istenség teljességgel irigy és állhatatlan. Mert a hosszú időben sok mindent kell látni, ami nem az ember akarata szerint esik meg, sok mindent kell elszenvedni is. Az emberi élet határát a hetvenedik évre teszem. Ez a hetven év huszonötezerkétszáz napot foglal magában, ha a szökőhónapokat nem számítjuk. De minthogy minden második év egy hónappal hosszabb, hogy az évszakok a megfelelő időre essenek, a hetven évben harmincöt szökőhónap lesz, s ezekben a hónapokban még ezerötven nap. S e hetven évig egymás után következő huszonhatezer-kétszázötven napnak egyike sem hoz magával oly dolgot, mely a másik napon történehez teljesen hasonló volna. Így, ó Kroiszosz, az ember teljességgel ki van téve a véletlennek. Én téged nagyon gazdagnak látlak és sok nép urának. Annak azonban, ami felől kérdezel, még nem mondhatlak, míg meg nem tudom, hogy életedet szépen fejezted be. Mert bizony nem boldogabb a nagyon gazdag ember annál, akinek csak egy napra való élélmé van, ha nem tart ki mellette a szerencse úgy, hogy életét minden szép birtokában jól fejezze be. Mert sok dúsgazdag ember boldogtalan, és sok szerény életkörülmények között élő szerencsés. A dúsgazdag, de boldogtalan embernek csak két előnye van a pusztán szerencsés fölött, ám ennek a boldogtalan gazdag fölött nagyon sok. Amaz inkább kielégítheti vágyát, könnyebben elviselheti a rázúduló csapást, de ez őt a következőkben múlja fölül: csapással és vággyal szemben nem olyan felvértezett, mint a másik (igaz, hogy ezektől szerencséje meg is óvja), viszont ép testű, betegség nem gyötri, baj nem éri, sikerült gyermekei vannak, vonzó külsejű, s ha még mindezen felül jól fejezi be életét, akkor méltó arra, hogy őt nevezzük annak, akit te keressz: boldognak. Mielőtt azonban meghal, várnunk kell, és semmiképpen nem szabad boldognak neveznünk, hanem csak szerencsésnek. Minthogy emberek vagyunk, lehetetlen mindazt a jót egymagunkban egyesíteni, mint ahogyan egyetlen ország sem elégséges arra, hogy mindent maga nyújtson önmagának, hanem van, amit birtokol, s van, amiben szülységet szenved; s amelyik országnak legtöbbje van, az a legkiválóbb. Ugyanígy egyetlen emberi lény sem tökéletes minden tekintetben: van, amit birtokol, s van, amiben szülységek. S aki közülük a legtöbbnek állandó birtokában éli le életét s végül szerencsésen fejezi be, én, királyom, azt tartom méltónak arra, hogy ezt a nevet viselje. Meg kell azonban vizsgálni minden dolognak a végét, hogy miképp üt ki. Mert sokaknak megmutatja ugyan az isten a boldogságot, de aztán gyökerestül felfogatja.”

Ezeket mondta, s ez nem tetszett Kroiszosznak, nem is becsülte őt semmire, elbocsátotta, mert meg volt róla győződve, hogy esztelen, aki azt kívánja, hogy a meglévő javakat tekintetbe nem véve, minden dolog végső sorsára ügyeljünk.

Szolón távozása után az isten nagy csapással sújtotta Kroiszoszt; ahogy sejteni lehet, azért, amiért önmagát tartotta minden ember között a legboldogabbnak. Csakhamar megjelent előtte egy álomkép, s megmutatta neki az igazságot a gyermeke körül majdan bekövetkező bajok felől. Két fia volt Kroiszosznak, közülük az egyik nyomorék, ugyanis süketnéma; de a másik kortársai között mindenben messze az első volt: Atüsznak hívták. Erről az Atüszról jelentette Kroiszosznak az álomkép, hogy ércfegyver ütötte seb következtében fogja őt elveszíteni. Kroiszosz felriadt, gondolkodott a dolgon, s az álomképtől megriadva megházasította fiát, s bár eddig állandóan a fiú vezette háborúban a lídeket, ezentúl nem küldte őt ilyen vállalkozásra sehová, s a lándzsákat, dárdákat s minden olyan holmit, amit a háborúban használnak, a férfilakosztályból kivitette s a nők szobáiban halomba hordatta, nehogy valamelyik a falról fiára eshessék.

Mikor éppen fia lakodalmát rendezte, egy csapás sújtotta ember érkezett Szardeiszba, akinek a keze szentségtelen állapotban volt; phríg nemzetségű és királyi családból való. Megérkezve Kroiszosz palotájába, az ország szokása szerint tisztulásban kívánt részesülni, s Kroiszosz megtisztította. A tisztító eljárás a lídeknél is körülbelül olyan, mint a görögöknél. Kroiszosz, miután a szertartást elvégezte, tudakolni kezdte, hogy vendége honnan jön és kicsoda, így szólván: „Barátom, ki vagy és Phrógia melyik részéről jöttél, hogy vendégem légy? Milyen férfit vagy asszonyt öltél meg?” Az pedig így válaszolt: „Királyom, Gordiasznak, Midasz fiának vagyok a gyermeke, a nevem Adrasztoz; testvéremet öltem meg akaratlanul, s itt állok apám által számkivetve s mindenemtől megfosztva.” Kroiszosz ezt felelte: „Kedves emberek sarja vagy, és barátokhoz érkezted; semmiben sem lesz hiányod, ha házamban maradsz. Legtöbbet pedig azzal érsz, ha a csapást, mely téged sújtott, mennél könnyebben viseled el.”

Adrasztoz tehát Kroiszosz udvarában töltötte napjait. Ugyanabban az időben a műsziai Olümposz környékén egy nagy vadkan garázdálkodott; a hegyről rohant le, s a műszek vetéseit pusztította; s bár a műszek gyakran vonultak ki ellene, semmi kárt nem tudtak benne tenni, csak veszteséget szenvedtek tőle. Végül is Kroiszoszt keresték fel a műszek követői, s így szóltak: „Királyunk! Vidékünkön egy nagyon veszedelmes vadkan tűnt föl, mely vetéseinket pusztítja. Bármennyire szeretnők is, nem tudjuk elfogni. Most tehát arra kérünk, küldd el hozzánk fiadat válogatott ifjakkal és kutyákkal, hogy vidékünket e vadkantól megszabadíthassuk.” Ezt kérték a követek, de Kroiszosz, az álomlátásra emlékezve, a következő szavakkal felelt: „Sose említsétek fiamat, úgysem fogom hozzátok küldeni. Fiatal házas ő, s most ez foglalja el. De válogatott lídeket küldök és egész vadászseregemet, és megparancsolom nekik, hogy a legnagyobb buzgalommal igyekezzenek veletek együtt a vadat földetekről kiűzni.”

Ezt felelte. A műszek meg is elégedtek ennyivel, de belépett Kroiszosz fia, aki meghallotta, mit kérnek a műszek. S mikor Kroiszosz kijelentette, hogy fiát nem küldi el velük, az ifjú így szólt hozzá: „Apám! Azelőtt a legszebb és legnemesebb foglalatosság volt számomra, ha háborúba vagy vadászatra vonulva ott kitüntem. Most pedig mindkettőtől elzársz, anélkül, hogy bennem gyávaságot vagy félelmet láthatnál. Most hát milyen arccal menjek a piacra vagy a piacról haza? Milyennek fognak engem látni a polgárok, milyennek fiatal feleségem? Mit gondol majd, hogy milyen emberrel él együtt? Tehát vagy engedj el a vadászatra, vagy okokkal győzz meg, hogy jobb nekem, ha minden így történik.”

Kroiszosz erre így felelt: „Kedves fiam! Nem azért cselekszem így, mintha gyávaságot vagy valami más kellemetlen tulajdonságot vettem volna benned észre, hanem álomban egy álomkép állt előm, és azt állította, hogy te rövid életű léssz és ércfegyver hegyétől fogsz elpusztulni. Hát emiatt a látomás miatt siettettem a lakodalmadat is, és ezért nem küldelek el erre a vállalkozásra, mert arra vigyázok, hogy valamiképpen átlopjalak téged az én életem

határidején túlra. Mert egyetlen fiam vagy, hiszen a másikat, a nyomorékot úgy tekintem, mintha nem is volna.”

Az ifjú pedig így szólt: „Nem teszek szemrehányást neked, apám, minthogy ilyen látomásod volt, amiért örködöl felettem. Azt azonban, amit nem értesz, s ami az álmokép közléséből elkerülte figyelmedet, illő, hogy én mondjam el neked. Azt mondod, az álmokép kimutatta, hogy ércfegyvertől múlok majd ki. De hát milyen kezei vannak a disznónak, milyen lándzsája, amitől félsz? Ha azt mondta volna, hogy agyar végez velem, vagy másvalami, ami a vadkanhoz tartozik, azt kéne tenned, amit teszel. De hiszen lándzsáról beszélt. Minthogy tehát nem emberek ellen harcolunk, engedj el engem.”

Kroiszosz felelt. „Gyermekem. Ítéleted az álomról meggyőző. S minthogy meggyőztél, megváltoztatom véleményemet, és el is engedlek a vadászatra.”

Így szólt Kroiszosz, aztán magához hívatta Adrasztozt, a phrigit, és mikor az megjelent, így szólt hozzá: „Adrasztoz, én téged, amikor szomorú csapás sújtott - amit nem vetek a szemedre - megtisztítottalak, házamba fogadtalak, és itt egészen eltartalak. Most hát - mert hiszen jótetteimre jótétellel tartozol felelni - azt óhajtom, hogy vadászatra készülő fiam őrzője légy, nehogy az úton a gonosztevők, veszedelmetekre, rátok támadjanak. Ezenkívül neked is hasznodra válik, ha odamégy, ahol ilyen dolgokban tűnhetsz ki. Mert hiszen szokás ez nálatok is, és van is rá erőd.”

Felelt Adrasztoz: „Királyom! Nem vennék részt máskülönben az ilyen küzdelemben, mert az ekkora csapástól sújtottnak nem illik szerencsés kortársai társaságába menni; kedvem sincs hozzá és több okból tartózkodnám tőle. Most azonban, minthogy te ösztönözöl, kedvedben kell járnom: mert valóban tartozom azzal, hogy jótettedet jótétellel viszonzom. Kész vagyok tehát, s tudd meg, hogy fiad, akit őriztemre bízál, amennyire az őrzőn áll, sértetlenül fog hazatérni.”

Miután ez Kroiszosznak így válaszolt, válogatott legényekkel és kutyákkal fölszerelve elindultak. Megérkeztek az Olümposz hegyhez, felkutatták a vadat, és mikor rábukkantak, körülfogták, s körben vetették rá lándzsáikat. Akkor a vendég, ama gyilkosságtól megtisztított Adrasztoz, a disznót célba véve elhibázta a dobást, és Kroiszosz gyermekét találta el. Az pedig dárdától sújtva betöltötte az álmokép szavát. Egy ember nyomban elfutott, hogy Kroiszosznak az eseményt hírül vigye, s Szardeiszba érkezve megjelentette neki a küzdelmet és a fiú sorsát.

A fia halála miatt lesújtott Kroiszosz még inkább jajveszékelt, amiért fiát az ölte meg, akit ő maga tisztított meg a gyilkosság bűnétől. A csapás fölött szörnyen siránkozva a megtisztító Zeuszhöz könyörgött, tanúul hívta, hogy mit szenvedett vendégétől, s aztán mint a tűzhely és a barátság óvóját hívta: a tűzhelyét azért, mert házába fogadta az idegent, és anélkül hogy sejtette volna, gyermeke gyilkosát táplálta, a barátságát meg azért, mert éppen fia őrzőjeül küldte ki azt az embert, akit most legnagyobb ellenségének talált.

Ezután megérkeztek a lídek, hozták a holttestet, s mögötte lépkedett a gyilkos. Odaállt a holttest elé, s kezét előrenyújtva, Kroiszosz hatalmába adta magát; arra kérte: szúrja le őt a halott mellett; emlegette régebbi szerencsétlenségét s azt, hogy miután ezenfelül éppen megtisztítóját döntötte romlásba, már nem érdemes élnie. Kroiszosz e szavakra, ámbár a maga szerencsétlensége ily nagy volt, megszánta Adrasztozt, s szólt: „Teljes elégtételt szolgáltatasz nekem, vendégem, azzal, hogy magadat halálra méltónak ítéled. Nem te vagy ennek a csapásnak az oka, hacsak nem annyiban, amennyit akaratlanul követted el, hanem valamely isten, aki nekem már régen előre megmondotta, hogy mi fog történni.” Kroiszosz aztán eltemette fiát, ahogy illett; Adrasztoz pedig, Midasz fia, Gordiasz unokája, aki gyilkosává lett testvérenek s gyilkosává megtisztítójának, miután a sírdomb körül az emberek távoztával nyugalom állott

be, fölismerve, hogy minden ember közül, akiről csak tud, ő a legboldogtalanabb, a sír fölött leszúrta magát.

Kroiszosz két éven át keserves gyászban élt fia elvesztése miatt; később azonban az, hogy Kürosz megdöntötte Küaxarész fiának, Asztüagésznek királyságát, és a perzsák ereje napról napra jobban megnövekedett, megszüntette gyászát, s fejébe ültette, nem volna-e lehetséges, mielőtt a perzsák naggyá fejlődnének, hatalmuk növekedését meggátolnia. E gondolata után rögtön próbára tette a görögországi jóshelyeket és a libüait is, mindenüvé más követeket küldve, egyeseket Delphoiba, másokat a phókiszi Abaiba, ismét másokat Dódónába. Némelyeket pedig Amphiaraoz és Trophóniosz jóshelyére küldött, másokat a milétoszi brankhidákhoz. Ezek voltak a görög jóshelyek, amelyektől Kroiszosz követei által jóslatot akart kérni. Libüába, Ammónhoz megint más jóslatkérőket küldött. Mégpedig azért, mert ki akarta ismerni a jóshelyeket, vajon mit tudnak; hogy amennyiben eltalálják az igazat, újra hozzájuk küldjön és megkérdezze őket, indítson-e háborút a perzsák ellen.

S a jósdák kiismerésére elküldött lídeknek meghagyta, hogy a Szardeiszból való indulástól számított századik napon kérdezzék meg a jóshelyeket, mit tesz most Kroiszosz, Alüattész fia, a lídek királya; amit azután a jóslatok külön-külön felelnek, azt írják össze és hozzák el neki. Hogy a többi jóshelyeken mit feleltek, senki sem közli. Delphoiban azonban, amint a lídek a szentélybe léptek, hogy jóslatért forduljanak az istenhez és a meghagyott kérdést föladják, a püthia hexameterben a következőket mondta:

*Jól tudom én a főveny számát, s hogy mily nagy a tenger,
értem a némát is, meghallom a szótalán embert,
Érzem a csontpáncélos teknősbéka szagát is,
fő az az ércüstben, bárányhús fő körülötte
érc van alája terítve, fölébe borítva is érc van.*

Ezt nyilatkoztatta ki a püthia, a lídek fölírták, eltávoztak, s hazatértek Szardeiszba. S mikor megérkeztek a többiek is, akiket körbeküldött, s meghozták a jóslatokat, Kroiszosz mindegyiket felbontotta és elolvasta. De nem fogadta el egyiket sem. Mikor azonban a Delphoiból valót meghallotta, nyomban imádkozni kezdett, elfogadta és kijelentette, hogy csak Delphoiban van valódi jóshely, mert az kitalálta az ő cselekedetét. Ő ugyanis, miután jóslatért folyamodó embereit a különböző jóshelyekre elküldte, figyelemben tartotta a megbeszélte napot, s ily dolgot eszelt ki: olyan gondolata támadt, amit kitalálni vagy megsejteni lehetetlen: teknősbékát és bárányt vágott össze, s ő maga főzte ércedényben, melyre ércfedőt tett.

Delphoiból tehát ezt a jóslatot kapta Kroiszosz; Amphiaraoz jósdájáról nem tudom megmondani, hogy mit nyilatkoztattott ki, miután a lídek a templomban a szükséges szertartásokat elvégezték, mert erről sem beszélnek: mást legalábbis nem, mint azt, hogy erről a jósdáról is megállapította Kroiszosz, hogy igazmondónak bizonyult.

Ezután hatalmas áldozatokkal járult a delphoi isten elé. Mindenfajta áldozati baromból hármezeret áldozott ugyanis, majd aranyos és ezüstös heverőket, valamint aranycsészéket, bíborruhákat és köpenyegeket égetett el egy összehordott nagy máglyán, mert azt remélte, hogy az istent ezzel inkább megnyeri magának; s minden lídnek meghagyta, hogy mindenki áldozzon annyit, amennyit vagyonához képest áldozni tud. Ami pedig az áldozatból megmaradt, a mérhetetlen aranyat egybeolvasztotta s féltéglákat öntetett belőle, melyeknek hossza hat tenyér, szélessége három és magassága egy tenyér volt, összesen száztizenhetet; s közülük négy tiszta arany volt, harmadfél talentum súllyal, a többi fehérarany s két talentumot nyomott. Tiszta aranyból egy oroszlánszobrot is csináltatott, tíz talentum súlyban. Ez az

oroszlán a delphoi szentély leégése után leesett a féltéglákról; azokra volt ugyanis állítva; s most a korinthusiak kincsházában fekszik és csak hetedfél talentumot nyom, mert negyedfél talentum leolvadt belőle.

Mindezt elkészítette Delphoiba küldte Kroiszosz, s ugyanakkor más tárgyakat is küldött: két hatalmas vegyítőedényt, egyet aranyból, egyet ezüsből; az arany a szentély jobb, az ezüst a bal oldalán feküdt. A templom leégése idején ezek is máshová kerültek; s most az aranyból való a klazomenaiiak kincsházában fekszik: súlya kilencedfél talentum és tizenkét mina, az ezüst pedig az előcsarnok szögletében, hatszáz amphora nagyságú, s a delphoibeliek bort szoktak vegyíteni benne a Theophania ünnepén. Szerintük az edény a szamoszi Theodórosz munkája, s magam is azt hiszem, mert nem közönséges munkának látom. Négy ezüstedényt is küldött, ezek most a korinthusiak kincsházában állanak, és fölajánlott egy arany és egy ezüst öntözőedényt. Az aranyedény felirata szerint ezt az ajándékot a lakedaimóniak a magukénak mondják, de állításuk hamis: mert ez is Kroiszoszé, a feliratot csak egy delphoibeli véste belé, hogy a lakedaimóniaknak hízelegjen. A nevét is tudom, csak nem mondom meg. Az ujjai közt vízsugarat átbocsátó fiú a lakedaimóniak küldeménye, de az öntözőedények közül bizony egyik sem. Ezekkel együtt még több jelentéktelen ajándékot is küldött Kroiszosz: kör alakú ezüsttálakat s egy három rőf nagyságú arany asszonyiszobrot, melyről a delphoiiak azt állítják, hogy Kroiszosz kenyérsütő asszonyának képmása. Ezenfölül még felesége nyakláncait és öveit is fölajánlotta Kroiszosz.

Ezeket küldte Delphoiba, Amphiaraosznak pedig, mikor vitézségéről és szenvedéseiről értesült, egy színarany pajzsot és egy színarany lándzsát, melynek a nyele éppúgy aranyból készült, mint a hegye; mindkét ajándék még az én időmben is ott feküdt Thébaiban, az iszménéi Apollón thébai templomában.

A lídeknek, akik ajándékaival a szentélyekbe indultak, Kroiszosz megparancsolta, hogy kérdezzék meg a jóshelyeket, vajon hadakozzék-e Kroiszosz a perzsák ellen, és ha igen, vajon kérje-e ehhez a vállalkozáshoz szövetségesek seregét.

A lídek, mikor megérkeztek küldetésük helyére, s az ajándékokat is átadták, e szavakkal kértek jóslatot: „Kroiszosz, a lídek és más népek királya úgy tartja, hogy csak ezek az igaz jóshelyek az emberek között, kinyilatkoztatásaitokhoz méltó ajándékot adott nektek, s most megkérdi: indítson-e háborút a perzsák ellen, s ha igen, kérje-e ehhez a vállalkozáshoz szövetségesek seregét.” Ezt kérdezték, s mindkét jósdá ugyanazt felelte Kroiszosznak, hogy: ha háborút indít a perzsák ellen, nagy birodalmat dönt meg; és azt tanácsolták neki, hogy akiket a görögök közül leghatalmasabbnak talál, azokat fogadja szövetségesül.

Mikor Kroiszosz a hírül hozott kinyilatkoztatásokat meghallotta, szerfölött megörült a jóslatoknak, s erősen hitte, hogy Kürosz birodalmát meg fogja dönteni; újra Püthóba küldte követeit, megtudakolta a delphóibeliek számát, s mindegyiküknek két aranyszatért ajándékozott. A delphoiak Kroiszosznak és a lídeknek viszonzásul jóslatkérési elsőséget, adómentességet, a játékoknál első sorban lévő ülést adtak és örök időkre azt a jogot, hogy közülük bárki delphoibelivé lehet.

Kroiszosz pedig, miután őket megajándékozta, harmadszor is jóslatért folyamodott. Mert mióta meggyőződött arról, hogy a jóshely igazat mond, nem tudott vele betelni. Arra vonatkozóan kért jóslatot, vajon királysága hosszú ideig tart-e majd. A püthia a következőket zengte:

*Ám ha a médek földjén öszvér lesz a király majd,
akkor, széplábú lid sarj, menekülj a kavicsdús
Hermoszhoz; ne maradj, restelni se kell a futásod.*

Ezeknek a szavaknak örült csak meg igazán Kroiszosz, mert remélte, hogy ember helyett öszvér sohasem fog a médek fölött uralkodni, s így az ő és utódai uralma sohasem fog megszűnni. Azután pedig elkezdett utánajárni és kutatni, kik a görögök közül a leghatalmasabbak, hogy barátaikul nyerje meg őket. Tudakozódott, s a lakedaimóniakat és az athéniakat találta elsőnek; azokat a dór, ezeket pedig az ión törzsből. Ezek valóban kiemelkedtek a többi közül: az egyik eredetileg pelaszg nép volt, a másik görög. S az egyik sohasem mozdult ki lakóhelyéről, de a másik nagyon sokat bolyongott. Deukalión király alatt ugyanis Phthiótiszban lakott, Hellén fia, Dórosz alatt pedig az Ossa és az Olümposz közt elterülő vidéken, melyet Hisztiaiótisznak neveznek. Innen Kadmosz népe elűzte, s ekkor makednosz néven a Pindosz hegyláncánál telepedett le. Onnan megint Drüopiszba vonult át, s Drüopiszból érkezett a Peloponnészoszba, ahol dórnak nevezték el.

Hogy milyen nyelven beszéltek a pelaszgok, nem tudom pontosan megmondani. De ha a még ma is élő pelaszgokat lehet tanúul venni, kik a türrhéneken túl, Krésztón városában laknak, s akiknek egykor közös határuk volt a most dórnak nevezett törzssel, mert akkor még a mai Thesszaliótiszbán éltek, továbbá azokat a pelaszgokat, akik a Hellészpontoszon Plakia és Szkülaké városait alapították, s akik az athéniakkal voltak együtt, s ezenkívül még minden pelaszg várost, mely azóta más nevet vett föl, ha ezeket vesszük tanúul, akkor a pelaszgok barbár nyelven beszéltek. De ha ez az egész pelaszg népre érvényes, akkor az attikai népnek, mely pelaszg eredetű, a Hellaszba költözés következtében nyelvét is meg kellett változtatnia. Mert a krésztóniak és a plakiabeliek egyetlen körülöttük lakó néppel sem egynyelvűek, de egymással igen, s ezáltal mutatják, hogy azt a nyelvet őrizték meg, amelyet e földre költözésükkor magukkal hoztak.

A görög nép azonban, ahogy én látom, eredete óta mindig ugyanazon a nyelven beszélt: mikor a pelaszgtól elszakadt, még gyöngye volt, de kis kezdetből kifejlődve, népek sokaságává növekedett, a pelaszgok pedig, számos más barbár néppel együtt, hozzájuk csatlakoztak. Emellett úgy látom, hogy a pelaszg faj mint barbár nép, nem nagyon szaporodott.

Kroiszosz megtudta, hogy e népek közül az attikai pártokra volt szakadva, és Hippokratész fia, Peiszisztratosz tartotta hatalmában, aki azidőtű Athén türannosza volt. Hippokratésszal ugyanis, mikor még egyszerű polgár volt és az olimpiai játékokat szemlélte, nagy csoda történt: mikor bemutatta áldozatát, hússal s vízzel telt edényei tartalma tűz nélkül fölforr és kifutott. A spártai Khilón véletlenül épp ott volt, látta a csodát, és azt tanácsolta Hippokratésznek, hogy gyermekszülésre képes nőt ne vegyen el, vagy ha már elvett volna, küldje el, és ha már van fia, tagadja ki. Ez volt Khilón értelme, de Hippokratész egyáltalán nem is szándékozott engedelmeskedni neki, s ezután született fia, ez a Peiszisztratosz, aki, mikor a tengerparti s a mezőn lakó athéniak viszálykodtak - azok Alkmaión fiának, Megaklésznak, a mezeiek pedig Arisztolaidész fiának, Lükurgosznak vezérlete alatt -, fejébe vette a zsarnokság megkaparintását, és egy harmadik pártot szervezett; harcosokat toborzott, azt állítva, hogy ő a hegyilakók vezére, s a következő csellel élt: megsebesítette magát és öszvéreit, s a piacra hajtotta fogatát, azt állítva, hogy ellenségei elől menekül, akik őt, amint a mezőre indult, el akarták pusztítani; védő őrséget kért a néptől, minthogy ezelőtt a Megara elleni hadjáratban kitűnt, Niszaiát bevette, és más jeles dolgokat is vitt véghez. Az athéni nép lépre ment, s háromszáz válogatott polgárt bocsátott rendelkezésére, akik nem lándzsa-, hanem buzogányhordozói lettek Peiszisztratosznak; ugyanis fabuzogányokkal követték. Ezek Peiszisztratosszal együtt fölláztak és elfoglalták a felleget. Ettől kezdve Peiszisztratosz uralkodott az

athéniak fölött, anélkül hogy a meglévő hivatalokat vagy törvényeket megváltoztatta volna; a fennálló szokások szerint igazgatta a várost bölcsen és jól.

De nem sokkal később Megaklész és Lükurgosz pártszelel egyetértésre jutottak, és elűzték őt. Így vette Peiszisztratosz először birtokába Athént, és így is vesztette el még eléggé gyökeret nem vert uralmát; előzői azonban újra viszálykodni kezdtek egymással. A háborútól szorongatott Megaklész hírnök útján megkérdezte Peiszisztratoszt, akarja-e leányát a királyságért feleségül venni. Miután Peiszisztratosz az ajánlatot elfogadta, és megegyeztek, visszatérésére, úgy látom, a lehető legeggyűbb tervet eszelték ki, ha meggondoljuk, hogy a görög népet már régen okossága alapján különböztették meg a barbár népektől és azon az alapon, hogy a balga együgyűségtől mentesebb. S ezek az athéniakkal szemben, akikről általában azt tartották, hogy a görögök közül a legravaszabbak, ilyen cselet alkalmaztak: a paianiai területben élt egy Phüé nevű nő, aki három hüvelyk híján négy rőf magas volt és egyébként is szép külsejű. Ezt a nőt teljes fegyverzetbe öltöztették, szekerre léptették és olyan helyzetbe állították, amely a leghatásosabb külsőt kölcsönözhetette neki; így vonultak be a városba, s fullajtárokat küldtek előre, akik a városba érkezve betanított szövegüket szónokolták; ilyesfélét mondtak: „Ó, athéniak, fogadjátok jó szívvvel Peiszisztratoszt, akit minden ember közül leginkább megtisztelve, maga Athéna vezet vissza fellegvárába.” A hírnökök mindenfelé megfordultak ezzel a beszéddel, a nép között pedig nyomban elterjedt a hír, hogy maga Athéna vezeti vissza Peiszisztratoszt. A városbeliek elhitték, hogy az asszony maga az istennő, imádkoztak hozzá, az emberi lényhez, és visszafogadták Peiszisztratoszt.

Peiszisztratosz, miután ilyen módon visszaszerezte uralmát, a Megaklésszal kötött megegyezés szerint elvette Megaklész lányát. Mivel azonban már voltak serdülő gyermekei, s az Alkmaionidákról azt tartották, hogy átok terheli őket, nem akart új feleségétől gyermeket, s ezért nem a rendes módon közöszült vele. Ezt az asszony eleinte titkolta, később azonban, már akár kérdezősködésre, akár nem, elmesélte anyjának, az meg a férjének. Annak szörnyen rosszul esett, hogy Peiszisztratosz így megszegyenítette. Haragjában felhagyott az ellenfeleivel való viszálykodással. Peiszisztratosz, mikor értesült arról, hogy mit művelnek ellene, egész háza népével elhagyta az országot, Eretriába ment, s ott tanakodott fiaival. Hippiasz véleménye kerekedett fölül, hogy a királyságot szerezzék vissza; s elkezdtek adományokat gyűjteni a nekik egyben-másban lekötelezett városoktól. Sokan adtak nagy kincseket, s leginkább a thébaiak tűntek ki közülük kincsadományozással. Azután, hogy ne szaporítsuk a szót, bizonyos idő elteltével mindenük elő volt készítve a bevonuláshoz. Argoszi zsoldosok is érkeztek a Peloponnészoszról, s önként jelentkezett egy naxoszi ember: Lügdamisz; ez igen nagy buzgalmat tanúsított, pénzt és embereket is hozott magával.

A tizenegyedik évben elindultak Eretriából és hazaérkeztek. Attikában legelőször Marathónt foglalták el. Mikor ezen a vidéken táboroztak, a városból párthívek csatlakoztak hozzájuk, s összefutottak a vidékről mások is, akiknek a zsarnokság kedvesebb volt a szabadságnál. Ezek gyűltek itt össze. A városi athéniak, míg Peiszisztratosz csak kincseket gyűjtött, s azután Marathónt szállta meg, egyáltalán nem törődtek vele, de amint meghallották, hogy Marathónból városuk felé tart, kivonultak ellene. Teljes hadsereggel mentek a visszatérők ellen. Peiszisztratosz hívei Marathónból a város ellen vonultak, s a két sereg a pallénéi Athéné templománál találkozott. Állást foglaltak egymás ellen. Ott isteni küldetéssel Peiszisztratosz elé lépett Amphilüosz, az akarnaniai jós, és hexameterben ezt a jóslatot mondta neki:

*Már kivetted a szálat, a háló is kiterítve,
hold süt az égen, a tinhalak úsznak az éjben előre.*

A jós isteni ihletben mondta ezt, Peiszisztratosz pedig elérve a jóslatot, kijelentette, hogy megfogadja, s katonái élére állt. A városbeli athéniak akkor épp ebédeltek, s az ebéd után egyesek kockáztak, mások aludtak. Peiszisztratosz katonái rajtuk ütöttek és megfutamították őket. Futásuk közben Peiszisztratosznak nagyon okos ötlete támadt arra vonatkozóan, hogy az athéniak ne gyűljenek össze, hanem szóródjanak szét. Fiait lóra ültette és előreküldte. Ezek utolérték a menekülőket, Peiszisztratosz meghagyása szerint beszéltek hozzájuk, s felhívták őket arra, hogy ne féljenek, hanem ki-ki térjen vissza otthonába.

Az athéniak engedelmeskedtek, Peiszisztratosz pedig így vette birtokába harmadszor is Athént, s királyságát sok segédcsapata által, valamint részben onnan, részben a Sztrümón folyó mellől befolyó pénzjövedelmei által megszilárdította. Azoknak az athéniaknak, akik otthon maradtak és nem futottak el rögtön, a gyermekeit túsul vitte el és Naxosba szállította. Mert Naxoszt is meghódította Peiszisztratosz, és Lügdamisz gondjára bízta. Ezenfölül, a jóslatok értelmében, Délosz szigetét is megtisztította a következőképpen: ahova csak el lehetett látni a templomból, az egész vidéken kiásatta a holttesteket, s Délosznak egy más részére hordatta. Peiszisztratosz tehát Athén ura lett, az athéniak egy része a harcban elesett, egy más része pedig az Alkmaiónidákkal együtt elmenekült hazulról.

Kroiszosz értesülései szerint így álltak az athéniak ügyei abban az időben; a lakedaimóniakról viszont megtudta, hogy nagy bajból menekültek meg, és a háborúban immár Tegea fölé kerekedtek. Míg ugyanis Spártában León és Hégeszizklész uralkodott, a lakedaimóniak minden háborújukban szerencsések voltak, pusztán a tegeaiaktól szenvedtek állandóan vereséget. Ezelőtt pedig csaknem minden görög nép közül nekik voltak a legrosszabb törvényeik, és sem egymással, sem idegenekkel nem közlekedtek. A következőképpen tértek a jó törvények útjára: Lükurgosz, a spártaiak közt nagyra becsült ember, Delphoiba érkezett a jósdához, s amint a szentélybe lépett, a püthia nyomban így szólította meg:

*Gazdag szentélyembe megérkeztél, te Lükurgosz,
Zeusznak kedves vagy te s az összes olümposziaknak.
Hát hogyan is szólítsalak, isten vagy te, vagy ember?
Úgy hiszem, inkább isten vagy mégis, te Lükurgosz*

Egyesek ezenfölül még azt is állítják, hogy a püthia sugallta neki a Spártában ma is fennálló alkotmányt; maguk a lakedaimóniak viszont azt tartják, hogy Lükurgosz, mikor unoka-öccsének, Labotasz spártai királynak gyámja volt, az alkotmányt Krétából hozta át. Mert amint átvette a gyámságot, megváltoztatta az összes törvényeket, s vigyázott, hogy rendeleteit meg ne szegjék. Azután a hadi szervezeteket, az ephoroszok és vénék szervezetét is összeállította Lükurgosz.

E változás következtében kerültek jó törvények alá. Lükurgosznak pedig halála után szentélyt állítottak és nagy tiszteletben tartották. Minthogy földjük termékeny volt és népes, gyorsan fejlődtek és bőségben éltek. S már nem is elégedtek meg a békével, hanem abban a hitben, hogy az arkadiaiaknál erősebbek, jóslatot kértek Delphoiban az egész arkadiai föld felől. A püthia pedig így jósolt nekik:

*Arkadiát kéred? Nagy a kérés, azt nem adom meg.
Arkadiát sok makkpusztító férfiú lakja,
ők be nem engednek téged. Pedig én nem irigylem.
Néked adom Tegeát, hogy ropjad rajta a táncot
és ama szép földet végig fölmérd kötelekkel.*

Mikor ezt a lakedaimóniak hírül vették, a többi arkadiait békén hagyták, de bilincseket víve magukkal, hadba vonultak a tegeaiak ellen, mert bíztak a csalárd jóslatban, s azt hitték, hogy majd rabszolgáikká teszik őket. De az ütközetben alulmaradtak, s akik közülük foglyul estek, a maguk hozta bilincseket hordozták, és a kötelekkel, melyekre őket magukat fűzték föl, mérték munkájuk közben a tegeai földet. Bilincseik még az én időmben is megvoltak Tegeában: az aleai Athéna templomában függtek.

Az első háborúban tehát végig szerencsétlenül harcoltak a tegeaiak ellen, de Kroiszosz idejében, Anaxandridész és Arisztón uralkodása alatt már a spártaiak kerekedtek fölül a háborúban, méghozzá a következő módon: miután mindig vereséget szenvedtek a tegeaiaktól, jóslatkérőket küldtek Delphoiba: melyik istent engeszteljék ki, hogy a tegeaiakat legyőzhessék. A püthia azt válaszolta, hogy hozzák haza Agamemnón fiának, Oresztésznek csontjait. Minthogy azonban nem tudták megtalálni Oresztész sírját, újra elküldték az istenhez, s megkérdezték, hol fekszik Oresztész. A kérdést föltevő követeknek a püthia ezt felelte:

*Síkságon terül el Tegeé, fönt Arkádiában,
ott két szél fúj erős kényszertől űzve előre
jó az ütésre a visszaietés, vész fekszik a vészen.
Halld: Agamemnonidészt ott őrzí az életadó föld,
kit hazahozva, fölébe kerülsz majdan Tegeának.*

Mikor ezt a lakedaimóniak meghallották, éppoly kevésbé tudtak a sír nyomára akadni, mint eddig, bár mindenütt kutatták; mígnem Likhész, egyike a spártaiak úgynevezett jótévőinek, föllelte. A jótévők azok a polgárok, akik a lovagok rendjéből mint legidősebbek kilépnek - minden évben öten -, s kilépésük évében kötelességük a spártai állam érdekében mindenféle követségben járni.

Ezek közül való volt Likhész, s ő találta meg a csontokat Tegeában; ebben a véletlen is segítette, de esze is. Abban az időben ugyanis éppen szabad közlekedésük volt Tegeával, s ő beállítva egy kovácműhelybe, a vas megmunkálását nézte, és nagyon bámulta az eljárást. A kovács észrevette, mennyire csodálkozik, abbahagyta a munkát és így szólt: „Bizony, spártai idegen, még inkább csodálkoznál, ha láttad volna azt, amit én láttam, ha már a vas megmunkálásán is ennyire csodálkozol. Én ugyanis ebben az udvarban kutat akartam ásni, s ásás közben egy hétrőfös koporsóra bukkantam. Nem tudtam elhinni, hogy a mostaniaknál nagyobb emberek is éltek, felnyitottam, és láttam egy holttestet, amelynek nagysága a koporsónak megfelelt. És miután megmértem, visszatettem.”

A kovács így számolt be arról, amit látott, Likhész pedig megfontolva a hallottakat, megsejtette, hogy a jóslat szerint ez lesz Oresztész. Ezt sejtette, mert látta, hogy a kovácsnak két fűjtatója van, fölismerte bennük a két szelet; az üllőben és a kalapácsban az ütésre és visszaütésre ismert, a kovácsolt vasban pedig a vészen fekvő vészre, mert úgy gondolta, hogy a vasat az emberek veszedelmére találták föl. Ezeket egybevetette, Spártába ment, és mindent elmondott a lakedaimóniaknak. De azok azzal vádolták, hogy hazudik, és elüldözték. Visszament tehát Tegeába, s elbeszélve szerencsétlen sorsát a kovácsnak, bérbe akarta venni az udvart, de az nem adta. Később mégis sikerült rábeszélnie, beköltözött, fölásta a sírt, összeszedte a csontokat és magával vitte Spártába. S ettől kezdve, ahányszor csak összemérték erejüket, a háborúban mindig jóval följobb kerekedtek a lakedaimóniak. S most már a Peloponnészosz nagy részét is meghódították.

Kroiszosz minderről értesült, s követeket küldött ajándékokkal Spártába, hogy azok kérjék föl szövetségre a spártaiakat; meghagyta nekik, mit mondjanak; azok megérkeztek és szóltak:

„Kroisosz, a lídeknek s más népeknek királya küldött minket a következő üzenettel. Spártaiak! Az isten azt sugallta nekem, hogy Görögországot barátul nyerjem meg; s mert megtudtam, hogy ti vagytok a görögök közül a legkiválóbbak, a jóslat értelmében hozzátok fordulok, barátotok és szövetségesetek akarok lenni, csel és ámtás nélkül.”

Ezt üzenté a követekkel Kroisosz, s a spártaiak, mivel már ők is értesültek volt a Kroisosznak adott jóslatról, megörültek a lídek érkezésének, s baráti és szövetségi esküt tettek. Hiszen még néhány korábbi ajándék miatt is lekötöztették voltak Kroisosznak. A lakedaimóniak ugyanis egyszer Szardeiszba küldték embereiket aranyat vásárolni, hogy azt a lakón Thornaxon álló Apollón-szoborhoz használhassák fel. De Kroisosz ajándékba adta nekik az aranyat, amit meg akartak venni.

Ezért fogadták el a spártaiak a szövetséget, és még azért is, mert az összes görögök közül éppen őket ítélte elsőnek és választotta barátjául. A felszólításra készeknek mutatkoztak, sőt még egy háromszáz amphora térfogatú edényt is készítettek, melynek széle kívül alakokkal volt díszítve, s elindultak, hogy Kroisosznak viszonzásul ajándékba vigyék. Ez a vegyítő-edény azonban sohasem érkezett meg Szardeiszba; s ezt kétféleképpen okolják meg. A spártaiak azt mondják, hogy mikor az edény Szardeiszba vezető útján Szamoszig jutott, a szamosziak tudomást szereztek róla, hatalmas hajókon hozzájuk eveztek, és elrabolták. Maguk a szamosziak pedig azt állítják, hogy az edényt vivő lakedaimóniak elkéstek, s megtudva, hogy Szardeisz és Kroisosz az ellenség kezére került, az edényt Szamoszban eladták; magánosok vásárolták meg, és felajánlották a Héraionban; s valószínűleg a nyerészkedők mondták, mikor Spártába visszaértek, hogy a szamosziak rabolták el azokat.

Ez tehát az edény története. Kroisosz pedig, félreértve a jóslatot, hadjáratot indított Kappadokiába, mert azt remélte, hogy hatalmába keríti Küroszt és a perzsák fölötti uralmat. Mikor Kroisosz készülődött a perzsák elleni harcra, egy Szandanisz nevű líd férfi, aki azelőtt is bölcs hírében állott, de később ezért a véleményéért még különösen nagy nevet is szerzett a lídek előtt, a következőket tanácsolta Kroisosznak: „Királyom! Olyan emberek ellen készülsz hadakozni, akik bőrnadrágot hordanak, s minden egyéb ruhájuk is bőrből van, s nem annyit esznek, amennyihez kedvük van, hanem amennyi rendelkezésükre áll, mert földjük kopár. Ezenkívül nem élnek borral, hanem vizet isznak, s még fűgét sem ehetnek, sem valami más jó ételt. Mit veszel el hát tőlük, ha legyőzöd őket? Hiszen semmijük sincs. De gondold meg, mennyi jót veszítesz, ha ők győznek le téged! Mert ha egyszer megízlelik javainkat, ragaszkodni fognak hozzájuk, s nem lesznek eltaszíthatók. Én tehát most hálát adok az isteneknek, amiért nem sugalmazták a perzsáknak, hogy hadakozzanak a lídek ellen.”

Ezt mondta, de Kroisoszt nem sikerült meggyőznie. Pedig a perzsák, míg a lídeket le nem igázták, valóban semmiről sem tudtak, ami kellemes, semmiről, ami jó.

A kappadokiaiakat a görögök szíreknek nevezik. Ezek a szírek, mielőtt a perzsák uralomra jutottak, a médek alattvalói voltak, utána pedig Küroszéi. Mert a méd birodalom és Lídia között a határ a Halüsz folyó volt; ez az armeniai hegytől Kilikián át folyik, jobb partján a matiénai, bal partján a phrígiai föld fekszik; ezek mellett halad el s észak felé kanyarodva, egyfelől Szíriát zárja el, balról pedig Paphlagoniát. Így a Halüsz folyó majdnem egész Alsó-Ázsiát átszeli, a Küprosszal átellenben fekvő tengertől egészen az Euxeinosz-tengerig. Ez a földhát az egész ottani vidéken végighúzódik. Hosszát jó erejű ember öt nap alatt járhatja be.

Kroisosz Kappadokia ellen azért szállt hadba, mert meg akarta szerezni a földet, hogy birodalmához csatolja, s mert a jóslatban is nagyon bízott, és bosszút is akart állni Küroszon Asztüagésért. Asztüagészt ugyanis, Küaxarész fiát, aki a médek királya és Kroisosz sógora volt, Kürosz, Kambüszész fia, leigázta. Asztüagész a következőképpen lett Kroisosz

sógorává. A nomád szküthák egy csapata valami lázadás alkalmával méd területre jött át. Ebben az időben a médek fölött Phraortész fia, Déiokész unokája, Küaxarész uralkodott; ez a szküthákkal, mint oltalomkeresőkkel kezdetben jól bánt, s minthogy sokra becsülte őket, fiúkat bízott rájuk, hogy azok tőlük a szkütha nyelvet és a nyilazást megtanulják. Telt az idő, a szküthák folytonosan vadászni jártak, és mindig hoztak is valamit, de egyszer úgy esett, hogy nem fogtak a vadászaton semmit. Az üres kézzel hazatérő szküthákat Küaxarész - mert, mint ezzel elárulta, hirtelen haragú volt - nagyon durva, bántó módon kezelte. A Küaxarész által így megsértett szküthák - minthogy ezt méltánytalanságnak tartották - elhatározták, hogy a náluk nevelkedő fiúk közül egyet levágnak, el is készítik úgy, ahogy a vadhúst szokták elkészíteni, átadják Küaxarésznek mint vadászszákmányt, s aztán a lehető leggyorsabban Szardeiszba költöznek, Alüattészhoz, Szadüattész fiához. Tervüket meg is valósították. Küaxarész és vendégei elfogyasztották a húst, a szküthák pedig e tettük után Alüattészhoz fordultak oltalomért.

Ezután - mivel Alüattész a szküthákat Küaxarész követelésére nem adta ki - ötéves háború tört ki a lídek és a médek között, s ebben gyakran a médek győzték le a lídekét, gyakran a lídek a médeket. Volt egy éji csatájuk is. Egyenlő hadiszereccsel háborúskodtak, mikor a hatodik évben egy összecsapásuk alatt az esett meg, hogy a csata közben a nap hirtelen éjre változott. A nap ez átváltozásának bekövetkezését a milétoszi Thalész előre megjósolta az iónoknak, s határidőül éppen azt az évet jelölte meg, amelyben a változás meg is történt. Mikor a lídek és médek látták, hogy a nap helyett éjszaka lett, abbahagyták a küzdelmet, és mindketten siettek a másikkal békét kötni. A békéltetők a kilikiai Szüenneszisz és a babiloni Labünetosz voltak. Ezek részint az eskütételen fáradoztak, részint kölcsönös házasságot létesítettek közöttük. Ők tanácsolták, hogy Alüattész adja nőül leányát, Arüéniszt Asztüagészhoz, Küaxarész fiához, mivel erős kötelék nélkül a szerződések nem szoktak tartósak lenni. Az esküt ezek a népek éppúgy kötik, mint a görögök, s azonkívül még az alsókarjukon is felvágják a bőrt, és egymás vérére fölnyalják.

Kürosz ezt az Asztüagészt, aki neki anyai nagyapja volt, leigázta, olyan okból, amelyről később fogok beszámolni. Ezt vette tőle rossz néven Kroiszosz, s ezért kérdeztette meg a jósdáktól, hadakozzék-e a perzsák ellen, s mikor a csalárd jóslat megérkezett, abban a hiszemben, hogy a jósigé javát jelenti, betört hadával a perzsa földre. Mikor Kroiszosz a Halüsz folyóhoz érkezett, átvezette rajta seregét, szerintem a ma is meglévő hidakon; de a görögök szóbeszéde szerint a milétoszi Thalész szállította át a sereget. Azt állítják, hogy mikor Kroiszosz zavarba jött, hogyan kerül át serege a folyamon - mert abban az időben még nem voltak meg a mostani hidak -, Thalész épp a táborban időzött, s Kroiszosz kedvéért elérte, hogy a sereg bal oldalán folyó víz jobb felől is folyjék. S ez a következőképpen sikerült neki: a tábor felső végén hold alakú mély csatornát ásott, hogy a folyó a táborozó sereg háta mögé kerüljön, a csatornába folyva erre forduljon, és újból megkerülve a tábor, medrébe vissza is térjen. Így aztán kétfelé hasadt a folyó, s mindkét részen át lehetett kelni. Egyesek azt is állítják, hogy a régi meder teljesen ki is száradt, de ezt nem fogadom el. Mert akkor hogyan keltek volna át rajta visszajövet?

Kroiszosz azután átkelt seregével, s megérkezett Kappadokiának Pteria nevű tartományába. Pteria ennek a vidéknek legerősebb helye, és az Euxeinosz-tenger melletti Szinópé város körül fekszik. Ott ütött tábort, és a szírek birtokait pusztítgatta. A pteriaiak városát bevette, lakóit rabszolgává tette, a körülötte lakókat is mind elfogta, és a szíreket, akik pedig mindenben ártatlanok voltak, földönfutókká tette. Kürosz pedig összegyűjtötte saját hadseregét, s a közbeeső területeken élöket is mind magához véve, elébe ment Kroiszosznak. Mielőtt azonban támadásra vezette volna seregét, követeket küldött az iónokhoz, s megkísérelte őket rávenni arra, hogy Kroiszosztól elpártoljanak. De az iónok nem hallgattak rá. Kürosz

megérkezett, Kroiszossal szemben táborát ütött, s ott, Pteria földjén, teljes erővel összecsaptak. Nagy csata volt ez, mindkét részről sokan estek el, s végül, az éj beálltával, minthogy egyikük sem győzött, mindketten visszavonultak.

Így küzdött a két sereg. Kroiszosz a kudarc okát katonái számában látta, mert az ő harcba vetett csapata jóval kisebb számú volt a Küroszénál; ezt fájlalta hát, s mikor az erre következő napon Kürosz meg sem kísérelte az előrehaladást, visszavonult Szardeiszba, mert az volt a terve, hogy az egyiptomiakat esküjük értelmében segítségül hívja. Amaszisszal, Egyiptom királyával ugyanis még régebben kötött szövetséget, mint spártaiakkal. S még a babiloniakért is elküldött, mert fennállt már a szövetsége a babiloniakkal is, akik fölött ebben az időben Labünétoz uralkodott. A spártaiaknak is megüzente, hogy a kitűzött időre jelenjenek meg, s azt tervezte, hogy ha majd mindezeket összegyűjti és a maga seregét is összeszedi, a télen nem tesz semmit, hanem a tavasz beköszöntével támadja meg a perzsákat. Ezt tervelte, mikor Szardeiszba érkezett, s szövetségeseinek követekkel megüzente, hogy az ötödik hónapra Szardeiszba gyűljenek. Seregét, mely a perzsák ellen küzdött, zsoldosokból állott, s most városáig kísérte őt, elbocsátotta és szélnek eresztette, mert arra egyáltalán nem gondolt, hogy Kürosz ilyen eldöntetlen harc után Szardeisz ellen vonul.

Míg Kroiszosz terveivel foglalkozott, az egész külvárost kígyók lepték el. S amint a kígyók megjelentek, a lovak elhagyták a legelőjüket, odamentek és megették a kígyókat. Kroiszosz ezt látta és - helyesen - úgy vélte, hogy csoda történt. Rögtön jóslatkérő követeket küldött a telmészoszi jóspapokhoz. A követek meg is érkeztek Telmészoszba, meg is kapták a csoda magyarázatát, de Kroiszosznak már nem vihették hírül. Mert mielőtt visszahajóztak volna Szardeiszba, Kroiszosz fogságba esett. A telmészosziak úgy értelmezték a jelet, hogy Kroiszosz földjén idegen hadsereg megjelenése várható, s ez a sereg az otllakókat le fogja igázni, mert - magyarázták - a kígyó a föld gyermeke, a ló azonban ellenséges és jövevény. Ezt válaszolták a telmészosziak a már fogságba esett Kroiszosznak, anélkül hogy valamit tudtak volna Kroiszosz és Szardeisz sorsáról.

Kürosz, miután a pteriai ütközet után elvonult, hírül vette, hogy az elvonulás után Kroiszosz szélnek akarja ereszteni seregét, nyomban arra a megfontolásra jutott, hogy hasznára lesz, ha amilyen hamar csak tud, Szardeiszba hatol, mielőtt a lídek ereje még egyszer összeállna. Minthogy így vélekedett, azonnal cselekedett is: Lídiába vezette seregét, és ő maga jelentette meg Kroiszosznak eljövetelét. Kroiszosz ekkor nagy zavarba került, mivel számítása ellenére másként következtek be az események, mint ahogyan elgondolta; de mégis harcba vezette a lídeket. Abban az időben egész Ázsiában nem volt a lídeknél harciasabb és erősebb nép. Lóról harcoltak, hosszú lándzsát hordtak, és kitűnő lovasok voltak.

A Szardeisz városa előtt elterülő nagy, kopár síkságon kerültek szembe egymással. Ezen a síkságon, más folyók között, a Hüllosz is átfolyik, és a legnagyobb folyóba, a Hermoszba ömlik, mely a Dindüméné Anya szent hegyéről ered és Phókaiá városa mellett szakad a tengerbe.

Mikor itt Kürosz meglátta a harcba rendezkedő lídeket, megijedt a lovasságtól, s a méd Harpagosz tanácsára a következőket tette: egybegyűjtötte mind az élelem- és málhahordó tevéket, melyek a sereget követték, terhüket leszedette, és lovas fegyverzetű embereket ültetett rájuk, hogy ezek a sereg többi része előtt tartsanak Kroiszosz lovassága felé. A gyalogosokat a tevék után küldte, s egész lovasságát a gyalogság mögött rendezte el. Miután pedig mindent előkészített, kiadta a rendeletet katonáinak, hogy a szembekerülő lídeket mind mészárolják le, de magát Kroiszoszt ne ölje meg, még akkor se, ha elfogatása közben védekezne. Így rendelkezett. A tevéket pedig azért vezette a lovasság ellen, mert a ló fél a tevétől, sem látását, sem szagát nem tudja elviselni. Éppen ezért eszelte ezt ki, hogy Kroiszosz számára használ-

hatatlanná válják a lovasság, amelyről a lídiai azt hitte, hogy majd kitűnik vele. Mikor aztán összecsapásra került a sor, amint a lovak megéreztek a tevék szagát és meglátták őket, visszafordultak, s Kroiszosz reménye elveszett. De a lídek bizony ezután sem voltak gyávák, hanem mikor látták, mi történik, leugráltak lovaikról, és gyalogosan szálltak szembe a perzsákkal. Végül is azonban, miután már mindkét részről sokan elesetek, a lídek megfutottak. Falaik közé szorultak, és a perzsák ostrom alá vették őket.

Így kerültek ostrom alá. Kroiszosz azt hitte, hogy még sokáig fog állni az ostrom, s a falak közül új követeket küldött szövetségeseihez. A régebbi követeknek azt kellett kérniük, hogy a szövetségesek az ötödik hónapra gyűljenek össze Szardeiszban, ezeket pedig azért küldte, hogy kérjenek a szövetségeseiktől sürgős segítséget, mert Kroiszoszt ostrom fenyegeti. A többi szövetségesen kívül a spártaiakhoz is elküldött.

De éppen akkor maguknak a spártaiaknak is viszályuk volt az argosziakkal a Thürea nevű vidék miatt. Ezt a Thüreát, mely Argoliszhoz tartozott, a spártaiak elszakították és hatalmukba kerítették. De nyugat felé Maleáig a szárazföld az argosziaké volt, sőt Küthéré és a többi sziget is. Mikor az argosziak elszakított vidékük védelmére siettek, az ellenfelek üzenetet váltottak, s mindketten azt határozták, hogy háromszáz-háromszáz ember harcoljon mindkét részről; amelyik győz, azé legyen a föld. A seregek zöme pedig tartózkodjék távol, mindegyik a maga földjén, ne maradjanak a küzdők közelében, nehogy, ha az egyik fél ott tartózkodó katonái látják az öveik vereségét, segítségükre siethessenek. Ebben megállapodtak, és hátravonultak, a visszamaradt két csapat pedig összecsapott. A harcban egyenlő szerencsájük volt, s a hatszáz emberből csak három maradt életben: az argosziak közül Alkénór és Khromiosz, a spártaiakból pedig Othruadész; ezek voltak még életben, mikor az éjszaka beállt. A két argoszi, győztesnek tartva magát, Argoszba sietett, de a spártai Othruadész kifosztotta az argoszi holttesteket, fegyvereiket övéi táborába hordta, ő maga pedig a helyén maradt. A következő napon mindkét nép megjelent, hogy tudakozódjék. S egy ideig mindkettő magát vallotta győztesnek; az argosziak, mivel többen maradtak meg, a spártaiak, mivel kimutatták, hogy amazok elmenekültek, de az ő emberük a helyén maradt és kifosztotta az argoszi holttesteket. A viszály vége az lett, hogy egymásnak estek és harcba keveredtek, s miután mindkét részről sokan estek el, a spártaiak győztek. Az argosziak, akik eddig hosszú haját viseltek, ettől az időtől fogva nyírt fejjel jártak, törvényt is hoztak, és átokkal fogadták, hogy egyetlen argoszi sem növeszti meg haját, egyetlen argoszi asszony sem visel arany ékszert addig, míg Thüreát meg nem szabadítják. A lakedaimóniak ezzel ellentétes törvényt hoztak: eddig nem volt hosszú hajuk, ettől kezdve igen. Arról az Othruadészról pedig, aki a háromszáz közül egyedül maradt meg, azt beszélik, hogy bajtársai eleste után szégyellt hazatérni Spártába, s ott, Thüreában megölte magát.

Így állt a spártaiak dolga, mikor megérkezett az ostromolt Kroiszosz részére segítséget kérő szardeiszi hírnök. Mindazonáltal mikor a hírt meghallották, fölkészültek a segítségnyújtásra. S már éppen elkészültek, a hajók is indulás előtt álltak, mikor megérkezett a második hír, hogy a lídek várát bevették, és Kroiszoszt élve elfogták. Így aztán, bár nagy részvétet éreztek, abbahagyták a készülődést.

Szardeisz a következőképpen esett el. Mikor Kroiszosz már tizennégy napja ostrom alatt állott, Kürosz lovasokat küldött szét táborába, s kihirdettette, hogy annak, aki először hág fel a falra, ajándékot ad. A sereg neki is veselkedett, de siker nélkül. Mikor már felhagytak az erőlködéssel, egy Hüroiadész nevű mardusz ember megpróbált ott felmászni, ahol a felleget várát egy őr sem őrizte, mert attól nem féltek, hogy erről az oldalról elfoglalhatják. A fellegetvárának ez a része ugyanis meredek és bevehetetlen. Még Méléusz, Szardeisz előbbi királya sem vitette erre körül az oroszánt, melyet neki ágyasa szült, mikor a telmészszosziak

azt jóslták, hogyha az oroszlánt a falnál körülhordozzák, Szardeisz bevehetetlen lesz. Mélész a fal többi részénél, ahol a fellegvár ostromolható volt, körül is hordozta az oroszlánt, de erről a részről úgy vélekedett, hogy ez amúgy is bevehetetlen és meredek. Ez a városnak a Tmólosz felé néző része. Az a bizonyos mardusz, Hüroiadész tehát az előző napon látta, amint egy líd katona a fellegvárnak ezen a részén leereszkedett és a főnről legurult sisakját fölemelte; ezt megjegyezte, és gondolkozni kezdett rajta. Azután maga is fölhágott, és utána más perzsák is fölkapaszkodtak. Mikor pedig már sokan voltak fönn, elfoglalták Szardeiszt, és az egész várost feldúlták.

Magával Kroiszossal a következő történt. Volt egy gyermeke, akiről már előbb említést tettem, minden másban derék, viszont néma. Régebbi jólétében Kroiszosz mindent megtett érte, sok mindent kigondolt, s még Delphoiba is elküldött, hogy jóslatot kérjen felőle. A püthia akkor ezt válaszolta:

*Lídek sarja, sokak fejedelme, te együgyü Kroiszosz,
csak ne akard, hogy vágyott hangja betöltse a házad
gyermeked ajkának. Jobb lesz a te sorsod anélkül:
gyászos lesz az a nap, mikor őneki megjön a hangja.*

A fal elfoglalása után egy perzsa Kroiszoszhoz sietett, és nem ismerve föl őt, meg akarta ölni. Kroiszosz látta, hogy közeleg, de akkori nagy balsorsában nem törődött vele, nem is bánta volna, ha lesújtják, és meghal. De ez a néma fiú, mikor észrevette az apjára törő perzsát, a félelem és veszedelem hatása alatt szóra fakadt, és ezt mondta: „Ember, ne öld meg Kroiszoszt.” Ekkor szólalt meg először, s ezután egész életén át megtartotta a beszélőképességét.

A perzsák tehát elfoglalták Szardeiszt, és foglyul ejtették Kroiszoszt is, aki tizennégy évig uralkodott és tizennégy napig állt ostrom alatt. Így töltötte be ő a jóslat szavát, hogy a saját nagy birodalmát döntötte meg. A perzsák megragadták és Kürosz elé vitték. Ez nagy máglyát hordatott egybe, s a bilincsbe vert Kroiszoszt tizennégy líd gyermekkel együtt fölléptette rá; vagy azért, mert valamely istennek kívánta zsenge áldozatul följánlani, vagy hogy fogadalmat váltson be, vagy pedig, mivel megtudta, hogy Kroiszosz istenfélő, azért léptette a máglyára, kíváncsiságból: vajon megmenti-e őt egy isten az elevenen való elégetéstől? Ő tehát így intézkedett. Kroiszosznak pedig, mikor már a máglyán állt, még akkora bajban is eszébe jutott, hogy isteni ihlet volt Szolón szavában, mikor azt mondta neki: egyetlen élő ember sem boldog. S amint ez a gondolata támadt, felsóhajtott, s a nagy csendben háromszor kiáltotta Szolon nevét. Kürosz hallotta ezt, és megparancsolta tolmácsainak, kérdezzék meg Kroiszoszt, kit emleget; azok oda is mentek hozzá, és megkérdezték. Kroiszosz a kérdés elhangzása után egy ideig hallgatott, de azután, mikor unszolták, így szól: „Sok kincsért nem adnám, ha ő minden uralkodóval beszélgetne.” Minthogy nem értették, amit mondott, újra megkérdezték, hogy mit jelentenek szavai. Sürgetésükre és terhes faggatásukra végül is elmondta, hogy meglátogatta őt egyszer az athéni Szolón, aki az ő minden kincsét megnézte és lekicsinyelte, s hogy Szolón szava be is teljesedett rajta, bár - mondta - ez nemcsak őrá magára vonatkozott, hanem csöppet sem kevésbé az egész emberi nemre, de leginkább azokra, akik magukat boldognak hiszik. Mikor ezt Kroiszosz elbeszélte, a meggyújtott máglya szélei már égni kezdtek. És Kürosz, mikor meghallotta a tolmácsoktól Kroiszosz szavát, mást gondolt, belátta, hogy ő maga is ember, és ugyanakkor egy másik embert, aki nála nem kevésbé szerencsés volt, élve ad a tűznek, ezenkívül a megtorlástól is félt, és átlátva, hogy az emberi életben semmi sem állandó, megparancsolta, hogy amilyen hamar csak tudják, oltsák

el a tüzet, és eresszék le a máglyáról Kroiszoszt és társait. De, bár megkísérelték, már nem tudták a tüzet elfojtani.

Ekkor Kroiszosz, mondják a lídek, észrevette Kürosz szándékának megváltozását, s látva, hogy mindenki igyekszik oltani a tüzet, de egyiknek sem sikerül, felkiáltott, s Apollónt hívta segítségül: ha valaha kedvére való ajándékot kapott tőle, álljon melléje és ragadja ki ebből a veszedelemből. Kroiszosz sírva hívta az istent, a derült időben és szélcsendben pedig hirtelen felhők futottak össze, vihar zúdult le, és hatalmas zápor oltotta el a máglya lángjait. Így Kürosz belátta, hogy Kroiszoszt az istenek szeretik, és derék férfiú; leléptette őt a máglyáról, és ezt kérdezte: „Kroiszosz, ki vett rá téged, hogy országom ellen háborút indíts és barát helyett mint ellenség állj velem, szembe?” Kroiszosz erre így feleli: „Királyom, ezt én a te jó sorsod és az én rossz sorsom előidézésére tettem, az oka pedig a görögök istene volt, aki háborúra bátorított. Mert senki sem oly esztelen, hogy a háborút válassza béke helyett; ebben ugyanis a gyermekek temetik el az apákat, abban az apák a gyermekeket. De bizonyára az isteneknek tetszett úgy, hogy ez bekövetkezzék.”

Ez volt válasza. Kürosz meg feloldotta békóit, magához közel ültette, nagy figyelemmel bánt vele, s csodálattal bámulta ő maga is, de egész környezete éppúgy. Kroiszosz gondolataiba merülve hallgatott. Később megfordult, s látva, hogy a perzsák a lídek városát pusztítják, ezt kérdezte: „Királyom, vajon megmondhatom neked, amit most gondolok, vagy a mostani helyzetemben hallgatnom kell?” Kürosz fölszólította, hogy csak mondja ki bátran, amit akar. Ő megkérdezte: „Mit művel ez a nagy sokaság ily nagy buzgalommal?” S Kürosz felelt: „A te városodat fosztogatja s kincseidet hordja szét.” Kroiszosz pedig így szólt: „Nem az én városomat s nem az én kincseimet fosztogatja; hiszen itt mától fogva semmi sem az enyém többé; hanem a tiédet viszik és hordják szét.”

Kürosz gondolkozni kezdett Kroiszosz szaván, elküldte a többieket, s megkérdezte Kroiszoszt, mi szerinte a teendő ilyen körülmények között. S az így felelt: „Mivel az istenek engem rabszolgádnak adtak, kötelességemnek tartom, hogy közöljem veled, ha valamit számodra hasznosnak látok. A perzsák természetűtől fogva féktelenek, de vagyonuk nincs. Ha elnézed, hogy raboljanak és nagy kincseket tartsanak birtokukban, akkor a következő várhatod: aki közülök a legtöbbre tesz szert, előbb-utóbb föllázad ellened. Most hát, ha tetszik neked, amit mondom, ezt tedd: lándzsásaid közül a város minden kapuja elé állíts öröket, s ezek azoktól, akik zsákmányukat kifelé viszik, vegyék el a kincseket, és mondják azt, hogy Zeusznak kell tizedet áldozni. Így aztán nem is válsz gyűlöletessé, mint akkor válnál, ha erővel vennéd el tőlük a kincseket, hanem be fogják látni, hogy igazságosan jársz el, és zsákmányukat önként átengedik.”

Kürosz, mikor ezt meghallotta, szerfölött megörült, mert helyesnek látta a tanácsot. Nagyon megdicsérte Kroiszoszt, s az általa tanácsolt rendeletet kiadta a lándzsásoknak; azután Kroiszoszhoz fordult, és így szólt: „Kroiszosz, minthogy tetteiddel is, szavaiddal is valódi királyi férfiúnak bizonyultál, kívánd most, amit csak akarsz, és azonnal megkapod.” S Kroiszosz szólt: „Uram, engedd meg kegyelmesen, hogy elküldhessem ezeket a bilincseket a görögök istenének, akit én az istenek között a legjobban tiszteltem, és megkérdezhessem tőle, vajon az-e a szokása, hogy jótevőit becsapja.” Kürosz megkérdezte, milyen vád alapján kéri ezt. Kroiszosz erre elbeszélte egész egykori tervét s a jósdák válaszát, de legtöbbet az ajándékokat emlegette s azt, hogy a jóslat buzdítására indított háborút a perzsák ellen. Mindezt elmondta, s aztán visszatért kérésére: legyen szabad mindezért az istenek szemrehányást tennie. Kürosz mosolyogva szólt: „Ezt is megkapod tőlem, és minden mást is, amit csak a jövőben kérsz.” Mikor ezt Kroiszosz meghallotta, lídeket küldött Delphoiba, meghagyta nekik, tegyék a bilincseket a szentély küszöbére, s kérdezzék meg, nem szégyelli-e

magát az isten, hogy jóslataival Kroiszoszt, mintha megdönthetné Kürosz hatalmát, a perzsák elleni hadakozásra buzdította, amelyből, íme, ilyen zsenget nyertek, s mutassák meg a béklyókat. Ezt kérdezzék meg, s hogy a hálátlanság szokása-e a görög isteneknek.

A lídek megérkeztek, és előadták az üzenetet. A püthia, a hagyomány szerint, ezt a választ adta: „A kijelölt sorsot még az isten sem kerülheti el. Kroiszosz ötödik öse vétkéért lakolt, aki a héraleidák testőre volt, s asszonyi cselnek engedelmeskedve urát megölte, és magához ragadta annak hatalmát, amely őt nem illette meg. Loxiasz igyekezett, hogy Szardeisz szerencsétlen sorsa Kroiszosz gyermekeinek s ne magának Kroiszosznak idejében teljesedjék be, de nem volt képes a Moirákat félrevezetni. Amennyit ezek mégis engedtek, azt ő eszközölte ki és tette meg Kroiszosz kedvéért: ugyanis három évvel elhalasztotta Szardeisz bevételét, és tudja meg Kroiszosz, hogy a kijelölt időnél ennyivel később került fogságba. Másodsor pedig segítséget nyújtott neki, mikor már-már égett. Ami pedig a jóslatot illeti, Kroiszosz szemrehányása nem jogos. Előre megmondta ugyanis Loxiasz, hogy ha a perzsák ellen hadat indít, nagy birodalmat dönt meg. Ezután, ha jól meggondolta volna a dolgot, újra követet kellett volna küldenie Delphoiba és megkérdeztetnie, vajon a saját vagy a Kürosz birodalmát érti az isten. Minthogy a mondottakat nem értette meg, és mégsem tett föl új kérdést, magát okolja. Továbbá azt sem értette meg, amit Loxiasz a legutoljára kért jóslatban az öszvérről mondott. Mert hiszen Kürosz volt ez az öszvér: ő ugyanis különböző nemzetiségiéktől származott: előkelő anyától és kevésbé előkelő apától. Mert anyja méd nő volt és a méd királynak, Asztüagésznek leánya, apja viszont perzsa és amazoknak alattvalója; s minden tekintetben alantasabb létére, úrnőjével élt házasságban.”

Ezt válaszolta a püthia a lídeknek, ők megvitték a hírt Szardeiszba, és megjelentették Kroiszosznak. Ez pedig, miután meghallotta, belátta, hogy ő hibázott, és nem az isten.

Ilyen volt Kroiszosz uralma és Iónia első leigázása. Kroiszosznak sok más fogadalmi ajándéka is van Görögországban, nemcsak az említettek. A boiótiai Thébaiban áll egy arany háromlábú szék, melyet az iszménéi Apollónnak ajánlott föl; Epheszoszban az aranytehenek és az oszlopok legnagyobb része, és Delphoiban, a Pronaia-szentélyben egy nagy aranypajzs. Ezek még az én időmben is megvoltak, más ajándékai elvesztek. Kroiszosz ajándékai Milétoszban a brankhidák templomában, amint megtudtam, egyenlő súlyúak a delphoibeliakkal és azokhoz hasonlóak. A Delphoiban és Amphiarasz szentélyében álló ajándékai saját házából valók és apai örökségének zsenge áldozatai, a többi azonban egy ellenségének vagyonából való, aki ellene, még uralmának elnyerése előtt, föllázadt s Pantaleónnak igyekezett megszerezni a líd királyságot. Ez a Pantaleón Alüattész fia és Kroiszosz féltestvére volt. Kroiszosz ugyanis Alüattésznek egy káriai asszonyától, Pantaleón pedig egy ión asszonyától született. Mikor Kroiszosz az apja által ráhagyott uralmat elnyerte, az ellene föllázadó embert kínpadra vonta és megölte, vagyonát pedig, melyet már előbb az isteneknek szentelt, a már elmondott módon az említett helyeken följánlotta. S ennyi legyen is elég a fogadalmi ajándékokról.

Följegyzésre méltó csodálatos nevezetességei, mint más tájaknak, a líd földnek nincsenek, kivéve a Tmóloszról eredő aranyhomokot. Egy mű azonban, az egyiptomiak és babiloniak munkáit kivéve, mindennél hatalmasabb. Itt van ugyanis Alüattésznek, Kroiszosz apjának sírja, melynek alapzata hatalmas kövekből áll, többi része pedig földhalom. Piaci emberek munkálkodtak rajta, kézművesek és munkás ágyasleányok. Őt oszlop még az én időmben is fönnállt a síremléken; és mindegyiken felirat volt, hogy ki mennyit dolgozott rajta. S a számlálás alapján kiderült, hogy az ágyasleányok végezték a legnagyobb munkát. A líd nép leányai ugyanis mind áruba bocsátják testüket. Így gyűjtenek maguknak hozományt, ezt addig teszik, míg férjhez nem mennek: s végül ők maguk házassítják ki magukat. A sírhalom kerülete hat sztadion és két plethron, a szélessége pedig tizenhárom plethron. A síremlék mellett van

egy nagy tó, melyről a lídek azt állítják, hogy soha nem szárad ki: Gügész tavának nevezik. Ilyenek ezek a dolgok.

A lídeknek körülbelül ugyanazok a szokásaik, mint a görögöknek, kivéve azt, hogy a leánygyermek szajhálkodnak. Tudomásunk szerint minden ember közül ők vertek és használtak először arany- és ezüstpénzt, s náluk voltak először szatócsok. Azt is állítják a lídek, hogy a náluk és a görögöknél szokásos játékokat is ők találták fel. Azt beszélik, hogy akkor találták föl, mikor Türrhéniaát gyarmatosították, s erről a következőt közlik. Manész fia, Atüsz király alatt nagy gabonánség tört ki egész Lídiában. A lídek egy ideig kitartóan túrtek, azután, hogy az ínség nem szűnt meg, orvoslást kerestek rá, s mindegyikük mást és mást kísérelt meg. Akkor támadt a kockának, a csigának, a labdának és minden más játéknak az ötlete, kivéve az osztábláét. Mert ez utóbbinak föltalálását nem tulajdonítják maguknak a lídek. A következő találmánnyal jártak el az éhség ellen: minden páratlan napot végigjászot-tak, hogy az evés vágya még csak föl se támadjon bennük, s minden másodikon meg abbahagyták a játékot és ettek. Így töltöttek el tizennyolc évet. De a baj ezután sem enyhült, hanem csak még inkább szorongatta őket. Akkor királyuk két részre osztotta az egész líd népet, és sorsot vetett, hogy az egyik maradjon, a másik pedig hagyja el az országot. Az otthon maradók számára önmagát jelölte királyul, a távozók számára fiát, akinek neve Türszénosz volt. Az a rész, mely a sorstól az országból való távozást kapta, Szmirnába ment és hajókat épített, azokat mindennel fölszerelte, ami a hajózáshoz szükséges volt, s végül az umbriaiak-hoz érkezett; ott várost alapított, s mind a mai napig ott lakik. Lídek helyett vezetőjükről, a királyfiról türrhéneknek nevezték el magukat. A lídek pedig a perzsák igája alá kerültek.

Mostantól fogva munkánk azt fogja kutatni, ki volt Kürosz, aki Kroiszosz uralmának véget vetett, s hogyan lettek a perzsák Ázsia urai. Ahogyan néhány perzsa beszéli, aki nem Küroszt akarja különösen megtisztelni, hanem a valóságot kívánja elmondani, aszerint fogok írni, mert tudom, hogy Küroszról még három más úton járó hagyomány is él a nép ajkán.

Miután az asszírok Ázsia felső felén ötszázhusz évig uralkodtak, legelőször a médek kezdtek tőlük elpártolni. Ezek szabadságukért küzdöttek az asszírok ellen, vitéz emberekké váltak, lerázták magukról a szolgaságot, s fölszabadultak. A médek után pedig a többi nép is ugyanezt tette.

Mikor azután a szárazföldön már mind a maguk urai voltak, a következőképpen jutottak megint királyi uralom alá. Volt a médek közt egy Déiokész nevű bölcs ember, Phraortész fia. Ez a Déiokész megáhitotta az uralmat, s a következőképpen járt el. A médek falvanként megoszolva laktak, s ő a magáéban már régebben tiszteletben állt, most pedig egyre nagyobb buzgalommal gyakorolta az igazságosságot. S ezt azért tette, mert míg az egész méd földön nagy törvénytelenység terjedt el, ő belátta, hogy a jogtalanság az igazság ellensége. A saját falujabeli médek, látva jellemét, bírájukká választották. S ő, az uralomra gondolva, egyenes és igazságos volt. Ezért aztán nem kevés dicséretet nyert polgártársaitól, olyannyira, hogy a többi faluból valók, miután meghallották, hogy Déiokész az egyedüli férfiú, aki igazságosan ítél, minthogy már régen igaztalan ítéletekbe bonyolódtak, a hírre örömmel járultak Déiokész elé igazságtevésért, később pedig nem is fordultak máshoz.

Egyre többen fordultak hozzá, mert megtudták, hogy igazságosan ítél, s ekkor Déiokész, jól tudva, hogy minden rajta áll, már nem volt hajlandó beülni a bírói székbe, amelyben ülve azelőtt bírászkodott, s kijelentette, hogy többé nem ítélkezik; nincs ugyanis semmi haszna abból, ha a maga dolgait elhanyagolva, az egész napon át távollevők ügyeiben mond ítéletet. De minthogy a rablás és a törvénszegés a falvakban ekkor még sűrűbben fordult elő, mint azelőtt, a médek ugyanott összegyűltek s tanácskozást folytattak a teendőkről. Úgy gondolom, leginkább Déiokész barátai vitték a szót: „A mostani viszonyok közt nem lakhatunk tovább az

országban; rajta, válasszunk magunknak királyt. Így majd az ország is jó törvények áldásában részesül, mi is dolgunkhoz láthatunk, s nem kell a jogtalanság miatt kivándorolnunk.” Ilyenforma beszédek után elhatározták, hogy királyt választanak.

S mikor fölítették a kérdést, ki legyen a király, mindenki Déiokészt emlegette és magasztalta, s egyhangúlag királlyá kiáltották. Ő viszont azon nyomban elrendelte, hogy királyi címéhez méltó palotát építsenek neki, s hatalmát testőrséggel is erősítsék meg. A médek ezt meg is tették. Hatalmas palotát építettek neki az általa kijelölt helyen, s rábízták, hogy testőrséget válogasson ki magának a médek közül. Ő pedig, immár az uralom birtokában, arra kényszerítene a médeket, hogy építsenek egy várost, azt gondozzák, s a többivel kevesebbet törődjenek. Ebben is engedelmessé váltak a médek, s több körből álló erős nagy falakat építettek - a város neve ma Agbatana. A falak úgy készültek, hogy minden belső kör csak bástyáival emelkedett a kívülről fekvő fölé. A dombosan emelkedő talaj is lehetővé tette, hogy ilyen legyen a hét körfal, de még inkább az emberek munkája. Az utolsó mögött áll a királyi palota és a kincstár. A legnagyobb körfal körülbelül akkora, mint Athén kerülete. Az első kör védőbástyája fehér, a második fekete, a harmadik tűzpiros, a negyedik kék, az ötödik vörös. S így minden kör védőbástyája festékekkel van bemázolva. A két legutolsó közül az egyik ezüstözött, a másik aranyozott bástyájú.

Déiokész ezeket a falakat a maga számára emeltette a maga palotája köré, a népnek pedig megparancsolta, hogy a falak körül telepedjék le. Az építkezés végeztével Déiokész hozta be először azt a szokást, hogy a király elé senki nem járulhat, mindent követek útján kell intézni, a királyt senki sem láthatja, ezenkívül nevetni vagy köpni az ő jelenlétében mindenki számára csúf dolog. Azért adatott magának ily nagy tiszteletet, nehogy évtársai, akik vele együtt nevelkedtek, nem származtak silányabb házból, s vitézségben sem maradtak el mögötte, megharagudjanak rá, ha gyakran látják, s ellene forduljanak, hanem, minthogy nem nézhetnek rá, úgy tűnjék nekik, hogy ő valami más, mint a többiek.

Miután mindezt elrendelte, és hatalmát megszilárdította, szigorú őre maradt az igazságnak. A vádak írásban terjesztették eléje, s ő igazságot téve, a benyújtott iratokat visszaküldte. Így járt el az igazságszolgáltatásban; a többi dologra vonatkozóan pedig a következőképpen rendelkezett: ha valakiről megtudta, hogy erőszakoskodott, magához hívatta és vétkéhez mért büntette meg, egyébként pedig az egész uralma alatt álló föld tele volt kémeivel és megfigyelőivel.

Déiokész csak a méd népet igazta le és azon uralkodott. A médek a következő törzsekre oszlanak: a buszákra, parétakénuszokra, sztrukhatákra, arizantuszokra, budiuszokra és maguszokra. Ennyi méd törzs van.

Déiokésznek fia született: Phraortész, s ez ötvenhárom évig uralkodó apjának halála után átvette a királyságot. Azután nem elégedett meg a médek fölötti uralommal, hanem először a perzsák ellen indított hadat, legyőzte és a médek alattvalóivá tette őket. Azután, hogy már két ilyen erős népe volt, egész Ázsiát meghódította: nép után nép ellen vonult, egészen addig, mígnem az asszírok ellen hadakozva, mégpedig azok ellen az asszírok ellen, akik Ninive urai voltak s azelőtt minden nép fölött uralkodtak, akkor pedig, mivel szövetségeseik elpártoltak tőlük, magukra maradtak, de egyébként jól folyt a dolguk; mígnem tehát ezek ellen hadakozva, huszonkét évi uralkodás után maga Phraortész is elpusztult, és vele a sereg nagy része.

Phraortész halála után Küaxarész, Phraortész fia, Déiokész unokája következett. Erről azt mondják, hogy elődeinél még sokkal harciasabb volt: először osztotta csapatokba az ázsiaiakat, s először állított külön csatarendbe a lándzsásokat, a nyilazókat és a lovasokat. Azelőtt

ezek vegyesen össze voltak keveredve. Ő volt az, aki a lídek ellen harcolt, mikor a nappal hirtelen éjjé vált, s aki Ázsiának a Halüsz folyó fölött elterülő egész földjét birodalmához csatolta. Összegyűjtve minden alattvalóját, hadat indított Ninive ellen, hogy bosszút álljon apjáért és a várost elpusztítsa. Mikor pedig egy csatában az asszírokat leverte és Ninivét ostrom alá fogta, egy nagy szkütha sereg jött oda, melyet Prótothüész fia, Madüész, a szkütha király vezetett. A szküthák úgy rontottak Ázsiába, hogy Európából kiűzték a kimmeriuszokat, s ezeknek üldözése közben érkeztek méd földre.

A Maiótizs tavától a Phaszisz folyóig és Kolkhiszig az út gyors léptű ember számára harmincnapi járóföld; Kolkhiszból pedig már nem nagy az út a médek országáig, mert csak egy nép esik közbe: a szaszpeiruszok, s ezeken túljutva méd földre ér az ember. De a szküthák mégsem innen törtek be, hanem a fölső, sokkal hosszabb útra tértek, jobb kéz felől hagyva a Kaukázust. Ott csaptak velük össze a médek, de csatát vesztek, hatalmuk megszűnt, és a szküthák lettek egész Ázsia urai.

Innen Egyiptomba indultak. S mikor már a palaisztinai Szíriában voltak, Pszammitikhosz, az egyiptomi király elébük ment: ajándékokkal és könyörgéssel rávette őket, hogy ne hatoljanak tovább. Ők azután visszavonultak Szíriába, Aszkalón városába, s a legtöbb szkütha fosztogatás nélkül vonult tovább, néhányan azonban hátramaradtak, s Aphrodité Urania szentélyét földúlták. Ez a szentély, ahogy utánajárva megtudtam, az istennőnek minden szentélye közül a legrégebb, mert még a küprosi templom is innen származik, ahogyan maguk a küprosiak is beszélnek, s még Küthérében is phoinikiaiak voltak a templomépítők, akik Szíriának erről a részéről jöttek. Ezeket a szküthákat, akik Aszkalónban a templomot kirabolták, az istennő minden utódjukkal együtt a „női betegség”-gel sújtotta. Maguk a szküthák is ezzel magyarázzák betegségüket, s akik őket a szkütha földön fölkeresik, láthatják, milyen állapotban vannak azok, akiket a szküthák, „enarész”-eknek neveznek.

Huszonnyolc évig uralkodtak Ázsiában a szküthák, s féltelenségük és hanyagságuk következtében minden elpusztult. Mert adót követeltek mindenünnen, ahová betörtek, s ezenkívül, mikor az adót behajtották, még mindenkitől el is rabolták, amiye csak volt. Végül is a szküthák zömét Küaxarész és médjei megvendégelték, lerészegítették és legyilkolták; így szereztek vissza a hatalmat a médek, s uralkodtak, mint azelőtt; még Ninivét is bevették (hogy hogyan vették be, máshol fogom tárgyalni), s a babiloni rész kivételével az asszírokat alattvalóikká tették. Ezután Küaxarész, aki ha a szküthák idejét is beleszámítjuk, negyven évig uralkodott, meghalt.

Fia, Asztüagész lett a király. Ennek leánya született, akinek a Mandané nevet adta, s akiről álmot látott: annyit vizelt a leány, hogy városát elöntötte és egész Ázsiát elárasztotta. Elmondta álmát a mágus álomfejtőknek, s megijedt, mikor ezek mindent fölörték neki. Később, mikor Mandané már eladósorba került, nem adta feleségül egyetlen magához méltó médhez sem, mert félt az álomlátástól, hanem egy Kambüszész nevű perzsához adta, akiről úgy találta, hogy jó családból való és csendes természetű, de akit sokkal kevesebbre becsült, mint akár egy közepes származású médet.

Mandané Kambüszésszel való házasságának első évében Asztüagész egy második álmot látott. Úgy látta, mintha leányának ágyékából szőlőtöke nőne, s a szőlő egész Ázsiát elborítaná. Ezt az álomlátását is elmondta az álomfejtőknek, azután a terhes állapotban lévő leányt Perzsiából magához hívatta, s mikor megérkezett, őrizet alá vétette, mert elhatározta, hogy a születendő gyermeket megöli. Mert álomlátásából a mágus álomfejtők azt hüvelyezték ki, hogy leánya gyermeke őhelyette fog uralkodni. Asztüagész tehát őrizetet rendelt a leány mellé, s mikor Kürosz megszületett, elhívatta rokonát, Harpagoszt, aki a médek között leghűségesebb embere és mindenben helyettese volt, és így szólt hozzá: „Harpagosz, egy

dolgot bízok rád, semmiképp se hanyagold el, s ne szedj rá engem, ne bízd másokra, nehogy később veszedelmedre váljék. Fogd Mandané fiát, vidd haza és öld meg; azután pedig temesd el úgy, ahogy akarod.” Az pedig felelt: „Királyom! Ezelőtt sem vehettél észre Harpagosz részéről semmi háládatlanságot, s vigyázunk arra, hogy veled szemben ezután se kövessünk el semmi hibát. És ha neked úgy tetszik, hogy ez történjék, igyekezettel kell elvégeznem feladatomat.”

Így felelt Harpagosz, átvette a halálra feldíszített csecsemőt, és sírva hazament. Otthon elmondta feleségének mindazt, amit Asztüagész parancsolt. S az asszony megkérdezte: „Most hát mit szándékozol tenni?” Felelt Harpagosz: „Nem Asztüagész parancsát, még ha sokkal esztelenebb lesz is és még jobban őrvöng, mint ahogyan most; de nem is fogadom meg a szavát, nem is fogok ebben a gyilkosságban segédkezni. Mégpedig több okból nem ölöm meg: egyrészt nekem is rokonom a gyermek, másrészt Asztüagész már öreg, és nincs fiúgyermek; ha majd az ő halála után a királyság leányára száll, akinek fiát most általam akarja megöletni, vajon vár-e rám más, mint a legnagyobb veszedelem? Biztonságom érdekében azonban a gyermeknek mégis meg kell halnia, de kívánatos, hogy ne az én emberem ölje meg, hanem Asztüagészé.”

Ezt mondta, és nyomban el is küldött Asztüagésznek egy gulyásáért, akiről tudta, hogy a legalkalmasabb legelőkön, a leginkább vadak járta hegyekben szokott tartózkodni; a neve Mitradatész volt. Egy vele együtt szolgáló nővel élt. A nő neve, akivel együtt élt, görög nyelven Künó volt, médül Szpakó. A kutyát ugyanis szpakának hívják a médek. A hegyhát, ahol ez a gulyás marháit legeltette, Agbatanától és az Euxeinosz-tengertől északra fekszik. Itt a méd földnek a szaszpeiruszok felé eső része nagyon hegyes, magas, és sűrű erdő borítja, míg a többi méd vidék síkfeld. A nagy sietve hívott gulyás megérkezett, s Harpagosz így szólt hozzá: „Asztüagész azt parancsolja neked: fogd ezt a gyermeket, és tedd ki a legkopárabb hegyre, hogy mennél hamarabb elpusztuljon. S azt is meghagyta, mondjam meg neked, hogy ha nem ölnéd meg őt, hanem valamilyen módon megmentenéd, a legcsúfosabb halállal pusztít el; engem pedig azzal bízott meg, hogy a kített gyermeket megnézzem.”

A gulyás meghallgatta a beszédet, átvette a csecsemőt, ugyanazon az úton, amelyen jött, visszatért és megérkezett kunyhójába. Az ő asszonya is gyermeket várt, és valamilyen isteni végzet rendelése folytán épp akkor szült, mikor férje a városban járt. Mindketten aggódtak a másikért, a férfi az asszony szülése miatt volt izgatott, az asszony pedig azért, mert Harpagosz nem szokta volt urát magához hívatni. Mikor ez hazaérkezve beállított, az asszony kérdezte meg először, minthogy váratlanul pillantotta meg urát, miért küldött érte ilyen nagy sietséggel Harpagosz. A gulyás felelt: „Kedves feleségem, bementem a városba, és olyat láttam és hallottam, amit bár ne láttam volna, s ami bár ne esett volna meg urainkkal. Harpagosz egész házát fölverte a sírás; én pedig rémulten mentem be. Amint beléptem, látok ám egy csecsemőt, amint ott fekszik, rúgkapál és kiabál, aranyos és cifra pólya van rajta. Harpagosz, amint megpillantott, parancsot adott, hogy tüstént fogjam a gyermeket, vigyem magammal és tegyem ki a hegyeknek vadállatoktól legsűrűbben lakott részére; azt mondta, hogy ezt nekem Asztüagész parancsolja, s megfenyegetett arra az esetre, ha nem teljesíteném. Én átvettem és vittem, azt hittem, hogy talán valamelyik szolga gyermeke; mert azt nem is sejthettem, hogy honnan származik. Azon bizony csodálkoztam, hogy értékes aranyöltözetben láttam, s csodálkoztam a nagy síráson is, mely Harpagosz házát fölverte. Csak később, az úton tudtam meg a szolgától, aki a városból kikísért és a csecsemőt átadta, hogy a gyermek Mandanéé, Asztüagész leányáé és Kambüszészé, Kúrosz fiáé, s hogy Asztüagész elrendelte megöletését. Most hát itt van.”

Ezzel a gulyás nyomban ki is takarta a csecsemőt és megmutatta. Mikor az asszony látta, hogy a gyermek milyen nagy és szép, sírva fakadt, és férje térdét fogva át könyörgött, hogy semmiképp se tegye ki. De ő azt mondta, hogy nem tehet mást. Mert Harpagosz kémei majd szemlére jönnek, s ő csúfosan elpusztul, ha a parancsot végre nem hajtja. Minthogy férjét nem tudta meggyőzni, ezt mondta másodszor az asszony: „Látom, nem tudlak rávenni, hogy a csecsemőt ne tedd ki, tedd tehát a következőt, ha már mindenképpen szükséges, hogy a kitett gyermeket lássák. Én is szültem, de holt gyermekeim született; ezt vidd és tedd ki. Asztüagész leányának fiát pedig mint a magunkét neveljük föl. És így rajta sem kapnak téged uraid elleni vétken, és nem is járunk rosszul. Mert a halottnak királyi temetésben lesz része, az élő pedig nem veszti el életét.”

A gulyás úgy látta, hogy az asszony az adott helyzetben a legjobbat tanácsolja, s nyomban aszerint is cselekedett. Azt a fiút, akit halálra kellett volna vinnie, átadta feleségének, saját halott fiát pedig abba az edénybe tette, amelyben a másikat hozta volt, a másik gyermek minden ékességével feldíszítette, kivitte a legelhagyottabb hegyre, s ott kitette. Mikor a gyermek már harmadnapja ott feküdt, a gulyás egy bojtárját hagyva hátra örül, a városba ment Harpagosz házába, és kijelentette, hogy kész megmutatni a fiúcska holttestét. Harpagosz pedig leghívebb testőreit küldte el, ezek által tudomásul vette a halált, s eltemettette a pásztor gyermekét. Ez tehát sírba került, a másikat pedig, Küroszt, a pásztor felesége vette magához és táplálta, de nem Kürosznak nevezte el, hanem más nevet adott neki.

Mikor a fiú már tízéves volt, a következő dolog történt, mely kilétét kiderítette. Abban a faluban játszott, amelyben a gulyák is voltak, s vele játszottak az úton pajtásai is. S a gyermekek a játékban királyukká választották őt, a gulyás gyermekét, ahogyan akkor hívták. Ő egyeseket házépítésre jelölt ki, másokat testőrökül, egyiket a király szemének nevezte ki, másnak a hírvivő feladatát osztotta, s így mindegyiknek megállapította a dolgát. Egy játszótársa, Artembarésznek, a médek közt tekintélyes férfiúnak gyermeke nem engedelmeskedett Kürosz rendeletének. Kürosz tehát megparancsolta a többi gyermeknek, hogy ragadják meg, azok engedelmeskedtek, s ő a fiút igen erősen megkorbácsolta; az meg, mihelyt elbocsátották, mint akit méltánytalanság ért, csak annál dühösebb lett, a városba ment, és elpanaszolta apjának, hogy bánt vele Kürosz, de nem Küroszról beszélt - hiszen akkoriban nem ez volt a fiú neve -, hanem Asztüagész gulyásának fiáról. Artembarész haragjában azonnal elvitte fiát Asztüagészhez, s elmondta, hogy méltatlan dolgot kellett szenvednie; így szólt: „Királyom, egy szolgáltnak, egy gulyásodnak gyermekétől szenvedtük el ezt a bántalmazást.” S megmutatta fia vállát.

Ennek láttára és hallatára Asztüagész bosszút akart állni a gyermekért, mert becsülte Artembarészt; magához hívatta a gulyást és fiát. Mikor mindketten előtte álltak, Asztüagész Küroszra tekintett, és szólt: „Te, aki egy ilyen embernek a fia vagy, hogyan merészeltél ilyen méltatlanul bánni az én első emberem fiával?” Kürosz pedig felelt: „Uram, joggal bántam vele így; a falu gyermekei, akik közé ez is tartozik, játék közben engem választottak királlyá, mert úgy látták, hogy én vagyok erre legalkalmasabb. A többi fiú ezután el is végezte minden rendeletemet, egyedül ez engedetlenkedett, és nem törődött semmivel, míg el nem nyerte büntetését. Ha ezért valami rosszra szolgáltam. Íme, itt állok előtted.”

Mikor a gyermek ezt mondta, Asztüagész hirtelenül fölismerte, mert úgy tűnt neki, hogy vonásai is hasonlítanak az övéihez, és felelete is inkább szabad emberre vallott; azonkívül emlékezett, hogy a kitevés ideje is megfelel a gyermek korának. Ez annyira megdöbbenette, hogy egy ideig hang sem jött ki a torkán. Végül is nagy nehezen összeszedte magát, és mert el akarta küldeni Artembarészt, hogy a pásztor négy szemközt vallathassa ki. Így szólt: „Artembarész, úgy fogok eljárni, hogy sem neked, sem fiadnak nem lesz okotok panaszra.”

Artembarészt tehát elküldte, Küroszt pedig a szolgák Asztüagész parancsára beljebb vezették. Egyedül a gulyás maradt ott, s Asztüagész négy szemközt megkérdezte tőle, honnan vette a gyermekét, és ki adta át neki. A gulyás azt válaszolta, hogy ez az ő saját fia, s a fiú anyja ma is vele él. De Asztüagész kijelentette, hogy nem akar jót magának, ha nagy kínváltásra vágyakozik, s mikor így szólt, már intett is testőreinek, hogy ragadják meg a gulyást. Ez pedig, mikor kínváltásra vitték, föltárta az igazat, elejétől végig elmondta a valót, végül könyörögni kezdett és irgalomért esedezett.

Asztüagész a valót kiderítő gulyással most már édeskeveset törődött, de Harpagoszra nagyon megharagudott, s megparancsolta testőreinek, hogy hívják el. Mikor Harpagosz megjelent, Asztüagész megkérdezte: „Harpagosz, hogyan ölted meg azt a gyermeket, akit leányom szült, s akit én átadtam neked?” Harpagosz pedig, minthogy meglátta bent a gulyást, nem folyamadott hazugsághoz, nehogy rajtakapják és megcáfolják, hanem így szólt: „Királyom, miután a gyermeket átvettem, töprengeni kezdtem, hogyan járhatnék el kívánságod szerint, s ugyanakkor, anélkül hogy veled szemben hibáznék, hogyan kerülhetném ki, hogy leányod ellen s magad ellen is vétkes gyilkosságot kövessék el. Így cselekedtem: elhívtam ezt a gulyást, átadtam neki a fiúcskát, azt mondva, te parancsolod, hogy meg kell ölnie; s mikor ezt mondtam, nem hazudtam, hiszen valóban te rendelted ezt. Átadtam tehát ennek a gulyásnak, s meghagytam, tegye ki egy pusztára hegyre s mellette maradván addig őrizze, amíg meg nem hal; meg is fenyegettem mindenféle büntetéssel, ha a rendelkezést megszegné. Miután ő a parancsot teljesítette, s a gyermek kimúlt, leghívebb herélteimet küldtem el, megnéztem velük a gyermeket, és el is temettem. Így történt ez, királyom, és így halt meg a gyermek.”

Harpagosz tehát őszintén beszélt, Asztüagész pedig elrejtve a történetek fölött érzett haragját, először elismételte Harpagosznak, amit az eseményekről a gulyástól hallott, ennek elbeszélése után pedig rátért arra, hogy a fiú él, és minden úgy van jól, ahogyan történt. „Mert nagyon megbántam - szólt -, hogy ezt tettem a gyermekkel, és leányom megbántását sem könnyen viseltem el. Minthogy a sors így jóra fordult, küldd el fiadat a most megkerült gyermekhez, és mert a fiúért hálaáldozatot óhajtok bemutatni azoknak az isteneknek, akiket e tisztelet megillet, jöjj el te is a lakomára.”

Harpagosz ennek hallatára leborult; nagy dolognak érezte, hogy engedetlensége még javára is vált, és hogy jó szerencséjén fölül még lakomára is meghívták, s hazament. Amint házába érkezett, elküldte mintegy tizenhárom éves egyetlen fiát; menjen Asztüagészhez, mondta neki, s tegyen meg mindent, amit az parancsol. Ő maga pedig nagy örömmel beszélte el feleségének az eseményeket. Asztüagész, mikor Harpagosz fia megérkezett, levágta a fiút, földarabolta, húsa egy részét megsütötte, más részét megfőzte, s miután mindennel elkészült, készenlétben tartotta. Mikor aztán eljött a lakoma ideje, a vendégek között Harpagosz is megjelent. Asztüagész és a többiek elé báránnyal megrakott asztalokat tettek, Harpagosz elé pedig saját fiának húsát, a fej, a kéz- és lábfejek kivételével mindent: ezek ugyanis egy leborított kosárban külön feküdtek. Miután Harpagosz jóllakott, Asztüagész megkérdezte tőle, vajon ízlett-e neki a lakoma. S mikor Harpagosz azt felelte, hogy nagyon is, akkor a megbízottak előhozták a gyermek letakart fejét, kezeit és lábait, s Harpagosz elé állítva, felszólították, takarja föl s válasszon belőle tetszése szerint. Harpagosz meg is tette, és a takarót levéve, meglátta fia maradványait. S mikor meglátta, nem mutatta megdöbbenését, hanem szívébe rejtette. Asztüagész megkérdezte, vajon tudja-e, milyen vadnak a húsból evett. Harpagosz azt válaszolta, hogy tudja, és hogy minden jól van úgy, amint a király cselekszik. Így felelt, összeszedte a hús maradvékát és hazament. Ott szándékozott, ahogy sejtem, eltemetni az összeszedett maradvékot.

Így büntette meg Asztüagész Harpagoszt, Kürosz felől pedig tanácskozásra azokat a mágusokat hívatta el, akik akkor az álmát magyarázták neki. Mikor megjöttek, Asztüagész megkérdezte, hogyan is magyarázták az álmot. Ők meg ugyanazt mondták, amit akkor, hogy királynak kell lennie a gyermeknek, ha még életben van, és nem halt meg előbb. Asztüagész pedig így felelt: „Megvan a gyermek, életben van, s őt, aki a pusztán élt, a falu gyermekei királlyá választották. És ő megtett mindent, amit csak a valódi királyok tenni szoktak; mert lándzsásokat, kapusokat, hírnököket s mindent, ami még hátravan, beosztott és így uralkodott. Most hát mit gondoltok, mire mutat mindez?” Szóltak a mágusok: „Ha él a gyermek, és nem valakinek szándékos intézkedésére lett király, ne félj, és légy nyugodt, mert másodszor már nem fog uralkodni. Mert jóslataink olykor jelentéktelen dolgokra vonatkoznak, s az álmok magyarázatai néha egészen kicsinyes módon teljesülnek.” Asztüagész pedig így válaszolt nekik: „Magam is tökéletesen így vélekedem, mágusok, hogy ha már egyszer királynak nevezték a gyermeket, betelt az álom, és a fiú számomra többé nem félelmetes. Mégis, adjatok tanácsot, s jól fontoljátok meg, mi áll leginkább házam érdekében s a tiétekben is.” Erre a mágusok ezt mondták: „Királyunk, nekünk magunknak is a legnagyobb érdekünk, hogy a te uralmad szilárd maradjon. Mert máskülönben erre a fiúra száll át, aki perzsa, s mi, minthogy médek vagyunk, iga alá jutunk, és a perzsák, mint számukra idegeneket, semmire sem fognak becsülni bennünket. Míg te, honfitársunk vagy a király, részben mi is uralkodunk, s tőled nagy megtiszteltetésben van részünk. Így hát mindenképpen a te érdekedben és a te uralmad érdekében kell a jövőt vizsgálnunk. S ha most valami veszélyt látnánk, egészében közölnök veled. De mivel az álmoké kicsinyes módon teljesült, mi megnyugszunk, neked pedig a következő további teendőket tanácsoljuk: küldd el szemed elől a gyermeket szüleihez, a perzsák közé.”

Asztüagész ennek hallatára megörült, behívta Küroszt, és így szólt hozzá: „Fiacskám, én veled egy tökéletlen álomlátás következtében igazságtalanul bántam, de szerencséd életben tartott, most hát menj szépen a perzsákhoz, kíséretet is küldök veled. Ott majd megtalálod apádat és anyádat, akik nem olyanok, mint Mitradatész, a gulyás és felesége.”

Így szólt Asztüagész, és elküldte a fiút. Ez meg Kambüszész házába érkezett, szülei fogadták, s mikor megtudták a valóságot, szerfölött örültek, mert azt hitték, hogy gyermekük akkor rögtön meghalt; tudakolni kezdték, milyen módon menekült meg. Kürosz elmesélte, s megmondta, hogy azelőtt semmiről sem tudott, s a legnagyobb tévedésben volt, de az úton mindazt megtudakolta, ami vele történt. Mert azt hitte, hogy Asztüagész marhapásztorának gyermeke, de az idevezető úton a kísérettől mindenről értesült. S elmesélte, hogy a gulyás felesége nevelte föl, az asszonyt nagyon magasztalta, s bármiről szólt, mindig csak Künót emlegette. Ezt a nevet szülei fölhasználták arra, hogy a perzsák előtt a gyermek életbenmaradása még inkább az isteni gondviselés művének tűnjék, s azt a hírt terjesztették, hogy a kitett Küroszt egy kutya táplálta. Innen származik ez a monda.

Mikor Kürosz fölserdült s évtársai közt a legbátrabb és legnépszerűbb volt, Harpagosz ajándékokat küldött neki, mert bosszút akart állni Asztüagészon. Úgy gondolta ugyanis, hogy ő, a magánember nem elég erős ahhoz, hogy Asztüagészon bosszút álljon, ezért Küroszt fölserdülni látván, szövetségesül nyerte meg, mivel Kürosz sérelmeit a magáéihoz hasonlóknak tartotta. Minthogy Asztüagész a médekkel kegyetlen volt, Harpagosz az előkelő médek közt mozgolódva, mindegyiket külön rábeszélte: Küroszt vezérükké téve, fosszák meg a királyságtól Asztüagészt. Mikor már mindent elintézett, és minden készenlétben is állt, Harpagosz a perzsák közt élő Küroszt is föl akarta világosítani tervéről; de mert az utakat őrizték, máshogy semmiképpen sem tudta ezt megtenni, hát a következőt eszelte ki: egy nyulat kikészített, fölhasította a gyomrát, de a szőrt rajtahagyta, s levelet rejtett belé, melyben megírta mondanivalóját; aztán bevarrta a nyúl hasát, s leghívebb szolgájának, mintha ez

vadász lett volna, egy hálót adott, elküldte a perzsákhoz, szóbelileg meghagyta, hogy a nyulat adja át Kürosznak, és mondja meg neki: saját kezüleg szedje szét, s mikor szétszedi, senki ne legyen mellette. Ez meg is történt, Kürosz átvette a nyulat és fölhasította. A benne talált levelet elolvasta. Így hangzott a levél: „Kambüszész fia, az istenek vigyáznak rád, mert másképp nem lehettél volna ilyen szerencsés; most hát állj bosszút Asztüagészon, gyilkosodon. Az ő szándéka szerint meg kellett volna halnod, az istenek és az én segítségével pedig életben maradtál. Gondolom, már régen megtudtál magadról mindent, ami veled történt, s azt is, mit szenvedtem én Asztüagésztől, amiért nem öltelek meg, hanem átadtalak a gulyásnak. Most, ha megfogadod tanácsomat, az Asztüagész uralma alatti egész földön te fogsz uralkodni. Vedd rá a perzsákat az elszakadásra, és indíts hadat a médek ellen. S ha én kerülök szembe veled, mint Asztüagész fővezére, minden az akaratod szerint történik, de akkor is, ha valamelyik más előkelő méd lesz a fővezér. Mert ezek az előkelők Asztüagészt cserbenhagyják és melléd állva az ő megsemmisítését kísérlik meg. Minthogy nálunk minden készenlétben áll, tedd meg ezt, és cselekedj gyorsan.”

Kürosz ez után az értesítés után azon kezdett gondolkozni, mi volna a legbölcsebb módja annak, hogy a perzsákat a pártütésre rávegye; hosszas fontolgatás után a következőt látta a legalkalmasabbnak. Így is cselekedett: írt egy szándéka szerinti levelet, s egybehívta a perzsák gyűlését. Ott a tekercset felbontotta, elolvasta, és kihirdette, hogy Asztüagész őt nevezte ki a perzsák fővezérévé. „Most pedig, perzsák - szólt -, elrendelem, hogy mindegyiktek jelenjék meg egy sarlóval.” Így rendelkezett Kürosz.

A perzsák számos törzsre oszlanak. Ezek közül azok, akiket Kürosz összehívott és a médektől való elszakadásra bírta, az előkelők, akik a többi perzsák fölött állanak: a paszargadák, a maraphiuszok, a maszpiuszok. Közülük a legelőkelőbbek a paszargadák, hozzájuk tartozik az akhaimenidák családja is, amelyből a perzsa királyok származnak; a többi perzsák pedig a következők: panthalaiuszok, dérusziaiuszok, germaniuszok; ezek mind szántóvetők; a többiek pedig: a dauszok, marduszok, dropikusok, szagartiuszok nomád módon élnek.

Mikor a kijelölt eszközzel mind megjelentek, akkor Kürosz (minthogy volt Perzsiának egy tuskés vidéke, mely körülbelül tizennyolc vagy húsz sztadionnyira terjed mindenfelé) megparancsolta, hogy ezen a vidéken egy nap alatt irtsák ki a gázt. S miután a perzsák elvégezték az elrendelt munkát, másodszor arra hívta fel őket, hogy másnap tisztára fürödve jöjjenek el. Közben Kürosz összegyűjtötte apja minden kecskáját, juhát és marháját, föláldozta és elkészítette, hogy a perzsa sereget megvendégelje vele, s még borral és nagyon ízletes ételekkel is. Másnap eljöttek a perzsák, s Kürosz megparancsolta, hogy heveredjenek a gyepre, és megvendégelte őket. Lakoma után pedig megkérdezte, hogy mit választanak inkább, azt-e, amiben az előző napon, vagy azt, amiben aznap volt részük. A perzsák azt felelték, hogy nagy a különbség a kettő között: mert az előző napon minden rossz kijutott nekik, de ezen a napon minden jó. Ezeken a szavakon kapott Kürosz, feltárta egész tervét, mondván: „Perzsa férfiak, a helyzet a következő: ha nekem óhajtotok engedelmeskedni, akkor ebben is és még sok-sok más jóban lesz részetek, s nem kell semmilyen szolgálai munkát végeznetek; de ha nem, akkor számtalan, a tegnapihoz hasonló fáradalom vár rátok. Most hát hallgassatok rám, és szabadok lesztek. Mert azt hiszem, isteni végzet adja kezembe ezt az ügyet, s titeket sem látlak a médeknél silányabbaknak, semmi tekintetben. Így a hadi dolgokban sem. Minthogy így áll a dolog, pártoljatok el Asztüagésztől minél hamarabb.”

A perzsák most, hogy vezérre találtak, örömmel vágytak a fölszabadulásra, hiszen már régen nagy bajnak tartották, hogy a médek uralkodnak fölöttük. Asztüagész pedig, amint tetteről értesült, követ útján maga elé hívatta őt. Kürosz a hírnököt azzal az üzenettel küldte vissza, hogy hamarabb fog megérkezni, mint Asztüagész akarná. Asztüagész erre a hírre az összes

médeket fegyverbe szólította, és mintha isten vette volna el az eszét, Harpagoszt nevezte ki vezérükké, elfelejtve, mit tett vele annak idején. Mikor a küzdő médek a perzsákkal összecsaptak, egy részük, mely a tervbe nem volt beavatva, harcolt, más részük nyíltan átszökött a perzsákhoz, de a legtöbbjük szándékosan gyáván viselkedett és elfutott.

A méd sereget csúfosan szétverték. Mikor ezt Asztüagész megtudta, fenyegetve mondta: „És mégsem fog Kürosz örülni.” Így szólva először is karóba huzatta azokat az álmfejtő mágusokat, akik neki Kürosz elbocsátását tanácsolták volt, azután pedig fölfegyverezte a városban hátramaradt médeket: fiatalokat és aggokat egyaránt. Ezekkel kirohant, összecsapott a perzsákkal, de vereséget szenvedett, foglyul esett, a kivezetett méd sereget pedig elvesztette.

A fogoly Asztüagész elé odaállt Harpagosz, örömét fejezte ki és gúnyolódott; s míg sok más bántó szót is összehordott, arra a lakomára is kitért, melyen Asztüagész övele saját fia húsát etette meg, s megkérdezte, hogyan is ízlik most neki királysága helyett a szolgaság. Asztüagész viszont rátekintett, és kérdéssel felelt: vajon önmagának tulajdonítja-e Kürosz tettét? Harpagosz elmondta, hogy ő írt levelet, s ami történt, méltán tekintheti a maga tettének. Asztüagész erre kimutatta, hogy Harpagosz minden ember közül a legügyetlenebb és legigazságtalanabb: a legügyetlenebb, mert mikor ő maga lehetett volna királlyá, ha valóban ő intézett mindent, másra ruházta a hatalmat; a legigazságtalanabb pedig azért, mert a lakomáért a médeket szolgálkká tette. Ha már mindenképpen másnak kellett adnia a királyságot, s nem akarta megtartani, igazságosabb lett volna, ha valamely méd kapja meg, és nem perzsa. Most az ártatlan médek lettek urak helyett szolgálkká, s a perzsák, azelőtt a médek szolgálai, urakká.

Asztüagészt tehát harmincöt évi uralkodása után így fosztották meg királyságától, s a médek, akik a szküthák uralmának idejét kivéve százhuszonnyolc évig voltak Ázsia Halüsz folyón túli északi részének urai, az ő kegyetlensége következtében meghódoltak a perzsáknak. Később megbánták ugyan tettüket és elpártoltak Dareiosztól. De elpártolásuk után csatát veszítve, újra iga alá kerültek. Asztüagész idejében tehát a perzsák és Kürosz felláztak a médek ellen, s ettől kezdve ők uralkodtak Ázsiában. Asztüagésszal Kürosz semmi más rosszat nem cselekedett, s haláláig magánál tartotta. Így született, nevelkedett és lett királlyá Kürosz, aki később a jogtalankodást kezdő Kroisoszt is legyőzte, ahogyan már előbb elmondtam. Miután pedig őt legyőzte, ura lett egész Ázsiának.

XERXÉS

XERXÉSZ HADAT INDÍT

Meghalván Dareiosz, a királyság fiára, Xerxészre szállott. Xerxésznek viszont kezdetben egyáltalán nem volt kedve hadat indítani Görögország ellen, csak Egyiptom ellen gyűjtötte a sereget. De ott volt mellette a teljhatalmú Mardoniosz, a Gobrüasz fia, aki, mint Dareiosz nővérének a fia, unokatestvére volt Xerxésznek. Ez a Mardoniosz így beszélt a királyhoz: „Uram, lehetetlen az, hogy az athéniak, akik már olyan sok bajt okoztak a perzsáknak, ne bűnhődjenek tetteikért! Ha befejezted hát azt, amit most elkezdted, és lecsendesítetted a dölyfös Egyiptomot, indíts hadat Athén ellen, hogy jó híred legyen az emberek előtt, és mindenki őrizkedjék ezután attól, hogy hadat indítson országod ellen.” A bosszúvágy sugallta ezt a tanácsát, de hozzátette ehhez még azt is, hogy gyönyörű föld Európa, van ott mindenféle gyümölcsfa, és igen termékeny vidék, csak a király méltó arra, hogy ezt birtokába vegye. Így beszélt, mert hajtotta a nyugtalanság, és szeretett volna Görögország helytartója lenni. Később részben el is érte, amit akart, és rábeszélte Xerxészt, hogy így cselekedjék, mert más körülmények is Mardoniosz malmára hajtották a vizet. Így például követek jöttek Thesszáliából az Aleuadáktól, és hívták a királyt Görögországba, fölajánlván minden támogatásukat. Ezek az Aleuadák Thesszália királyai voltak. De többen följöttek Szúszába a Peiszisztratidák közül is, akik ugyanúgy beszéltek, mint az Aleuadák, és azonfelül még nagyobb hatással voltak a királyra. Magukkal hozták ezek Onomakritoszt, az athéni jóst is, Muszaiosz jóslatainak a magyarázóját, aki kibékült a Peiszisztratidákkal. Ezt az Onomakritoszt ugyanis régebben Hipparkhosz, a Peiszisztratosz fia száműzte Athénból, mert rajtakapták, hogy becsempészett Muszaiosz jóslatai közé egyet arról, hogy a Lémnosz körüli szigetek elsüllyednek majd a tengerbe. Ezért száműzte Hipparkhosz, holott régebben sokra becsülte. Akkor azonban fölmenvén Szúszába Onomakritosz, akit nagyon dicsértek a Peiszisztratidák, valahányszor a király színe elé járult, jóslatokat mondott. Ha valami ezek közül a barbárok vereségéről szólt, azt nem mondta el, csak a legkedvezőbbeket válogatta ki, így például azt is, hogy a végzet rendelése szerint egy perzsa embernek át kell majd hidalnia a Hellészpontoszt. Ez az ember is ösztönözte jóslataival a királyt, meg a Peiszisztratidák és Aleuadák is nagy buzgalommal biztatták.

Xerxész pedig, amikor eldöntötte már, hogy hadat indít Görögország ellen, a második esztendőben Dareiosz halála után, előbb az elpártolt egyiptomiak ellen vonult seregével. Ezeket leverte, és Egyiptomot még súlyosabb szolgaságra vetette, mint amilyenben Dareiosz uralkodása idején része volt, aztán rábízta ezt az országot testvérére, Akhaimenészre, Dareiosz fiára. Ezt az Akhaimenészt később egy líbiai ember, Inarosz, a Pszammétikhosz fia ölte meg.

Xerxész aztán, amikor Egyiptom leverése után hozzá akart fogni az Athén ellen indított háborúhoz, összegyűjtötte a perzsa főemberek tanácsát, hogy megismerje véleményüket, és hogy ő maga is elmondja előttük szándékát. Ahogy ezek összegyülekeztek, Xerxész ilyen beszédet intézett hozzájuk:

„Perzsák! Nem új szokásokat honosítok meg közöttetek, hanem azt követem én is, amit őseinktől örököltünk. Ahogy az öregebbektől hallom, mi még sohasem ültünk tétlenül, ölbe tett kézzel, azóta, hogy Kürosz legyőzte Asztüagészt, és mi átvettük a hatalmat a médektől. Isten akarja ezt így, és az ő akaratát követve sikerül a mi legtöbb vállalkozásunk. Nem akarom fölsorolni előttetek, hogy mit tett Kürosz, Kambüszész meg atyám, Dareiosz, és hogy hány népet igáztak le ők, hiszen ti ezt úgyis jól tudjátok mind. Én is, amióta trónra léptem, azon töröm a fejem, hogy ne maradjak el érdemben azok mögött a királyok mögött, akik előttem uralkodtak, és hogy éppúgy növeljem én is a perzsák hatalmát, mint ők tették. Ezen törve a fejemet, lehetőséget találtam arra, hogy dicsőséget szerezzünk magunknak, és egy olyan

országot hódítsunk meg, amely semmivel sem kisebb és hitványabb a most meglevőnél, sőt még termékenyebb is; azonkívül cselekedetünk egyszermind bosszú és büntetés is lesz. Azért gyűjtöttelek most össze benneteket, hogy elétek tárjam, amit cselekedni akarok.

Hidat veretvén a Hellészpontoszra, hadat indítok Európa és Görögország ellen, hogy bosszút álljak az athéniakon azért, amit atyámmal és a perzsákkal cselekedtek. Tudjátok, hogy atyám, Dareiosz is háborút akart már indítani ellenük, de ő meghalt, és nem állhatta meg bosszúját. Én azonban miatta és a többi perzsa miatt nem nyugszom addig, amíg el nem foglalom és föl nem égetem Athén városát, mert ők kezdték a gonoszságot ellenem és atyám ellen. Először akkor, amikor a mi lázadó szolgálóinkkal, a milétoszi Arisztagorasszal elfoglalták Szardeiszt, fölgyújtották a templomokat és szent ligeteket. Azután másodszor meg milyen szörnyűséget cselekedtek velünk akkor is, amikor mi mentünk el hozzájuk, amikor Datisz és Artaphernész voltak a vezérek! Hiszen mindnyájan tudjátok ezt is!

Ezért döntöttem úgy, hogy hadat indítok ellenük. Ha meggondolom, ennek a hadjáratnak a következő haszna lesz: ha az athéniakat és szomszédaikat leigázzuk, azokat, akik a phrigiai származású Pelopsznak a földjét lakják, akkor a perzsa földet Zeusz egével tesszük határossá. Még a nap se lát majd olyan országot, amely a mi birodalmunkkal szomszédos lenne. Mert ezeket az országokat én veletek együtt mind egy birodalommá egyesítem, átvonulván egész Európán. Tudomásom szerint, ha ezeket leigázzuk, akikről szólottam, nem marad egy ország és egy nép sem, amely szembe tudna szállani velünk. Így azután igánk alá jutnak majd a bűnösök és az ártatlanok egyaránt.

Ti pedig úgy járhattok a kedvemben, ha mindnyájan készségesen megjelentek, ha majd kitűzöm az időt, amikorra jönnötök kell. Aki pedig közületek a legszebben fölszerelt sereget hozza magával, azt gazdag és becses ajándékkal fogom megjutalmazni. Így kell hát cselekednetek! De nehogy mégis azt higgyétek rólam, hogy önkényesen határozok, elétek terjesztem az ügyet, és fölszólítalak benneteket, hogy aki akarja, mondja el bátran a véleményét.” Így beszélt a király, s azután elhallgatott.

Utána Mardoniosz szólalt föl: „Felséges királyom! Te, aki legnagyobb vagy nemcsak a most élő és a régen elhunyt, hanem még a jövőben születendő perzsák között is! Milyen csodálatosan és jól beszéltél és mennyire az igazat szóltad! Különösen akkor, amikor azt mondtad, hogy nem tűröd, hogy méltatlanul kinevessenek bennünket az Európában élő iónok. Szörnyű is lenne, ha nem állnánk bosszút a görögökön, akik ellenünk a gonoszságot elkezdtek, mi, akik a szakákat, az indusokat, az aithiopszokat és az asszírokat, meg sok más népet is leigáztunk és szolgálóinkká tettünk, bár ezek semmit sem vétettek ellenünk, csak egyszerűen mi akartuk nagyobbá tenni hatalmunkat. Meg aztán miért is félnénk mi a görögöktől? Hányan vannak ezek, és mekkora az ő gazdagságuk? Hiszen ismerjük a harcmodorukat, és tudjuk, hogy hadijerejük jelentéktelen. Fiaikat leigáztuk már; azokat, akik a mi földünkön, Ázsiában élnek: iónoknak, aioloknak és dóroknak hívják őket. Én magam egyszer már próbát is tettem ellenük, amikor atyád parancsára hadat viseltem, és nem messze Athéntől Makedóniáig nyomultam előre anélkül, hogy bárki is szembe mert volna szállni velem.

Meg aztán ezek a görögök, úgy hallom, tudatlanságukban és ostobaságukban nagyon ügyetlenül is harcolnak. Mert ha egyszer hadat üzentek egymásnak, kikeresik a legszebb és legsikabb vidéket, és ott ütköznek meg egymással, úgyhogy még a győztes is nagy veszteséggel hagyja el a csatateret, a legyőzöttről meg jobb nem is beszélni, mert ez az utolsó szál emberig elpusztul. Pedig egy nyelvet beszélnek mindnyájan! Hírnökökkel és követekkel sokkal jobban elintézhethetnék visszas ügyeiket, mint háborúval. De ha már egyszer háborúskodniok kell egymással, hát miért nem keresnek olyan csatateret, ahol mindkét félnek a legnehezebb feladat

volna győzni, miért nem ott ütköznek meg? De hát ilyen ostoba a harcmodoruk; amikor én Makedóniáig nyomultam előre, szinte senki se mert közülök szembeállni velem. Velel meg aztán ki merne szembeállni, királyom? Hiszen te egész Ázsia népével és összes hajóival még ellenük!

Én nem hiszem, hogy a görögök olyan erősek volnának, és hogy ekkora vakmerőségre vetemedjenek. De ha csalódnék, és mégis elég ostobák lennének ahhoz, hogy megütközzenek velünk, hát akkor megtudják majd, hogy milyen harcosok a perzsák. Mindenesetre meg kell kísérelni a dolgot, mert magától semmi sem megy, csak kísérellettel jut előbbre az ember!”

Így tüzelte Mardoniosz beszédével Xerxész királyt, s aztán elhallgatott. Szótlanul hallgatott a többi perzsa is, egyik se mert más javaslattal előállni. Ekkor azonban fölállott Artabanosz, Hüsztaszpész fia, Xerxész nagybátyja, bízva abban, hogy ő rokona a királynak, a következő beszédet tartotta:

„Királyom, ha nem hangzanak el egymással ellentétes tanácsok, nem lehet közülük a jobbat választani, hanem azt kell elfogadni, amit elmondtak. Ha viszont elmondanak ilyen javaslatokat, akkor megvan a lehetőség a választásra. Mint ahogy a szízaranyat sem ismerjük meg önmagában, hanem csak akkor, ha egy másik darab arannyal összedörzsöljük, mert akkor tűnik ki, hogy melyik a jobb a kettő közül. Én már atyádnak, testvéremnek, Dareiosznak is azt tanácsoltam: ne indítson hadat a szküthák ellen, mert az ő földjükön még város sincs. De ő - abban a reményben, hogy leigazza a szküthákat - nem hallgatott reám, hanem hadat indított, és elvesztvén seregéből sok derék harcost, eredménytelenül tért haza. Te viszont, királyom, még a szkütháknál is derekabb nép ellen akarsz hadat indítani; egy olyan nép ellen, amelyről azt tartják, hogy szárazon és vízen egyaránt jól megállja a helyét. - Hadd mondok el neked, hogy mi ebben a legrosszabb!

Azt mondod, hogy hidat veretsz a Hellészpontoszra, és úgy vezeted hadinépedet Európába Hellasz ellen. Tegyük fel mármint, hogy vagy a szárazföldön, vagy a tengeren vereséget szenvedsz, vagy esetleg mind a két helyen; mert azt mondják, erős nap a görög; hiszen erre már abból is következtethetünk, hogy Datisz és Artaphernész hatalmas seregét, amely Attikába betört, az athéniak egymaguk megverték. De tegyük föl, hogy a görögöknek mégse sikerül szárazon és vízen egyaránt megverniök a perzsákat; ha azonban mégis hajóikkal rajtuk ütnek és győznek egy tengeri csatában, egyszerre a Hellészpontoszhoz vitorlázhatnak, lerombolhatják a hidat, s az rettenetes lenne nekünk, királyom!

Nem a magam feje szerint képzelem én ezt el így! Hisz milyen kevésen múlt, hogy ilyen csapás érjen bennünket akkor is, amikor atyád a Boszporuszt áthidalva Thrákiába és az Iszteren hidat verve Szküthiába vonult. Akkor a szküthák erőnek erejével arra akarták rábeszélni az őrzésre rendelt iónokat, hogy rombolják le a hidat. Ha pedig akkor Hisztiaiosz, Milétoz türannosza nem száll szembe a többiek szándékával, hanem csatlakozik hozzájuk, egyszerre vége lett volna a perzsa hatalomnak. Pedig még elgondolni is szörnyű, hogy egy emberen múlték a nagy király egész hatalma!

Ne rohanj hát veszedbe, királyom, hiszen nem kényszerít erre téged semmi, hanem hallgass reám! Oszlasd föl most ezt a tanácsulást, s aztán majd később, hajónak látod, ha meghánytatvetted magadban a dolgot, jelentsd ki elhatározásodat. Mert én a jó tanácsot tartom a legdrágább kincsnek; még akkor is, ha másképp üt ki a dolog, mint vártuk volna, a jó tanács akkor is jó volt, csak a véletlen szeszélye borította föl. Ha viszont valaki rossz tanácsot követ, és mégis sikerül a vállalkozása, csak véletlen szerencse az, de a rossz tanács, amelyet követett, akkor is rossz marad.

Látod, hogy isten is a legnagyobb élőlényeket sújtja villámával, és nem engedi meg, hogy elbázzák magukat, a kicsinyekkel viszont nem törődik; látod, hogy a legnagyobb házakba és fákba talál a menny köve, mert isten szereti megalázni azt, aki a magasba merészkedik. Ezért pusztul el nagy sereg is sokszor valami csekélységen, mert isten, ha megirigyli, félelmet vagy vihart küld reá, és nyomorultul elpusztítja. Mert isten senkit sem enged önmagán kívül nagyra törni. A sietség is csak eltévelyedésbe visz minden tervet, s abból rendszerint kár lesz. A várakozásban viszont megvan a jó magva, még ha nem is látszik meg azonnal, idővel mégis megnyilatkozhatok. Neked hát, királyom, ezt tanácsolom.

Te pedig, Mardoniosz, Gobrüasz fia, ne beszélj ostobaságot a görögökről! Nem érdemlik meg ők, hogy ilyen rossz legyen a hírük! Hiszen csak azért beszélsz ilyen rágalmakat róluk, hogy háborúra uszítsd a királyt ellenük. Úgy látom, ez a legfőbb célod! Márpedig ez ne legyen így! Mert a rágalom a leggyalázatosabb dolog: ketten vétkeznek általa, és egy szenved. A rágalmozó azzal vetkezik, hogy távollevőt vádol, a másik meg azzal, hogy meghallgatja a rágalmat, mielőtt még alkalma lett volna megismerni a vádlottat; ezek ketten vétkeznek, közben pedig a harmadik, a távollevő szenved, mert az egyik megrágalmazza, a másik pedig elhiszi róla a rágalmat.

De ha mégis mindenképpen háborút kell indítanunk az ellen a nép ellen, hát jól van, perzsa szokás szerint a király maga maradjon itthon. Adjuk át neki mind a ketten gyermekeinket kezesül, és te magad vezesd a sereget. Azt vedd magad mellé, akit akarsz, és olyan nagy sereget, amilyen nagyot csak akarsz. Ha meg úgy végződik majd a hadjárat a király számára, ahogy te jósoldad, ölje meg a király az én gyermekeimet velem együtt; de ha az lesz a vége, amit én előre megmondtam, akkor visszatérésed után a te gyermekeiddel és veled történjék ugyanez. De ha nem is akarnád elfogadni ezt a kihívást, és ha csakugyan Görögországba vezetnéd a sereged, én azt hiszem, hogy az itthon maradottak hallani fogják majd egyszer, hogy Mardonioszt - aki nagy kárt okozott a perzsáknak -, kutyák és keselyűk tépték szét valahol Athénban vagy Spártában, vagy talán még az úton odamenet, s akkor megtudod majd, hogy milyen nép ellen uszítottad háborúra a királyt.”

Így beszélt Artabanosz, Xerxész pedig feldühödve válaszolt szavaira: „Artabanosz, atyámnak vagy a testvére, és csak ennek köszönheted most, hogy nem büntetlek meg ostoba szavaidért úgy, ahogy megérdemelnéd! De mégis azt a megalázó büntetést mérem ki reád, aki gyáva vagy és vonakodsz, hogy nem jöhetsz velem és a sereggel Görögország ellen: itthon maradsz az asszonyokkal! Én pedig nélküled hajtom végre mindazt, amit elmondtam. Ne legyek Dareiosz fia, Hüsztaszpész unokája, Arszamész, Ariaramnész, Teiszpész, Kүrosz, Kambüszész, Teiszpész és Akhaimenész utódja, ha nem állok bosszút az athéniakon, jól tudván, hogy ha mi békén, vesztég maradnánk is, ők nem nyugodnának, hanem ismét reánk törnének. Hiszen számíthatunk erre már abból is, hogy egyszer már fölégették Szardeiszt és Ázsia ellen törtek. Egyikünk sem vonulhat már vissza, hanem cselekednünk vagy szenvednünk kell! Ez itt a kérdés! Mert vagy Ázsia kerül a görögök, vagy Európa a perzsák uralma alá. Megállásról vagy kiengesztelődésről már nem lehet szó, jobb tehát, ha mi állunk bosszút azért, amit ellenünk elkövettek! Hadd ismerjem meg azt a veszedelmet is, amin át kell esnem, ha olyan nép ellen indítok hadat, amelyet a phrígiai Pelopsz, őseim szolgája is leigázott már egyszer; hiszen az ő nevét viseli még ma is az az általa meghódított föld és a földnek lakói.”

Ilyen beszédek hangzottak el ezen a tanácsülésen. Azután éjszaka lett, Xerxész királyt pedig nyugtalanította Artabanosz tanácsa. Meghányta-vetette magában éjjel a dolgot, és úgy találta, hogy nem érdemes neki háborút indítania Hellasz ellen. Amint aztán így megváltoztatta szándékát, elaludt, és - ahogy a perzsák beszélnek - jelenést látott álmában. Azt álmodta, hogy egy magas, szép szál ember jelent meg előtte, és így beszélt hozzá: „Megváltoztattad

szándékodat, perzsa, és nem indítsz hadat Görögország ellen, jóllehet már ki is adtad a parancsot a sereg gyülekezésére? Nem jól teszed, hogy megváltoztatod a terved; nem helyeslem én ezt! Tégy úgy, ahogy nappal határoztál, és ezen az úton haladj tovább!” Így beszélt az álomkövet, és Xerxész úgy látta, mintha szavait bevégezve, elrepült volna.

Ahogy megvirradt, Xerxész fölébredt, és nem törődött ezzel az álmával, hanem összegyűjtötte újra a perzsa főemberek tanácsát, és ilyen beszédet tartott előttük: „Perzsa férfiak, bocsássatok meg nekem, hogy mást határoztam, mint amit legutóbb döntöttünk. Hiszen az én szellemi fejlődésem még nem jutott el a legmagasabb fokra, és azok, akik rá akarnak beszélni a cselekvésre, soha egy percre sem távoznak mellőlem. Amikor meg Artabanosz tanácsát hallottam, fölforrt bennem fiatalos szenvedélyem, azért használtam olyan szavakat, amilyeneket egy idősebb emberrel szemben nem lett volna szabad használnom. Most azonban meggondoltam a dolgot, és mégis az ő tanácsát fogadom el. Elhatároztam tehát, hogy nem indítok háborút Görögország ellen, maradjatok békében itthon!” A perzsák, ahogy ezt hallották, örömben leborulva magasztalták Xerxészt.

De azután újra éjszaka lett, és amikor Xerxész elaludt, újra megjelent neki álmában az álomkövet: „Dareiosz fia, hát valóban megmásítottad tervedet a perzsák előtt, és nem indítasz hadat Görögország ellen? Nem törödsz; az én parancsoddal, mintha nem is hallottad volna? Tudd meg hát most, ha azonnal nem indítasz háborút, akkor annak az lesz a következménye, hogy amiképpen rövid idő alatt nagy és hatalmas lettél, éppen olyan gyorsan semmivé leszel!”

Xerxész rémülten riadt föl álmából, kiugrott az ágyból, és azonnal magához hívatta Artabanoszt. Ahogy az megjelent előtte. Így szólt hozzá:

„Artabanosz, én előbb nem törődtem bölcs tanácsoddal, és ostoba szavakkal illettelek. De aztán nem sok idő múlva megbántam a dolgot, beláttam, hogy úgy kell cselekednem, ahogy te tanácsoltad. Most pedig, jóllehet magam is ezt akarom, mégsem tudok így cselekedni! Mert mióta más útra tértem és megváltoztattam a szándékomat, egy jelenés jár hozzám álmaimban, és sehogy se helyesli eljárásomat. Épp az imént volt itt, és megfenyegetett! Ha már most isten küldi reám ezt az álmot, és mindenképpen úgy kedves neki, hogy hadat indítsak Görögország ellen, akkor hozzád is eljön majd ez az álom, és ugyanazt parancsolja neked is, amit nékem. Én úgy gondolom, legjobb lesz, ha magadra veszed ruhámat és egész királyi díszemet, leülsz a trónomra, s aztán ágyamban hajtod álomra fejedet.”

Így beszélt Xerxész, Artabanosz pedig előbb nem akart engedni felszólításának, mert nem tartotta méltónak magát arra, hogy a királyi trónra üljön, de aztán, hogy a király csak unszolta, beleegyezett; előbb azonban még így beszélt:

„Királyom, nézetem szerint egyformán értékes az, ha valaki helyesen gondolkozik, vagy ha szívesen hallgat a jó tanácsra. Benned ez a két erény egyesül egymással, de a rossz emberek társasága néha letérít a helyes útról, amiképpen azt szokták mondani, hogy a tengert is, ezt az emberek számára leghasznosabb elemet, a reátörő szélviharok megakadályozzák abban, hogy saját hasznos természetét kövesse. Nekem meg kemény szavaid hallatára nem is a megaláztatás fáj annyira, mint inkább az bántott, hogy amikor a perzsa főemberek tanácsában két javaslat közül választhattál, azt választottad, amely neked is meg a perzsáknak is a rosszabb volt; mert a kettő közül az egyik az elbizakodottságot táplálta, a másik meg csillapítani akarta, és azt állította, hogy rossz dolog a lelket nagyravágyásra és a meglevővel való elégedetlenségre tanítani.

Most azonban, hogy jobb útra tértél, és föladtad a görög hadjárat tervét, azt mondod, hogy egy álom jár hozzád, amelyet bizonyára isten küldött, és ez az álom nem engedi, hogy elvesd a háborús tervet. De hát, fiam, nem isteni eredetű ez az álom! Mert én, aki sok esztendővel

idősebb vagyok, mint te, majd én megmagyarázom neked, hogy milyenek azok az álmok, amelyek az embereket látogatják. Leginkább olyan látomások keresnek föl bennünket éjszaka álmainkban, amilyenekkel nappal foglalkozunk. Mármost mi az elmúlt napokban nagyon is sokat foglalkoztunk a hadjárat tervével, és ez kötötte le minden gondolatunkat.

De ha nem így áll a dolog, ahogy én magyarázom, hanem valóban isteni eredetű az az álom, akkor te már röviden meg is mondtál minden lényegeset: jelenjék meg nekem is parancsodra éppen úgy, mint ahogy neked megjelent. Akkor is *előttem* kell az álomnak megjelennie, ha a te ruhádat öltöm magamra, s nem a magamét; akkor is *engem* kell meglátogatnia, ha a te ágyadban alszom, s nem a magaméban. Ha persze, egyáltalán kedve van az álomnak arra, hogy parancsszóra megjelenjék! Mert csak nem lesz majd olyan ostoba - már akármi légyen is ez az álom, amely hozzád éjszakánként jár -, hogy a rajtam levő ruhákból azt higgye rólam, hogy én *te* vagyok! De hátha engem semmibe se vesz majd ez az álom, és nem is méltat arra, hogy megjelenjék előttem úgy, mint előtted, akár a saját ruhámban vagyok, akár a tiédben? Ezt kell most kitapasztalnunk! Mert ha aztán még most is megjelenik, akkor én is azt mondom, hogy bizony isten küldte ezt hozzánk. Ha tehát szilárd az elhatározásod, és nem lehet megváltoztatni a szándékodat, hanem valóban a te ágyadban kell aludnom, hát jól van, megteszem, és jelenjék meg nekem is az az álmkövet! Addig azonban fenntartom előbbi javaslatomat!”

Így beszélt Artabanosz, remélve, hogy meggyőzi Xerxészt aggodalmának alaptalanságáról, és teljesítette a király parancsát. Magára öltötte Xerxész ruháit, leült a királyi trónra, és azután lefeküdt aludni az ágyába. Amikor pedig elaludt, megjelent neki is az az álmkövet, aki Xerxészt látogatta álmaiban, odaállt Artabanosz elé, és így szólt hozzá: „Hát te vagy az a híres, aki le akarod beszélni Xerxészt a görögországi hadjátról? Persze, mert annyira szíveden viseled a sorsát! De nem viszed el szárazon se most, se később, hogy meg akartad akadályozni azt, aminek lennie kell! Megmondatott már Xerxésznek, hogy mi vár reá, ha vonakodik!”

Így beszélt az álmkövet, és Artabanosz úgy látta, hogy megfenyegeti és tüzes vassal akarja kiégetni a szemeit. Rémulten kiáltott egyet, fölriadt álmából, és Xerxészhez sietett, hogy elmesélje neki látomását, majd pedig így beszélt:

„Királyom, én emberi szemmel néztem eddig a dolgokat, és láttam már sok nagy hatalmat kicsiny erő által elbukni. Nem akartam engedni ifjú heveségednek. Tudom, hogy rossz dolog sokra vágyakozni. Emlékszem arra is, hogyan végződött Kürosz hadjárata a masszageták ellen, és emlékszem Kambüszész aithiópiai vállalkozására, Dareiosszal pedig magam is együtt harcoltam a szküthák ellen. Mindezt jól tudván, azt hittem, hogy te volnál a legboldogabb ember, ha békében maradnál. Mivel azonban valami isteni ösztönzés ez, és úgy látszik, istentől elrendelt pusztulás vár a hellénekre, én magam is más útra térek most, és megváltoztatom javaslatomat. Te pedig add tudtára a perzsáknak, amit isten reád bízott. Parancsold meg nekik, hogy első szavaidhoz tartsák magukat. Légy rajta, hogy isten parancsával szemben semmi mulasztás se terheljen!”

Így beszélt Artabanosz, és mind a ketten felbuzdultak az álomlátáson. Xerxész aztán, ahogy megvirradt, mindjárt a perzsák elé terjesztette a dolgot; Artabanosz meg, aki ezt megelőzőleg egyes-egyedül akarta lebeszélni tervéről a királyt, most határozottan mellette érvelt.

Már a hadjárat előkészítésén fáradozott Xerxész, amikor harmadszor is jelenést látott álmában, és a mágusok, amikor meghallották ezt az utóbbi álmodot, úgy magyarázták, hogy Xerxész az egész földet le fogja igázni, és minden embert alattvalójává tesz. Azt álmodta ugyanis

Xerxész, hogy egy olajágból font koszorú volt a fején, és az olajágból fakadó gallyak beárnyékolták az egész földet; aztán egyszerre eltűnt a fejről a koszorú.

A mágusok magyarázata után az összegyűlt perzsák hazamentek tartományaikba és nagy buzgalommal fáradoztak a kiadott parancs teljesítésén, mert mindenik maga akarta elnyerni a király ajándékát. Így gyűjtötte Xerxész a sereget, felkutatván a szárazföld összes tartományait. Mert Egyiptom elfoglalása után négy évig gyűjtötte a katonát és mindazt, amire a seregnek szüksége van; az ötödik esztendőben pedig útrakelt óriási hadával. Emberemlékezet óta ez volt a legeslegnagyobb hadsereg, úgyhogy nem hasonlítható ehhez se Dareiosz szkütha hadjárata, sem az egész szkütha sereg, amely a kimmerioszokat üldözve betört Médiába, és Ázsiának majdnem egész felső részét elfoglalta, amiért aztán később Dareiosz bosszút akart állni a szküthákon. De nem hasonlítható ehhez az Atreidák Trója ellen vezetett serege sem, se a müszeké és a teukroszoké, akik a Boszporuszon átkelve Európába, leigázták egész Thrákiát, majd eljutottak az ión tengerig és délen a Péneiosz folyóig. Mindezek a háborúk, meg a többiek is mind, mind nem hasonlíthatók össze Xerxész hadával. Mert Ázsia melyik népét nem vezette Xerxész Hellasz ellen? És hol volt elég ivóvíz ennek a seregnek, leszámítva az egészen nagy folyamokat?

PÜTHIOSZ

Összegyűlt a szárazföldi sereg, és Xerxésszel együtt a Kappadókiában fekvő Kritallából Szardeisz felé vonult. Mert úgy szólt a király parancsa, hogy itt - Kritallában - gyülekezzenek az a hadsereg, amely Xerxésszel együtt szárazföldi úton vonul tovább. Hogy ki volt a helytartók közül az, aki a legszebb sereget hozta, és ki nyerte el a király által kitűzött jutalmat, nem tudom megmondani; arról sem tudok, hogy egyáltalán döntés történt volna erre vonatkozólag. Aztán átkelvén a Halüsz folyón Phrígia jutottak, majd ezen átvonulva Kelainai városába érkeztek. Itt fakadnak a Maiandrosz folyó forrásai, és egy másiké, amely semmivel sem kisebb a Maiandrosznál; ennek az utóbbinak Katarréktész a neve; magának Kelainainak a főterén ered és a Maiandroszba ömlik. Ebben a városban van kifüggesztve a szilénosznak, Marszúasz-nak a bőre is, akit Apollón megnyúzott és itt akasztott föl.

Élt ebben a városban egy líd ember, Püthiosz, Atüsz fia, aki bőségesen megvendégelte magát Xerxész királyt és egész seregét, sőt önként följánlotta azt is, hogy hozzájárul vagyonával a király hadiköltségeihez. Amikor jelentették Xerxésznek, hogy Püthiosz a vagyonát is föl akarja ajánlani, megkérdezte a király a körülötte levő perzsákat, hogy ki ez a Püthiosz, és mekkora az a vagyon, amit neki akar adni. A perzsák pedig azt felelték: „Felséges királyunk, ez az ember volt az, aki atyádat, Dareiosz királyt is megajándékozta az arany platánfával és a szőlővel. Tudomásunk szerint ő még ma is a leggazdagabb ember a világon - teutánad.”

Nagyon elcsodálkozott Xerxész ez utóbbi szavakon, s végül is megkérdezte magától Püthiosztól, hogy mekkora a vagyona. Püthiosz pedig így felelt: „Királyom, nem titkolom előtted, és nem is teszek úgy, mintha nem tudnám, hogy mekkora, hanem megmondom őszintén úgy, ahogy tudom. Mert mindjárt, amikor megtudtam, hogy tengerre szállsz Hellasz ellen, az volt a szándékom, hogy hozzájárulok hadiköltségeidhez, és ezért megszámláltam egész vagyonomat. Számlálván pedig úgy találtam, hogy van kétezer ezüstitalentumom és hétezer híján négyszázezer aranydareikoszom. Ezzel akarlak én téged megajándékozni, mert nekem magamnak úgyis elég vagyonom marad még szolgálaimból és földjeimből.” Így beszélt Püthiosz, Xerxész pedig nagyon megörült szavainak és ezt felelte:

„Líd barátom, amióta kijöttem Perzsiából, senkivel sem találkoztam mind ez ideig rajtad kívül, aki ilyen készségesen megvendégelte volna seregemet, és színem elé állott volna saját jószántából, hogy följánlja vagyonát hadicéljaimra. Te azonban bőkezűen megvendégelted hadinépemet, és hatalmas vagyont akartál ajándékozni nekem. Én hát téged ezért a bőkezűségédért a következőképpen jutalmazlak: barátommá teszek és megajándékozlak azzal a még hiányzó hétezer aranydareikosszal, hogy ne legyen hiányos vagyoned, hanem kerek négyszázezer dareikoszod legyen, általam kiegészítve. Tartsd meg hát vagyonedat úgy, ahogy van, és a jövőben is légy mindig olyan, amilyen most voltál, mert ezt sem most, sem a jövőben meg nem bánod.”

Így szólt Xerxész, és teljesítette ígéretét, majd tovább vonult seregével. Elhaladván az Anaua nevű phríg város mellett, amely egy olyan tó partján fekszik, amelyből sót főznek, Kolosszaiba, a nagy phríg városba érkezett. Ebben a városban a Lükosz nevű folyó eltűnik egy föld-üregben, s azután öt sztadiummal odább újra előbukkan és a Maiandroszba ömlik. Kolosszaiból a hadra kelt sereg Phrígia és Lídia határa felé tartva Küdrara városához érkezett; itt áll az a határvölgy, amelyet Kroiszosz állítottatott és rá van vésve a határt jelző fölirat. Ahogy Phrigiából átérkezett a sereg Lídiába, itt az út kétfelé vált: az egyik ment balra Kária felé, a másik meg jobbra Szardeiszba; ha ezen az utóbbin megy az ember, akkor átkel a Maiandrosz folyón és útba ejti Kallatéosz városát, ahol a szirupot főzik hozzáértő mesteremberek

tamariszkusból és búzából. Ezen az úton ment Xerxész is, és talált itt egy gyönyörű platánfát, amelyet szépségéért arannyal díszített föl és őrt állított melléje. Másodnapra aztán megérkezett Lídia fővárosába.

Megérkezvén pedig Szardeiszbába, először is követeket küldött a görögökhöz, hogy követeljék tőlük földet és vizet a meghódolás jeléül, és parancsolják meg nekik, hogy készüljenek föl a görögök a király seregének a fogadására; csak Athénba és Spártába nem küldött földért és vízért, máshová mindenüvé. Azért követelt pedig most másodszer is földet és vizet, mert arra számított, hogy még azok is, akik első ízben nem hallgattak Dareiosz követeire, most ijedtükben bizonyosan meghódolnak. Tudni akarta tehát, hogy jól számít-e, ezért küldte el a követeit.

Azután útra kelt, hogy Abüdoszba vonuljon, mert itt épült a hellészpontoszi híd, amely összekötötte Ázsiát és Európát. Van a hellészpontoszi Kherszonészoszon Szésztosz és Madütosz városa között Abüdoszal szemben egy sziklás földnyelv amely mélyen benyúlik a tengerbe; ezen a helyen feszítették keresztre az athéniaiak nem sok idővel Xerxész hadjárata után - amikor már Xanthipposz, Aripfrón fia volt az athéni vezér - azt a perzsa Artaüktészt, aki Szésztosz városának volt a helytartója, és aki asszonyokat gyalázott meg Elaiuszban, Próteusz szentélyében.

Erre a földnyelvre vertek két hidat a mesteremberek Abüdoszból kiindulva; az egyikhez a phoinikok fehér lenből, a másikhoz meg az egyiptomiak búblosznádból készült köteleket használtak. A híd hosszának megfelelő távolság Abüdosztól a földnyelvig hét sztadium. Már készen volt a híd, amikor egy hatalmas vihar szétszaggatta és tönkretette az egészet. Ahogy ezt meghallotta Xerxész, nagyon fölháborodott, és megparancsolta, hogy büntessék meg háromszáz korbácsütéssel a Hellészpontoszt és vessenek bilincseket a tenger mélyébe. Hallottam azt is, hogy ezenkívül még szégyenbélyegeket is süttetett a Hellészpontoszra. Azok, akik megkorbácsolták a tengert, a király parancsára ilyen barbár és istentelen szavakat szóltak hozzá: „Te keserű víz, a Nagykirály büntet így téged, mert gonosz voltál hozzá, bár ő semmi rosszat sem tett veled. Xerxész király mégis átkel majd rajtad, akár akarod, akár nem; de te megérdemelnéd, hogy senki se áldozzon neked többet, mert szennyes és keserűen sós vagy!”

A tengert így büntették meg Xerxész parancsára; azoknak meg, akik a hellészpontoszi hidat építették, levágták a fejét. Végrehajtották a parancsot azok, akiknek ez a hálátlan feladat jutott osztályrészül, az új hidat pedig más mesteremberek építették föl, mégpedig a következőképpen:

Ötvenevezős és háromsoros hajókat állítottak össze, a Fekete-tenger felé eső oldalon háromszázhatvanat keresztbe, a másik oldalon meg háromszáztizennégyet az ár mentén, hogy ezek tartsák a köteleket. Hatalmas horgonyokat eresztettek a mélybe, hogy se a Fekete-tenger, se nyugatról, az Égei-tenger felől fújó szelek ki ne mozdíthassák a hajókat. Az ötvenevezős és háromsoros hajók között nyílásokat hagytak az átvonuló hajók számára, hogy ha valaki úgy akarná, akkor kisebb hajókkal közlekedhessek a Fekete-tenger felé mind a két irányban. Aztán a szárazföldről facsigákkal kifeszítették a köteleket, de most már nem vették külön a kétfajta köteleket, hanem kettőt vettek fehér lenből és négyet búblosznádból. A kétféle kötél egyformán vastag és egyformán szép volt, de súlyosabb volt valamivel a len, mert ebből egy öl két talentumot nyomott. Amikor ez elkészült, fatörzseket vágtak és olyan hosszúra fűrészelték őket, mint amilyen széles a híd; sorba rakták egymás mellé a kifeszített kötelekre, és az egész padlózatot összeerősítették; amikor ez is megvolt, deszkát raktak rá, és a deszkára földet hordtak, keményre verték, és a híd két oldalára sövényt húztak, hogy a lovak és az igásbarmok meg ne ijedjenek a tengertől.

Amikor elkészült a híd, és az athoszi csatorna is készen volt, és elkészültek azok a hullámtörő gátak is a csatorna bejáratainál, amelyek az athoszi csatornát az eliszaposodástól védték, jelentették ezt mind Xerxésznek. A király pedig, miután a telet seregével Szardeiszbán töltötte, elindult, hogy Abüdoszba vonuljon. Amikor pedig elindult Xerxész, fényes nappal egyszerre csak eltűnt a nap az égről, és sötét éjszaka lett, bár sehol egy tenyéryi felhő se volt az égen. Megrémült a király, ahogy ezt látta, és megkérdezte a mágusoktól, hogy mit jelent ez a csodás jel. A mágusok azt felelték, hogy az isten a görög városok pusztulását jósolta ezzel a csodával, mert szerintük a nap a görögök jósistene, a perzsáké pedig a hold. Xerxész örült ennek a magyarázatnak, és folytatta kivonulását.

Ahogy azonban a sereg kifelé vonult, a líd Püthiosz, akit aggasztott az égi csodajel, de akit mégis felbátorított az, hogy ajándékáért Xerxész olyan nagylelkűen megjutalmazta volt, a király elé állott, és így szólt hozzá:

„Felséges királyom, olyasmit kérek tőled most, ami neked csekélység, de nekem mégis nagy ajándék, ha megteszed!” Xerxész, aki bármi egyébre inkább gondolt volna, csak éppen arra nem, amit Püthiosz valóban kérni akart tőle, azt felelte, hogy teljesíteni fogja a kérését, csak beszéljen bátran. Püthiosz erre fölbátorodva folytatta: „Királyom, nekem öt fiam van, s ezeket te most mind magaddal viszed seregedben a görögországi hadjáratra. De kérek, felséges uram, könyörülj rajtam, öreg emberen, és bocsásd el seregedből legnagyobb fiamat, hogy maradjon itthon nálam, vigyázzon reám és vagyonomra. A másik négyet vidd el magaddal isten hírével, és ha majd végrehajtottad nagy tervedet, térj haza velük együtt jó egészségben.”

Nagyon megharagudott Xerxész, amikor ezt hallotta, és fölháborodva válaszolt: „Ó te hitvány és gyáva szolga! Most, amikor én magam fiaimmal, testvéreimmel, rokonaimmal és barátaimmal mindenestől háborúba indulok Görögország ellen, még te merészelsz szolga létedre a fiadról beszélni előttem! Hiszen neked magadnak is egész családdal és feleségeddel együtt velem kellene jönnöd! Tudd meg hát most, hogy az embernek a fülében lakik a lelke, és ha valami jó hírt hall, akkor öröm és gyönyörűség tölti el egész testét, ha pedig az ellenkezőjét hallja, akkor felháborodik egész valója. Amikor tehát jótetted után még másik jótéteményt is följánlottál, nem engedtem meg, hogy tied legyen a dicsőség, és hogy nagylelkűségben túltégy még a királyon is. Most pedig, amikor elszemtelenedtél, megkapod méltó jutalmadat! Nem annyit ugyan, amennyit érdemelnél, csak valamivel kevesebbet annál! Neked és négy fiadnak megkegyelmezek, mert barátommá tettelek már egyszer, de bűnhődni fogsz annak a fiadnak az életével, akiért legjobban aggódsz!”

Ezután a válasz után rögtön megparancsolta a király azoknak, akik az ilyen szolgálatokat végzik, hogy válasszák ki Püthiosz fiai közül a legidősebbet és hasítsák ketté; az egyik felét tegyék az út jobb oldalára, a másikat a bal oldalára, és így vonuljon át a ketté hasított törzs között az egész hadsereg. Az emberek végrehajtották a parancsot, és a sereg átvonult.

A SEREGSZEMLE ABÜDOSZBAN

Xerxész király, amikor Abüdoszba érkezett, szemlét akart tartani egész hadserege fölött. Az abüdosziak a király parancsára egy dombon már jó előre elkészítettek neki erre a célra egy fehér márványból faragott trónust. Erre a trónusra ült most Xerxész király, és végigtekintve a parton, szemlét tartott szárazföldi hadserege és hajói felett. Azután, hogy vége volt a szárazföldi szemlének, egy hajóversenyt akart látni. Megtörtént ez is; a versenyben a szidóni phoinikok győztek, örült a király a hajók versenyének és hadseregének. Amikor pedig látta, hogy az egész Hellészpontoszt elborítják hajói, és látta, hogy az egész abüdoszi part telidesteli van rengeteg gyalogos népével, boldognak érezte magát a király.

De aztán egyszerre csak könnyekre fakadt. Látván pedig nagybátyja, Artabanosz - az az Artabanosz, aki a hadjárat megindulása előtt elég bátor volt ahhoz, hogy megpróbálja lebeszélni a királyt háborús tervéről -, látván tehát ez az Artabanosz, hogy Xerxész király szeme könnyben úszik, megkérdezte tőle: „Királyom, milyen különösen viselkedsz! Hiszen az imént még boldognak vallottad magadat, most pedig könnyeid hullanak?!” Xerxész pedig így felelt: „Mert eszembe jutott, és szájalom fogott el arra a gondolatra, hogy milyen rövid is az emberi élet! Száz év múlva ebből a hatalmas tömegeből tán egy ember sem él már!”

Artabanosz meg így felelt erre: „Pedig van ennél még sokkal rosszabb is, amit el kell túrnunk, amíg élünk! Mert még ebben a rövid emberi életben is senki sem boldog, sem ezek közül, sem mások közül. Senki sincs, aki ne akarna - nem is egyszer életében! - inkább meghalni, mint tovább élni. A reánk zúduló csapások és betegségek még ezt a rövid életet is szinte túl hosszúvá teszik. Így lesz a halál a nyomorúságos élet után az ember számára kívánatos menedék. Az isten pedig, aki megízlelteti velünk az élet édes ízét, még ebben is irigy!”

Xerxész meg emígy válaszolt: „Ha ilyen nyomorúságos az emberi élet, amilyenek te mondod, ne beszéljünk róla tovább, és ne emlegessük a szenvedést most, amikor jól áll az ügyünk. Inkább azt mondd meg nekem, ha nem lett volna olyan világos jelenésed álmodban, ragaszkodnál-e még most is régebbi javaslatodhoz, hogy ne indítsak hadat Hellasz ellen, vagy megváltoztattad volna már felfogásod? Ezt mondd meg nekem, és beszélj őszintén!”

„Királyom - felelte Artabanosz -, adja isten, hogy az az álomlátás úgy teljesedjék be, ahogy mind a ketten szeretnénk! Bizony én még most is tele vagyok aggodalommal, és szinte nem bírok magammal. Más oka is van ennek, de legfőképpen az, hogy látom, két hatalmas elem a mi legnagyobb ellenségünk!”

„Miféle két hatalmas ellenségről beszélsz, te különös ember? - kérdezte Xerxész. - Tán nem elég nagy a szárazföldi haderőnk, és azt hiszed, hogy a görögöké sokkal nagyobb lesz, mint a miénk? Vagy tán a hajóhadunk kisebb, mint az övék, vagy mind a kettő? Mert, ha azt hiszed, hogy ebben hiányunk van, mindjárt kiadom a parancsot, hogy gyűjtsenek még egy másik sereget is!”

De Artabanosz erre azt mondta: „Királyom, sem ezt a sereget, sem hajóid számát nem kicsinyellheti józan eszű ember. Ha meg nagyobb sereget gyűjtesz, az a két hatalmas ellenség, amelyről én beszélek, még sokkal nagyobb lesz. Mert ez a kettő: a szárazföld és a tenger. Én úgy gondolom, hogy nincs a tengernek olyan kikötője, amely, ha vihar támad, be tudná fogadni ezt a roppant hajóhadat, és ne volna túlságosan szűk ahhoz, hogy megmentse hajóidat. Pedig nem is csak egy ilyen kikötőre lenne szükségünk, hanem nagyon sokra az egész szárazföld mentén, amerre elvonulsz! S minthogy nincsenek ilyen nagy, tágas kikötők, jegyezd meg, hogy a véletlen sors uralkodik az emberen, és nem az ember a sorson! A két

ellenség közül az egyikről már beszéltem, és most hadd szóljak a másiktól is. A föld meg azért ellenséged, mert ha senki sem száll szembe veled, annál veszélyesebb az neked, minél tovább haladsz előre észrevétlenül, hiszen az ember a jóval sohasem tud betelni! Tehát ha senki sem száll szembe seregeddel, minél hosszabb ideig és minél messzebbre jutsz, annál nagyobb lesz a távolság, s ebből aztán éhínség lesz. Így hát az a legokosabb ember, aki a tanácsban óvatos és minden kedvezőtlen lehetőségre előre gondol, ha meg cselekvésre kerül a sor, akkor határozott!”

Xerxész erre így válaszolt: „Artabanosz, okosan fejtegetted mindezt, de mégis ne aggódj mindig mindentől, és ne fontolgass mindig mindent! Mert ha mindig minden eshetőséget előre mérlegelsz és megfontolsz, nem cselekedhetsz soha semmit. Mert jobb, ha az ember mindig mer és bátor szívvel elviseli az összes lehetséges bajok felét, mintha mindent mérlegelve semmin se esik át. Ha pedig minden tervet kifogásolva nem mutatod meg a biztos utat, éppúgy romlásba viszel, mint az, aki az ellenkezőjét tanácsolta, s ez akkor bizony egyre megy! Hogy is tudhatná az ember, hogy mi a biztos? Azt hiszem, sehogy! Aki mer, az nyer! A fontolgtató és tétovázó pedig aligha! Ha így gondolkoztak volna az én királyi őseim, mint te, vagy ha nem is gondolkoztak volna így, csak ilyen tanácsadókra hallgattak volna, sohasem jutottunk volna ennyire. Ám ők dacolva a veszedelmekkel, hatalmukat ilyen naggyá tették, mert nagy dolgokat csak nagy veszedelmek árán lehet elérni. Mi is az ő példájukat követjük, és az év legszebb szakában kelünk útra, s ha majd leigáztuk egész Európát, hazatérünk anélkül, hogy éhínség vagy bármi más baj érne. Hiszen magunk is sok élelmet viszünk magunkkal, meg annak a földnek és annak a népnek is elveszjük a termését, amelyet megtámadunk; szántó-vető nép ellen viselünk háborút, nem nomádok ellen!”

„Felséges királyom - mondta erre Artabanosz -, ha nem is szereted aggodalmaskodásomat, hallgass legalább tanácsomra. Minthogy sok dolgról van szó, egy kissé hosszabban kell szólanom. Kürosz, Kambüszész fia, egész Ióniát leigázta, Athén kivételével, és a perzsák adófizetőjévé tette. Azt tanácsolom neked, hogy ezeket az embereket semmi esetre se vezesd atyáik ellen! Hiszen nélkülük is le tudjuk győzni azokat. Mert ezeknek, ha veled mennek, vagy nagyon igazságtalannak kell lenniök, amennyiben anyavárosukat igázzák le, vagy nagyon igazságosnak, ha ellened harcolva fölszabadítják rokonaikat. Ha igazságtalanok maradnak, nem sok hasznunk lesz belőlük, ha viszont igazságosak lesznek, nagy kárt okoznak seregednek. Ne felejtse el azt a régi okos mondást se, hogy nem lehet egyszerre látni a dolgok kezdetét és végét!”

Xerxész erre így felelt: „Artabanosz, abban, amit mondtál, éppen az a legnagyobb tévedés, hogy az iónok elpártolásától félsz. Mert az ő hűségük felől aztán valóban bizonyosak és nyugodtak lehetünk. Tanúságot tehetsz erről te magad, meg azok is mind, akik együtt küzdöttek Dareiosszal a szküthák ellen. Hiszen ezeken az iónokon múltott akkor az egész perzsa sereg pusztulása vagy fönmaradása, de ők igazságosak és hívek maradtak, és nem is tettek semmi rosszat ellenünk! Azonkívül otthon, a mi birodalmunkban hagyták ezek az iónok gyermekeiket, feleségüket és minden vagyonukat, úgyhogy aligha vetemednek átpártolásra. Ne félj hát, hanem légy jó reménységgel, és most eredj haza, őrizd meg számomra házamat és királyságomat, mert csak rád bízom kormánypalcámat, senki másra!”

Így szólt Xerxész, és elbocsátotta Artabanoszt, menjen haza Szúszába. Azután maga elé rendelte újra a perzsa főembereket, és amikor megjelentek előtte, ilyen beszédet intézett hozzájuk:

„Perzsák, összehívtalak benneteket, hogy arra kérjelek, legyetek bátrak, és ne hozzatok szégyent az ősi, drága perzsa dicsőségre! Legyünk mindnyájan tettere készek, egyenként és összesen, mert ha összetartunk, mindnyájunknak haszna lesz ebből. Ezért felszólítalak

benneteket, hogy minden erőnket megfeszítve küzdjünk az ellenséggel. Úgy tudom, bátor férfiak ellen viselünk háborút; ha őket legyőzzük, nincs többé emberi hadsereg, amely ellenállhatna nekünk. Most pedig fohászkodjunk a perzsa föld isteneihez, és keljünk át a tengeren!”

Ezen a napon megtették az előkészületeket az átkelésre, a következőn még látni akarták a napfölkeltét; áldoztak a hídon mindenféle füstölőszerrel, és mirtusszal szórták be az utat. Amikor fölkelt a nap, aranycsészéből áldozott a tengerbe Xerxész és imádkozott a naphoz, hogy ne érje őt gonosz csapás, amely eltéríthetné Európa meghódításától, mielőtt annak határaihoz érne. Befejezván pedig áldozatát, a csészét egy arany vegyítőedénnyel és egy perzsa karddal együtt a Hellészpontoszba dobta - az utóbbinak *akinakész* a neve. Nem tudom egyértelműen eldönteni, vajon a Napnak szánt áldozatul dobta-e ezeket a tárgyakat a tengerbe, vagy talán azért, mert megbánta már, hogy megkorbácsoltatta a Hellészpontoszt, és most engesztelésül ajándékozta ezt a tengernek. Ahogy ezzel megvoltak, átkelt a Fekete-tenger felé eső hídon az egész gyalogos és lovas hadsereg, a másikon meg, az Égei-tenger felé esőn az igásbarmok és a kísérő személyzet. Elöl ment a tízezer perzsa koszorúval fején, utánuk meg vegyesen a különféle gépekből álló hadsereg. Ezen a napon ezek mentek át, másnap meg elöl a lovasok és azok a katonák, akik lándzsáikat hegyével lefelé fordítva hordták, ezeknek is koszorú volt a fejükön; utánuk jöttek a szent lovak és a szent szekér magával Xerxésszel és a testőrök meg az ezer lovas; utánuk a többi sereg. A hajók is átmentek ezzel egyidejűleg a túlsó partra. Hallottam úgy is, hogy legutolsónak a király ment át.

Amikor átjött már Xerxész Európába, figyelte korbáccsal áthajtott seregét. A sereg átkelése hét nap és hét éjszaka tartott szünet nélkül. Mondják, hogy amikor Xerxész átkelt a Hellészpontoszon, egy odavaló ember megdöbbenten fölkiáltott: „Zeusz, miért akarod perzsa ember alakját öltvén magadra és Xerxésznek nevezvén magadat, ennyi emberrel elpusztítani Hellaszt? Hiszen meglehetnéd mindezt enélkül is!”

Amint átkeltek már mindnyájan és megindultak az úton, egy különös csodát láttak, de Xerxész nem törődött vele, pedig könnyű lett volna megfejténie. Egy ló ugyanis egy nyulat hozott világra. Könnyű lett volna a megfejtése, mert azt akarta jelenteni, hogy bármilyen fényben és ragyogó pompával vezet is Xerxész seregét Hellasz ellen, visszafele mégis életéért futva fog hazatérni.

DÉMARATOSZ

Miután pedig véget ért a sereg megszámlálása és elrendezése, kedve támadt Xerxész királynak arra, hogy elvonuljon tábora előtt és szemlét tartson felette. Meg is tette; kocsira szállt és végigjárta az egész tábor; kérdéseket intézett minden néphez, és írnokai szorgalmasan jegyezték a válaszokat, míg csak egyik végétől a másikig be nem járta az egészet, mind a lovasságot, mind pedig a gyalogosokat. Amikor ez megvolt, tengerre bocsátották a hajókat, és a király kocsijáról egy szidóni hajóra szállt, elhelyezkedett aranyos sátorában és elvitorlázott hajóhada előtt. Itt is mindegyik csoporthoz kérdéseket intézett ugyanúgy, mint ahogy a szárazföldi seregnél tette, és az írnokok szorgalmasan jegyezték ezt is. A hajókat a parancsnokok mintegy négyszáz lábnyira a parttól horgonyoztatták orral a szárazföld felé; egyenesen sorban álltak mind, a legénység meg teljes hadifegyverzetben volt. A király a hajók orra és a part között vonult el hajójával, úgy tartotta a szemlét.

Miután Xerxész végigjárta az egész sort, kiszállt hajójából, és magához hívatta Démaratoszt, az Arisztón fiát, aki vele ment a görögországi hadjáratra. Magához hívatta és megkérdezte tőle:

„Démaratosz, szeretnék kérdezni tőled valamit! Te görög vagy, és én úgy hallottam tőled is, meg a többi görögtől is, aki csak színem elé került, hogy a te hazád nem a legkisebb és nem is a legerőtlenebb állam. Felelj hát most arra a kérdésemre, hogy vajon szembe mernek-e majd szállni velem a görögök? Mert én úgy gondolom, ha a görögök mind összegyűlnének is, meg velük együtt a többi nyugati nép is, akkor se lennének elég erősek ahhoz, hogy szembeszálljanak támadással, mert nincs közöttük egyetértés. Mégis hallani szeretném tőled, hogy mit gondolsz erről a kérdésről!”

Így hangzott a király kérdése, Démaratosz meg a kérdésre előbb egy másik kérdéssel válaszolt: „Felséges királyom, azt akarod-e, hogy az igazat feleljem, vagy azt, hogy kedved szerint válaszoljak?” - A király erre csak biztatta, hogy mondja meg az igazat, és megígérte neki, hogy bármilyen legyen is a válasz, Démaratosz éppen olyan kedves lesz neki azután is, mint amilyen annak előtte volt. Ahogy ezt Démaratosz meghallotta, így kezdett beszélni:

„Királyom, minthogy igaz beszédet akarsz hallani tőlem, és nem olyat, amelyről később úgymint kiderül, hogy hazugság volt, tudd meg hát, hogy Hellasznak mindig a szegénység volt kenyeres pajtása; a bátorságra viszont okosság és szigorú törvény tanítja őket; ezzel a bátorsággal védekeznek a szegénység és a zsarnokság ellen. Dicsérem én ugyan a görögöket mind, akik a dór vidéken élnek, mégis következő szavaim nem mindnyájukra, csak a spártaiakra vonatkoznak. Először is semmiképpen sem fogadják majd el feltételeidet, amelyek szolgasorsra kárhoztatják Hellaszt, azután meg bizonyos az is, hogy szembeszállnak veled, mégha a többi görög mind átpártolna is hozzád. Azt meg ne is kérdezd, hogy hányan vannak, hogy ilyen merészségre vetemednek, mert ha még csak ezren lesznek is, akik kivonulnak ellened, harcolni fognak; így cselekszenek ezek, akár kevesebben, akár többen vannak!” Xerxész csak elmosolyodott erre a válaszra:

„Milyen meggondolatlanul beszélsz, Démaratosz, amikor azt mondod, hogy majd ezer ember veszi föl a harcot egy ilyen hadsereg ellen! Nézd csak, te azt mondod, király voltál ennek a népnek. Hát mondd, vállalkoznál-e te arra, hogy itt most mindjárt megküzdj egyszerre tíz emberrel? Pedig ha olyan a ti társadalmi rendetek, amilyenek mondod, akkor neked, aki királyuk vagy, a ti törvényeitek szerint tulajdonképpen kétszer annyival kellene megküzdened. Mert ha közülük mindegyik fölér az én hadseregem tíz emberével, akkor neked - úgy gondolom - húsz emberrel kell fölérned. Ha így állna a dolog, akkor még talán igazad volna.

De ha olyanok azok a görögök és csak akkorák, mint amilyen és amekkora te vagy, meg azok, akikkel alkalmam volt beszélgetni, akkor ti csak dicsekedtek, és csak üres kérdés a szavatok. Mert gondold meg csak józan ésszel, hogyan tudna ezer, tízezer vagy akár ötvenezer *egyformán és teljesen szabad ember*, akit nem uralkodó vezet, olyan hatalmas hadsereggel szembeszállni, mint amilyen az enyém? Hiszen közülök minden egyes emberre több, mint ezer harcos esik az én seregemből akkor, ha ők ötezren vannak! Ha még legalább uralkodó vezetné őket, mint az én seregemet, akkor talán megtörténhetnék, hogy ettől az uralkodótól rettegvé, természetüket jóval meghaladó bátorságot fejtenének ki, és korbáctól üzelve, bár kevesebben vannak, szembeszállnának egy nagyobb hadsereggel is, de ezek így szabadjára hagyatva képtelenek az ilyesmire!

Sőt én azt hiszem, még ha szám szerint egyenlő volna is a két hadsereg, még akkor se küzdenének meg a görögök a perzsákkal. Csak közöttünk vannak olyan hősök, amilyenekről te beszélsz, de még közöttünk sincsenek sokan! Mert testőreim között akadnak olyanok, akik szívesen mérkőznek akár három göröggel is. De persze, te ezt nem tudod, azért beszélsz így!”

„Felséges királyom - felelte Démaratosz -, mindjárt tudtam beszélgetésünk elején, hogy őszinteségem nem fog tetszeni neked. De mivel arra biztattál, hogy a színigazságot mondjam, azért beszéltem úgy a spártaiakról, ahogy megérdemlik. Pedig magad is jól tudod, mennyire szerethetem őket! Hisz ők fosztottak meg engem királyi méltóságomtól és ősi jogaimtól! Hazátlan száműzötté lettem miattuk, atyád, Dareiosz pedig udvarába fogadott, hajlékot adott és biztosította életemet. Nem valószínű, hogy józan eszű ember visszautasítsa a nyilvánvaló jóindulatot; inkább megbecsüli azt.

Ami meg azt illeti, én nem mondom, hogy tíz emberrel ki tudnék állni, még kettővel se, sőt ha tőlem függ, eggyel se küzdök meg. De ha kell, és nagyon fontos a verseny, legszívesebben olyannal mérkőznék, aki azt állítja magáról, hogy három göröggel is elbír. Így a spártaiak is, ha egyenként küzdenek, senkinél se hitványabbak, ha viszont együtt harcolnak; akkor ők a legbátrabb katonák. Mert bár szabadok ők, de mégse úgy értsd a szabadságukat! Uruk és parancsolójuk a törvény, a *nomosz*, s ettől a nomosztól ők még jobban félnek, mint tőled a te alattvalóid. Azt teszik, amit a törvény parancsol nekik; a nomosz pedig azt parancsolja, hogy sohasem szabad a csatából elfutni, akármilyen nagy is az ellenség tömege, a csatasorban maradva kell győzni vagy halni. Ha azt gondolod, királyom, hogy ez csak fecsegés, akkor inkább el se mondom a többit! Mindenesetre legyen úgy, ahogy te kívánod, királyom!”

Így beszélt Démaratosz, Xerxész azonban nem haragudott meg rá, hanem elnevette magát, s aztán kegyesen elbocsátotta.

LEÓNIDÁSZ THERMOPÜLAINÁL

Xerxész király trákhiszi területen, Málisz közelében ütött tábor, a görögök pedig a hegyszorosban. A görögök ezt a helyet általában „Thermopülainak”, Meleg Kapuknak hívják, a helybeliek és a közel lakók pedig csak egyszerűen „Pülainak”, Kapuknak. Itt helyezkedett el a két ellenséges tábor, amelyek közül az egyik észak felé birtokában volt az egész vidéknek, Trákhiszig bezárólag, a másik meg dél felé.

A görögök, akik ezen a helyen várták a perzsa támadást, a következők voltak: Spártából háromszáz nehézfegyverzetű, Tegeából és Mantineából ezren, fele-fele részben mind a kettőből, az arkádiai Orkhomenoszból százhuszan, Arkádia többi részéből ezren; ennyien voltak Arkádiából. Korinthoszból négyszázan, Phliuszból kétszázan, Mükénéből nyolcvanan. Ezek eddig peloponnészosziak voltak. Bojótiából jött hétszáz theszpiai és négyszáz thébai. Ezekhez jöttek még felszólításra az opuszi lokrisziak teljes hadierejükkel és Phókiszból ezren. Ezeket ugyanis onnan, Thermopülaiból hívták magukhoz a többiek, mondván, hogy ők csak előreküldött egységek, a többi szövetségest mindennap várhatják, a tengert az athéniak, aiginaiak meg a többi hajóhadhoz beosztott törzs védi, ezért nem kell tartaniok semmitől (tudniillik, a lokrisziaknak és phókisziaknak); mert nem isten, csak ember az, aki most Görögország ellen támad, és nincs, de nem is lesz olyan ember, akit születésénél fogva ne érhetne valami baj, sőt minél nagyobb valaki, annál nagyobb bajra számíthat. Nagyon valószínű hát, hogy az is, aki most megtámadta őket, minthogy halandó ember, csatlakozni fog reményességében. A phókisziak és lokrisziak erre a biztatásra Trákhiszba jöttek, hogy segítsenek a többinek.

Az imént felsoroltaknak megvoltak vezéreik külön-külön csapatonként, de akire mindnyájan legjobban hallgattak, és aki az egész sereget vezette, az a spártai Leónidasz volt. Ősei sorban a következők voltak: Anaxandridasz, León, Eurükratidasz, Anaxandrosz, Eurükratész, Polüdórosz, Alkamenasz, Téleklész, Arkheláosz, Hégésziláosz, Dorüsszosz, Leóbotész, Ekhesztratosz, Ágisz, Eurüszenész, Arisztodémosz, Arisztomakhosz, Kleodaios, Hüllosz és Héraklész. Leónidasz váratlanul lett Spárta királya. Minthogy ugyanis két idősebb testvére is volt, nem is gondolhatott arra, hogy egykor ő lesz majd a király; a két idősebb testvér Kleomenész és Dórieusz volt. Kleomenész azonban fiúsarj nélkül halt meg, Dórieusz meg szintén nem élt már, mert Szicíliában elhunyt. Így aztán Leónidasz lett a király, azért is, mert idősebb volt Kleombrotosznál (ez volt Anaxandridasz legkisebb fia), meg azért is, mert Kleomenész leánya volt a felesége, ő ment most Thermopülaiba háromszáz válogatott spártaiával, csupa olyannal, akiknek voltak már gyermekeik. Maga mellé vett még annyi thébait is, amennyit a fenti felsorolásban már említettem; emezeknek Leontiadész, Eurümakhosz fia volt a vezérük. Leónidasz pedig azért akarta a görögök közül éppen ezeket, a thébaiakat maga mellé venni, mert erősen gyanakodott, hogy ezek a perzsákhoz húznak. Fölszólította hát őket a csatlakozásra, látni akarván, csakugyan jönnek-e, vagy nyíltan megtagadják a görög szövetséget. A thébaiak viszont meggondolták magukat, és elküldték embereiket.

A spártaiak ezeket küldték Leónidasszal előre, hogy a szövetségesek, látván kivonulásukat, kitartsanak, és nehogy a spártaiak késlekedése miatt átpártoljanak a perzsákhoz. Úgy gondolták, hogy a Kárneia ünnep megtartása után őrséget hagynak majd Spártában, és teljes hadierejükkel utánuk mennek ők is. Hasonlóképpen gondolkozott a többi szövetséges is, ők is így akartak cselekedni, mert éppen ezekre a napokra esett az olümpiai ünnep. Nem várták volna, hogy Thermopülainál olyan gyorsan eldőljön a háború, ők csak előőrseket küldtek. Ez volt hát a szövetséges görögök elgondolása.

A Thermopülaiba küldött görögök a perzsák betörésének a hírére ijedtükben arról kezdtek tanácskozni, hogy vissza kellene vonulniok. A peloponnészosziaknak az volt a véleményük, hogy a Peloponnészoszra vezető földszorost, az Iszthmoszt kellene védeniök. Leónidasz azonban, minthogy a phókisziak és a lokrisziak ellenezték az előbbi indítványt, arra szavazott, hogy maradjanak ott, ahol vannak, küldjenek inkább követeket az egyes városokhoz, és kérjenek segítséget, mondván, hogy ők egymagukban túlságosan kevesen vannak ahhoz, hogy visszaverjék a perzsa támadást.

Míg ők erről tanácskoztak; Xerxész elküldött egy lovas, nézze meg, hányan vannak a görögök és mit csinálnak. Hallotta ugyanis már Thesszáliában, hogy egy kisebb görög csapat gyűlt itt össze, amelyet a spártaiak vezetnek, élükön a héraikleida származású Leónidasszal.

Midőn a lovas a tábor közelébe érkezett, körülnézett és mindent jól megfigyelt, de nem láthatta az egész sereget; mert ezek az újonnan épített és gondosan őrzött falak mögé voltak rendelve, s nem lehetett látni őket; csak egypár embert vett észre, ezeknek fegyvere is ott feküdt a falak előtt. Történetesen éppen a spártaiak voltak kirendelve őrésre a falak elé. Látta a megfigyelő, hogy egy részük tornázik, más részük meg a haját fésüli. Csodálkozott ezen a lovas, különösen amikor megszámlálta, hogy hányan vannak. Aztán, hogy mindent jól megnézett, nyugodtan visszalovagolt, mert senki se üldözte, és senki se törődött vele. Visszaérkezvén pedig elmondta Xerxésznek, amit látott.

Xerxész meg, ahogy hallotta a jelentést, sehogya se értette meg ebből, hogy a spártaiak halálra szántan bátor küzdelemre készülnek; nevetségesnek tartotta a király a dolgot, és újra magához hívatta Démaratoszt, az Arisztón fiát, aki vele volt a táborban. Ahogy ez megérkezett, Xerxész újra kikérdezte töviről hegyire, mert meg akarta tudni tőle, hogy mit jelent a spártaiak viselkedése. Démaratosz meg így felelt:

„Beszéltem már neked ezekről az emberekről, királyom, akkor is, amikor hadra keltünk Hellasz ellen. De akkor kinevettél, pedig előre megmondtam, hogy mi lesz! Mert én minden erőmmel azon vagyok, hogy a valóságot tárjam föl előtted, királyom! Értsd meg hát: ezek az emberek azért jöttek ide, hogy megküzdjenek velünk a hegyszorosban, és erre készülnek most. Az a szokás náluk, hogy feldíszítik a fejüket, ha halálos küzdelembe indulnak. De tudd meg azt is, királyom, hogyha egyszer ezeket meg Spártában maradt honfitársaikat legyőzted, akkor nincs többé nép a föld kerekén, amely szembeszálljon veled, mert most a legszebb görög királyság és a legbátrabb férfiak ellen vonulsz harcba!”

Xerxész hihetetlennek találta ezt a választ, és újra megkérdezte Démaratosztól, hogyan ütközhetik meg ilyen kevés ember az ő seregével. Ő meg így felelt:

„Királyom, bánj velem úgy, ahogy hazug emberrel bánni szokás, ha nem úgy lesz, ahogy előre megmondtam!”

Így beszélt Démaratosz, de sehogya se tudta meggyőzni Xerxészt. Négy napig várt a király abban a feltevésben, hogy a görögök előbb-utóbb úgyis maguktól elszaladnak, de aztán az ötödik napon már kezdte szemtelenségnek és ostobaságnak tartani, hogy még mindig ott vannak. Haragjában a médeket és a kissziaiakat küldte rájuk azzal a paranccsal, hogy élve fogják el őket és hozzák oda mindnyájukat a színe elé.

Erre a médek elötörve a görögökre rohantak, és sokan elesetek közülük; mások léptek az elesettek helyére, de így sem jutottak előbbre, bár most már nagyon sokan elhullottak. Láthatta ebből mindenki - maga a király is! -, hogy a perzsa hadseregben sok az ember, de kevés a férfi! A csata egész nap folyt. Miután a médek csúfos vereséget szenvedtek, visszavonultak. Helyükre azok a perzsák jöttek Hüdarnész vezérlete alatt, akiket a király halhatatlanoknak hívott. Azt hitte, ezek majd könnyen elbánnak a görögökkel. Ahogy ezek is összezsaptak,

semmivel sem jutottak előbbre, mint a médek; ugyanaz volt az eredmény, mert szűk szorosban harcoltak, lándzsáik is rövidebbek voltak, mint a görög lándzsák, s nem tudták kifejteni tömegükben rejlő erejüket.

A spártaiak nagyon szépen harcoltak, sok mindenben ügyesebbnek bizonyultak, mint tapasztalatlan ellenfeleik, különösen abban, hogy többször megfutamodtak, amikor pedig a barbárok összevissza rendetlenül és ordítózva üldözni kezdték őket, a görögök hirtelen a legnagyobb rendben szembefordultak velük, és nagy mézárhlást vittek véghez soraikban. Egyébként a spártaiak közül csak kevesen estek el. Mikor aztán a perzsák látták, hogy nem tudják elfoglalni a szorost, akár csapatonként, akár tömegesen támadnak, visszavonultak ők is.

Mondják, hogy a király, aki végignézte az egész hegyszorosban vívott csatát, seregét féltve háromszor ijedten ugrott fel trónjáról. Az első nap így harcoltak, de a következő nap se jutottak előbbre a barbárok. A görögök kevesen voltak, és ezért azt hitte az ellenség, hogy sebeikbe fáradva most már nem fognak tudni védekezni. De a görögök csapatokba osztva és törzsek szerint sorban vettek részt a küzdelemben; a phókisziakat leszámítva, mert ezek a hegyre voltak rendelve, hogy az ösvényt őrizzék. A perzsák, amikor látták, hogy ezen a második napon se érnek el semmit, visszavonultak.

A király nem is tudta már, mitévő legyen ebben a különös helyzetben, amikor jelentkezett nála kihallgatásra egy máliszi ember, Ephialtész, az Eurüdémosz fia. Ez abban a reményben, hogy nagy jutalmat kap majd a királytól, fölhívta figyelmét a hegyszoros mögé vezető hegyi ösvényre, és ezzel tönkretette az itt védekező görögöket. Később Ephialtész a spártaiaktól való félelmében Thesszáliába menekült, de díjat tűztek ki a fejére. Majd még később visszatért Antikürába, ahol egy Athénadész nevű trákhiszi ember megölte, igaz, hogy nem árulása miatt, hanem valami egészen más okból.

THERMOPŪLAI UTÁN

Xerxész magához hívatta Démaratoszt, és így beszélt hozzá: „Derék ember vagy, Démaratosz! Látom, hogy igazat beszéltél, mert minden úgy történt, ahogy előre megmondtad. De most mondd meg nekem, hányan vannak még a spártaiak, és hány ilyen harcos van közöttük, vagy azok talán mind ilyenek?”

Démaratosz erre így felelt: „Felséges királyom, az összes lakedaimoniak sokan vannak, és sok a városuk; de ha tudni akarod, hát íme, halld. Van Lakedaimonban egy Spárta nevű város, amelynek körülbelül nyolcezer fegyveres katonája van. Ezek mind olyanok, mint amilyenekkel most harcoltál. A többi lakedaimoni már nem ilyen, de azért azok is vitéz emberek.”

Erre megkérdezte tőle Xerxész: „Mondd, Démaratosz, hogyan győzhetnék le ezt a népet a legkevesebb fáradtsággal? Erről beszélj! Hiszen te a királyuk voltál, és ismered különös gondolkozásmódjukat!”

„Felséges királyom - mondta erre Démaratosz -, mivel komolyan kérdezel, kötelességem, hogy a tőlem telhető legjobb tanácsot adjam neked. Küldj tengeri haderőből háromszáz hajót a lakóni földre. Van ott a közelben, szemben vele egy sziget, Kuthéré, amelyről egy nagyon okos emberünk, Khilón egyszer azt mondta, hogy legjobb lenne a spártaiaknak, ha ezt a szigetet a tenger elnyelné, és nem volna ott. Mert ez a Khilón mindig attól félt, hogy valami olyasmi fenyegeti Spártát e felől a sziget felől, amilyent én most tanácsolok neked. Pedig Khilón még semmit se tudott a te hadjáratodról, és mégis félt egy olyan támadástól, amely erről a szigetről indul ki. Parancsold meg hát, hogy erről a szigetről nyugtalanítsák a perzsák a spártaiakat! Mert ha otthon háború fenyegeti őket, akkor nem kell attól tartanod, hogy a spártaiak segítenek a többi görögnek, míg szárazföldi hadseregged ezeknek a földjét pusztítja. Ha aztán leigáztad Hellasz többi részét, Lakónia magára maradvá meggyengül. De ha ezt nem teszed meg, akkor légy elkészülve a következőkre. A Peloponnészoszra egy szűk földszoros vezet, az Iszthmosz; ezen a helyen szövetkeznek ellened a peloponnészosziak mind, és meglátod majd, hogy még véresebb csatát is vívnak ellened, mint amilyent eddig átéltél. Ha viszont megfogadod tanácsomat, kardcsapás nélkül foglalod el ezt a földszorost, az Iszthmoszt is meg a többi várost is mind!”

Jelen volt ennél a beszélgetésnél Akhaimenész, Xerxész király testvére, a tengeri haderő fővezére is. Ez az Akhaimenész attól félt, hogy a király megfogadja Démaratosz tanácsát, ezért közbeszólt:

„Felséges királyom! Látom, hogy olyan ember beszédére hallgatsz, aki irigykedik szerencsédre, sőt, még el is árulja ügyedet! Mert ilyenek ezek a görögök mind! Irigykednek arra, akinek jobban megy a sora, és gyűlölik azt, aki különb, mint ők! Ha jelen helyzetünkben, miután négyszáz hajót elveszítettünk, még háromszázat elküldesz, hogy kerüljék meg a Peloponnészoszt, akkor éppen olyan erősek lesznek ellenségeink, mint mi magunk. Ha viszont együtt marad az egész tengeri haderő, akkor lehetetlen ezt legyőzni, sőt ellenségeink nem is mernek majd szembeszállni velünk. A szárazföldi hadsereg meg a tengeri haderő egymás mellett haladva kölcsönösen támogatják majd egymást. De ha szétszóród hajóidat, akkor se te nem tudsz rajtuk segíteni, se azok terajtd. Ha jól intézed ügyeidet, azt hiszem, nem érdemes neked azzal törődnöd, hogy mit csinálnak ellenségeid, hol akarnak szembeszállni veled, és hányan vannak. Van azoknak elég magukhoz való eszük, de persze, nekünk perzsáknak is éppen úgy! Ha a lakedaimoniak szembeszállnak a perzsákkal, nem lesz idejük még arra sem, hogy most elszenvedett vereségüket kiheverjék!”

Xerxész erre így felelt: „Jónak tartom tanácsodat, Akhaimenész, és úgy is cselekszem majd. De azért Démaratosz is úgy beszél, ahogy azt számomra legkedvezőbbnek tartja, mégha tanácsa nem is olyan jó, mint a tied. Mert azt semmi esetre sem hiszem, hogy ő ne volna jóindulattal velem szemben. Erre nemcsak régebbi tanácsaiból következtek, hanem abból a tényből is, hogy a polgár irigykedik ugyan a polgártársára, akinek jól megy sora, titokban még gyűlöli is; sőt, ha tanácsot kérne tőle egy ilyen polgártársa, nem is mondaná meg neki, hogy mit tart számára leelőnyösebbnek - feltéve persze, hogy nem jutott már nagyon előre az *areté*-ben (erény), de ilyen nagyon kevés van; a vendégbarát azonban örül, ha jól megy vendégbarátjának a sora, és ha tanácsot kér tőle vendégbarátja, a legjobb tanácsot adja neki. Ezért ne is mondjon nekem soha senki semmi rosszat Démaratoszról, mert ő vendégbarátom nekem!”

THEMISZTOKLÉSZ ARTEMISZIONNÁL

Az Artemiszionnál összegyűlt görög hajók száma - az ötvenevezősöket leszámítva - kétszázhetvenegy volt. A fővezért, az egész hajóhad parancsnokát, a spártaiak adták: Eurübiadész, az Eurükleidész fia volt ez. Mert a szövetségesek kijelentették, ha nem spártai ember vezeti őket, nem harcolnak athéni vezetés alatt, inkább fölosztják az egész hajóhadat. Mert már azelőtt is, hogy elküldték volna követeiket Szicíliaba a szövetségkötés ügyében, szó volt arról, hogy az athéniaknak kellene a hajóhadat vezetniök. Minthogy azonban a szövetségesek ellenezték ezt a tervet, az athéniak engedtek abban a tudatban, hogy az egész görögség érdekében teszik ezt, mert ha ebben a kérdésben nem tudnak megegyezni, elpusztul az egész görögség. Igazuk is volt, mert a belső viszály annyival rosszabb a háborúnál, amennyivel rosszabb a háború a békénél. Ennek tudatában nem ellenkeztek, hanem engedtek, de csak addig, amíg nagy szükségük volt a többiekre. Kitént ez abból is, hogy később, amikor már elkergették a perzsákat, és amikor már perzsa uralom alatt álló területért folyt a harc, az athéniak nem túrték Pauszániasz erőszakosságát, hanem erre hivatkozva megfosztották a spártaiakat a fővezérléttől. Ez azonban csak később történt.

Akkor viszont az Artemiszion alá gyülekező görögök, amikor látták a rengeteg ellenséges hajót szemben Aphetainál, és hogy ez mind tele van emberrel, egyszerre belátták, hogy az ellenség ügye nem úgy áll, mint ahogy arra számítottak. Ijedtükben arról kezdtek tanakodni, hogy jó lenne visszafordulni Hellasz belseje felé. Amikor Euboia lakói megtudták, hogy mire készülnek a szövetségesek, elmentek Eurübiadészhez, és azt kérték tőle, hogy maradjon még egy darabig ott a hajóhad, amíg ők gyermekeiket és házuk népét biztonságba helyezik. De minthogy Eurübiadész nem hallgatott rájuk, elmentek Themisztoklészhez, az athéni vezérhez, és megvesztegették harminc talentummal. Themisztoklész megígérte nekik, hogy ott marad a hajóhad Euboia előtt, és ott vívja meg a tengeri csatát. Aztán a következőképpen vette rá a görögöket a maradásra: megvesztegette öt talentummal Eurübiadészt, mintha a saját pénzéből adta volna. Mikor ez már nem ellenkezett, s még csak a korinthoszi vezér, Adeimantosz lármázott, hogy nem marad tovább, hanem otthagyja Artemisziont, Themisztoklész így szólt hozzá: „Bizony nem hagysz te itt bennünket, mert én nagyobb ajándékot adok neked, mint amekkorát a perzsa királytól kapnál, ha elhagynád szövetségeseidet.” Így beszélt Themisztoklész, és közben küldött három ezüsttalentumot Adeimantosz hajójára. Ezek aztán az ajándékok hatására megváltoztatták véleményüket, és megtették azt, amit Euboia lakói kértek tőlük. Maga Themisztoklész is jól járt, mert nem tudták meg, hogy a többi pénz nála maradt, a megvesztegetett vezérek azt hitték, hogy athéni pénzből kapták ezt a juttatást. Így aztán ott maradtak a görögök Euboianál, és ott vívták meg az első tengeri csatát.

SZALAMISZ ELŐTT

Midőn Artemisziontól Szalamiszhoz vonultak a görög hajók, a szövetséges flottának az a része is csatlakozott hozzájuk, amely addig Troizénnál állomásozott, mert a régebbi parancs szerint Troizén kikötőjében, Pógónban kellett gyülekezniök. Így aztán sokkal több hajó és ember gyűlt össze Szalamisznál, mint amennyi előtte Artemiszionnál a tengeri csatát vívta. Vezérük most is a spártai Eurübiadész volt, aki nem királyi családból származott. A legtöbb hajót, és a legjobbakat is, az athéniak adták.

*

Mikor összegyűltek Szalamisznál, Eurübiadész kezdeményezésére a vezérek tanácsot tartottak, ahol mindenki elmondhatta véleményét arra vonatkozólag, melyik hely volna a legalkalmasabb a tengeri csata megvívására. Attikát már nem is említette, csak a többire vonatkozólag tett még előterjesztést. A legtöbb hozzászóló véleménye megegyezett abban, hogy az Iszthmoszhoz kellene hajózniok, és ott vívni tengeri csatát a Peloponnészosz védelmében; hozzátették ehhez még azt is, ha ezen a helyen vereséget szenvednek, akkor Szalamisznál ostrom alá veszik őket, és sehonnan se kaphatnak már segítséget, míg az Iszthmoszról könnyen eljuthatnak az övéikhez. Éppen erről tanakodtak a peloponnészoszi vezérek, amikor jött egy athéni, és hírül hozta, hogy az ellenség betört már Attikába, és tüzzel-vassal pusztítja a vidéket.

*

Amikor a görögök Szalamisznál hallották, hogy mi történt az athéni fellegvárral, annyira megzavarodtak, hogy a vezérek közül egyik-másik már be sem várta a tanácskozás eredményét, hanem hajójára sietett, és fölvent a vitorlákat, hogy minél hamarabb indulhasson; azok, akik továbbra is ottmaradtak a tanácsban, úgy döntöttek, hogy az Iszthmosz előtt vívják meg a tengeri csatát. Ahogy éjszaka lett, fölsozlott a gyűlés, és mindenki hajójára ment. Ekkor történt, hogy Themisztoklésztől, amikor visszatért a hajójára, megkérdezte Mnésziphilosz, egy athéni, mit döntöttek a tanácsban. Ahogy aztán hallotta a döntést, hogy az Iszthmoszhoz akarnak hajózni, és ott akarnak tengeri csatát vívni, így szólt: „Bizony, ha elviszik a hajókat Szalamisztól, akkor te már nem harcolhatsz a hazáért, mert mindenki elmegy a saját városába, és sem Eurübiadész, sem senki más meg nem akadályozza többé a szövetséges hajóhad fölbomlását. Tönkreteszi ez az ostobaság egész Görögországot! Próbáld meg, hátha van rá még mód, menj vissza, és vonasd vissza a határozatot! Hátha rá tudod beszélni Eurübiadészt az ittmaradásra!” Tetszett Themisztoklésznek ez a gondolat, nem is válaszolt rá semmit, hanem visszament Eurübiadész hajójához. Odaérkezvén fölüzent Eurübiadésznek, hogy közös ügyben akar tanácskozni vele. Eurübiadész pedig fölszólította, hogy jöjjön föl a hajóra, és mondja el, amit akar. Ekkor aztán Themisztoklész odaült melléje, és elmondta mindazt, amit Mnésziphilosztól hallott, mintha a saját elgondolása volna, és még sok egyéb érveléssel is megtoldotta. Végre aztán sürgetésével rábírta Eurübiadészt, hogy hagyja el a hajóját, és hívja újra tanácskozásba a vezéreket.

*

Themisztoklész hatására Eurübiadész megváltoztatta döntését. Azt hiszem, ennek leginkább az lehetett az oka, hogy attól tartott, az athéniak cserbenhagyják, ha az Iszthmoszhoz vezeti a hajókat. Ha meg az athéniak eltávoztak volna, akkor a többiek már nem lettek volna képesek a harcra. Elhatározta hát Eurübiadész, hogy ottmaradnak és bevárják a tengeri csatát.

ARTEMISZIA TANÁCSA

Amikor a perzsák mindnyájan megérkeztek a phaléroni kikötőbe, maga Xerxész is leszállt a hajókhoz, mert beszélni akart a hajók vezéreivel, hogy megismerje véleményüket. Ahogy odaért a király, helyet foglalt a trónusán; ott voltak már a tartományok királyai is, akiket magához rendelt, meg a hajók vezérei. Sorban ültek, ahogy a király rang szerint megtisztelte őket: első volt a szidóni király, utána a türoszi, meg a többiek. Mikor aztán szép rendjén elhelyezkedtek, Xerxész odaküldte mindenikükhöz Mardonioszt, kérdezze meg tőlük, hogy mit javasolnak, megütközzenek-e a tengeren. S ahogy aztán Mardoniosz végigjárta őket kérdésével, kezdve a szidóni királyon, mind egyhangúlag azt javasolták, hogy meg kell ütközni, csak Artemiszia beszélt így:

„Mondd meg a királynak, Mardoniosz, ezek az én szavaim hozzá: Nem voltam én a legrosszabb az euboiai csatában, és nem voltak az én tetteim a leghitványabbak. Jogom van hát ahhoz, királyom, hogy őszintén elmondjam, mit tartok ügyedre legkedvezőbbnek. Azt mondom tehát, kíméld hajóidat, és ne vívj csatát a tengeren, mert ellenségeid annyival jobbak a tengeren katonáidnál, amennyivel a férfiak bátrabbak az asszonyoknál! Miért is kellene egyáltalán tengeri csatát kockáztatnod? Hát nem vetted-e be Athént, amiért hadat indítottál? És nem ígáztad-e le Hellasz többi részét is? Hisz senki sem áll már utadban! Akik pedig szembeszálltak, azok úgy jártak, ahogy megérdemelték! Megmondom azt is, hogy véleményem szerint hogy alakul majd ellenségeid helyzete.

Ha nem sietsz a tengeri ütközettel, hanem itt tartod hajóidat a part közelében, és magad is ittmaradsz - vagy akár ha tovább is vonulsz a Peloponnészoszra -, könnyen elérheted a célodat, uram! Mert hosszú ideig nem fognak tudni ellenállni a görögök, szétszórod őket, és ők mind hazamennek városaikba. Hisz úgy tudom, nincs is elegendő élelmük ezen a szigeten. Ha meg szárazföldi seregeddel a Peloponnészosz ellen vonulsz, előre látható, hogy megrémülnek majd az odavaló görögök, s akkor már nem sokat törődnek majd azzal, hogy a tengeren harcoljanak veled Athénért. Ha viszont most elhamarkodottan megütközöl a tengeren, attól tartok, hogy tengeri haderőd veresége magával ránthatja a bajba még szárazföldi seregedet is. Ne feledkezz meg arról sem, királyom, hogy a derék embereknek rossz szolgálai szoktak lenni, a hitványaknak pedig derék szolgálai. Neked is, aki a legeslegkiválóbb ember vagy, gyávák a szolgálaid; az egyiptomiak, küprosziaiak, kilixek és pamphülokból, akik szövetségeseid között vannak, semmi hasznod se lesz!”

Így beszélt Artemiszia Mardonioszhoz; a királynő jóakarói meg nagyon megrémültek e szavak hallatára; attól féltek, hogy megbünteti a király Artemisziát ezért a beszédért, hogy nem akar tengeri csatát vívni; irigyei és ellenségei viszont - mert ilyenek is voltak, hisz őt becsülte a király leginkább összes szövetségesei közül - annál inkább örültek ennek a válasznak, mert biztosra vették, hogy ezzel most nyakát szegi. De mikor aztán Mardoniosz közölte a válaszokat a királlyal; nagyon megörült Xerxész Artemiszia javaslatának. Azelőtt is sokra tartotta Artemisziát, de ettől fogva még jobban megbecsülte. Mégis úgy rendelkezett, hogy a többség javaslatát kövessék. Úgy gondolta különben is, hogy Euboiánál azért viselkedtek olyan gyáván a katonái, mert ő, a királyuk, nem volt közöttük. Most azonban ő maga is végig akarta nézni a tengeri ütközetet.

THEMISZTOKLÉSZ ÜZENETE

Szalamisznál a görögök nem voltak megelégedve Eurübiadész döntésével. Megint gyűlést tartottak, és újra megvitatták a régi kérdést. Egy részük azt hangoztatta, hogy vissza kell vonulniok a Peloponnészoszhoz, és azt kell védeniök, nincs értelme annak, hogy olyan földért harcoljanak, amelyet már úgylát elfoglalt az ellenség; Athén, Aigina és Megara képviselői viszont azt kívánták, hogy maradjanak ott helyben, és ütközzenek meg a perzsákkal.

Themisztoklész, amikor látta, hogy kisebbségben marad, és elvetik indítványát a peloponnészosziak, titkon eltávozott a gyűlésből, és elküldte egyik emberét dereglyén a perzsa hajóhadhoz, előre kitanítván, hogy mit mondjon. Szikinnosz volt ennek az embernek a neve, Themisztoklész szolgája és gyermekeinek nevelője volt. Később Themisztoklész ezért a tetteért, amikor Theszpiai városa polgárokat toborzott, őt is beíratta a polgárok közé, és nagy vagyonnal ajándékozta meg. Ez az ember ekkor csónakján a perzsák vezéreihez ment, és átadta gazdája üzenetét. „Az athéniak vezére küldött engem a többiek tudta nélkül - mert a király pártján áll ő is, és azt kívánja, hogy ti győzzetek, ne a görögök. Azt üzeni velem, hogy a görögök félelmükben menekülésre gondolnak már, és most itt az alkalom, hogy nagy tetteket hajtsatok végre, ha nem engeditek megszökni őket. Nincs közöttük egyetértés, és nem is fognak szembeszállni veletek, hanem majd meglátjátok, hogy egymás ellen fognak harcolni azok, akik a ti pártotokon vannak, és azok, akik nem úgy gondolkoznak.” Átadta ezt az üzenetet Szikinnosz, és azonnal eltávozott.

A perzsák elhitték szavait, és rögtön sok embert tettek ki Pszüttaleia szigetére Szalamisz és a szárazföld között, azután éjfél felé a hajóhad nyugati szárnyával Szalamisz irányába eveztek, hogy bekerítsék a görögöket. Ugyanakkor előrenyomultak a Keosz és Künoszura mellé rendelt hajók is, és elzárták az öblöt Munikhiáig, hogy a görögök semerre se menekülhessenek.

THEMISZTOKLÉSZ ÉS ARISZTEIDÉSZ

Szalamisznál a görög vezérek között sokáig tartott még a vita. Nem tudták, hogy a perzsa hajók bekerítették már őket, azt hitték, ugyanott állnak ezek most is, ahol nappal voltak. Még javában folyt a vita a vezérek között, amikor átjött Aiginából az athéni Ariszteidész, Lüsizimakhosz fia, akit a nép régebben cserépszavazással számkivetésbe küldött, pedig úgy tudom róla, hogy igen kiváló és igazságos ember volt. Ez az ember kihívta most a tanácsból Themisztoklész, aki egyáltalán nem barátja, sőt nagyon is elkeseredett ellensége volt. De mindezzel nem törődött, hanem kihívta, mert beszélni akart vele. Hallotta ugyanis már előbb, hogy a peloponnészosziak sürgetik a hajók visszavonását az Iszthmoszra. Ahogy aztán kijött Themisztoklész, így szólt hozzá Ariszteidész: „Nekünk abban kell versengenünk egymással máskor is, de most különösen, hogy melyikünk tud több jót tenni a hazával. Azt mondom hát, vitatkozhattok már a peloponnészosziakkal amennyit csak akartok arról, hogy elvonuljatok-e vagy sem! Mert én saját szememmel láttam, hogy a korinthosziak és maga Eurübiadész is még akkor se mehetnének innen, ha akarnának. Körülvett bennünket az ellenség. Menj be hát, és add ezt a tudtukra.”

„Helyesen beszélsz, és nagyon jó hírt hoztál - felelte Themisztoklész -, mert annak voltál szemtanúja, amit magam is kívántam. Tudd meg hát, hogy az én biztatásomra tették ezt a perzsák. Minthogy saját jószántukból nem akartak harcolni a görögök, úgy láttam, nincs más választásom, kényszerítenem kell őket a harcra. Te pedig, miután ilyen jó hírt hoztál, menj be, és jelentsd magad. Mert ha én mondom, nem hiszik el, hogy igazat beszélek, és nem győzöm meg őket arról, hogy csakugyan megtette az ellenség. Mondd el hát nekik, hogy áll a helyzet. Ha aztán elhiszik szavaidat, jó, de ha nem hiszik, úgylis jó, mert nem futnak már szét, hiszen körül vagyunk véve, ahogy mondod.”

Erre Ariszteidész bement a tanácsba, és elmondta, hogy Aiginából jön, de már alig tudott észrevétlenül átjönni az ellenség előrenyomuló sorain; Xerxész hajói körülvették a görög tábor; azt tanácsolta, készüljenek a védekezésre. Így beszélt Ariszteidész, azután eltávozott, a vezérek pedig tovább folytatták a vitát, mert legtöbben nem hittek a hírnek.

Kételkedésük közepette egyszer csak jön egy szökevény háromsorevezős ténoszi hajó, amelynek Panaitiosz, Szószimenész fia volt a kapitánya, ez aztán elmondta nekik a teljes igazságot. Ezért vésték föl Delphoiban arra a bizonyos tripuszra a ténosziak nevét is azok közé, akik legyőzték a perzsát. Ezzel a Szalamiszhoz átszökött hajóval, meg avval a másik lémnoszival együtt, amely már Artemiszionnál átpártolt, háromszáznyolcvanra emelkedett a görög hajók száma; két hajó ugyanis még hiányzott ebből a számból.

A görögök most már elhitték a ténosziak szavait, és megtették az előkészületeket a tengeri csatára. Kora hajnalban összegyűjtötték a hajók legénységét, és mindenekelőtt Themisztoklész buzdító beszédet intézett hozzájuk. Összehasonlította a jót a hitvánnyal, és arra biztatta őket, hogy amennyire csak az emberi természet megengedi, a jobbat válasszák. Majd befejezván beszédét, felszólította őket, hogy szálljanak be a hajókba. Ezek meg is tették, s erre az egész görög hajóhad megindult, de alig hagyták el a partot, máris rájuk támadtak a barbárok.

ARTEMISZIA HŐSTETTE

Hogy a többi barbár népek és görögök hogyan harcoltak egyenként, nem tudom hitelesen elbeszélni. Artemisziával azonban a következő történt, s ettől fogva még nagyobb lett a becsülete a király előtt. Amikor ugyanis a királyi hajóhadban már nagy volt a zűrzavar, Artemiszia hajóját üldözni kezdte egy attikai hajó. Artemiszia semerre se tudott menekülni, mert előtte mindenfelé szövetséges perzsa hajók tolongtak, és ő volt leghátul, legközelebb az ellenséghez. Erre Artemiszia gondolt egy merészet, és hirtelen ötletét szerencsésen végre is hajtotta. Nem törődve üldözőjével, gyorsan megtámadta az egyik perzsa szövetséges hajóját, azt, amelyet Kalüндia királya, Dámászithümosz vezényelt. Hogy haragosa volt-e Dámászithümosz Artemisziának, és hogy előre megfontolt szándékkal támadta-e meg ezt a hajót Artemiszia, vagy csak azért, mert hirtelenében ez az ötlete támadt, azt nem tudom.

Ahogy aztán megtámadta és elsüllyesztette ezt a szövetséges hajót, ebből a merész cselekedetéből kettős haszna lett. Az attikai hajó parancsnoka, amikor látta, hogy Artemiszia egy barbár hajót támad meg, azt hitte róla, hogy vagy görög hajó ez, vagy pedig átpártolt a görögökhöz, és most együtt harcol velük a perzsák ellen. Ebben a hiszemben abbahagyta az üldözést, és más ellenséget keresett magának. Ez volt Artemiszia szerencséje, mert így sikerült megmenekülnie, és ennek köszönhette, hogy nem veszett oda; de ezenkívül, bár rossz fát tett a tűzre, Xerxész király még meg is dicsérte.

Mondják ugyanis, hogy Xerxész látta, amint Artemiszia támadott a hajójával, és meg is jegyezte valaki a környezetéből: „Látod, uram, milyen bátran küzd Artemiszia, hogyan süllyeszti el az ellensége hajóját?!” A király erre megkérdezte, hogy valóban Artemiszia volt-e az, kísérete pedig azt felelte, hogy igen, hiszen jól látható a hajó jelvénye is! Hogy persze az elpusztult hajó valóban az ellenségé volt-e, azt nem tudták.

Hozzájárult még Artemiszia szerencséjéhez az is, hogy az elsüllyesztett hajó legénységéből senki se menekült meg, aki bevádolhatta volna. Xerxész, amikor környezete válaszát hallotta, állítólag fölsóhajtott: „Embereim asszonyokká lettek, az asszonyok meg férfiakká!”

A PÓRUL JÁRT PHOINIKOK

Ebben a zűrzavarban történt a következő is. A phoinikok egy része, akiknek hajója elpusztult, a királyhoz jött, és bevádolta az iónokat: miattuk vesztették el hajóikat, mert elárulták őket.

Véletlenül azonban mégsem az iónok vezérei bűnhődtek az árulásért, hanem a vádaskodó phoinikok. Mialatt ugyanis ezek előadták panaszukat, egy szamothrakéi hajó megtámadott egy attikait és elsüllyesztette; egy arra haladó aiginai viszont a szamothrakéira rohant és meglékelte. Csakhogy a szamothrakéi legénység, amely híres arról, hogy jó dárdavető, az utolsó pillanatban elintézte dárdáival a támadó legénységet, saját süllyedő hajójáról átugrott a támadó hajóra és hatalmába kerítette.

Ez a közbejött esemény mentette meg az iónokat. Xerxész ugyanis, aki látta ezt a bravúros tettet, nagy mérgesen a panaszkodó phoinikokhoz fordult, őket okolta mindenért, és elrendelte, hogy fejezzék le őket, hogy hitvány létükre ne vádaskodhassanak olyanokra, akik különbek náluk.

Mert Xerxész, hogy lássa az egész tengeri csatát, Szalamisszal szemben egy hegyfokon, az Aigaleószon ült; folyton kérdezősködött, és ha valamelyik hajóparancsnok valami bravúros tettet vitt véghez, írnokaival mindjárt fölíratta a nevét, családját és városát. A phoinikok megbüntetéséhez hozzájárult még az is, hogy jelen volt a király kíséretében a perzsa Ariarnész, az iónok nagy barátja. Az ítéletvégrehajtók tehát kezelésbe vették a vádaskodó phoinikokat.

XERXÉSZ ÉS MARDONIOSZ

Amikor az első hír megérkezett Szúszába, hogy Xerxész elfoglalta Athént, úgy megörültek az otthon maradt perzsák, hogy az utakat mind mirtusszal hintették tele, tömjént gyűjtöttek, áldozati ünnepet rendeztek, örültek, örvendeztek és vigadoztak. A második hír azonban lesújtotta őket, megszagatták ruháikat, sírtak, jajgattak és gyászoltak; mindenért Mardonioszt okolták. Nem is annyira hajóik elvesztését gyászolták, mint inkább Xerxész király életéért aggódtak. Mindaddig tartott ez a hangulat Perzsiában, amíg Xerxész haza nem érkezett és jelenlétével meg nem nyugtatta őket.

Mardoniosz pedig, amikor látta, hogy mennyire elkésérik Xerxészt a szalamiszi vereség, előre sejtette, hogy a király hamarosan kereked el Athénból. Attól is félt, hogy neki magának bűnhődnie kell majd, hiszen ő biztatta a királyt a görögországi hadjáratra. Jobbnak látta tehát, ha továbbra is vállalja a veszélyt, és vagy leigázza Görögországot, vagy valami vállalkozásba fogva dicsőségesen fejezi be életét. (Mégis inkább azt remélte, hogy sikerül majd meghódítania Görögországot.) Ezen jártatta az eszét, és így szólt a királyhoz:

„Uram, ne vedd annyira szívedre az elszenvedett csapást, és ne bánkódj miatta! Hiszen nem deszkahajók döntik el ezt a háborút, hanem emberek és lovak! Aztán meg senki se mer ezekről a görög hajókról partra szállni, hogy ott ütközzék meg veled, se a szárazföldről nem jön ellenünk senki, még ha talán azt hinnék is ostobaságukban ellenfeleink, hogy már kivívták a végső diadalt. Azok, akik valóban szembeszálltak velünk a szárazon, el is vették méltó büntetésüket.

Ha jónak látod, tegyünk most rögtön próbát, és foglaljuk el a Peloponnészoszt, de ha inkább várni akarsz még egy darabig, megtehetjük azt is. Csak ne veszítsd el a bátorságodat! Mert nem viszik el szárazon a görögök se azt, amit most, se azt, amit régebben cselekedtek ellened. Szolgáid lesznek ők mindnyájan! Tégy úgy, ahogy mondom. Ha úgy határozta, hogy visszavonulsz a sereggel, van nekem arra is egy jó tervem. Ne tedd a perzsákat nevetségessé a görögök előtt, mert nem a perzsákon múlt ez a kis kudarc! Azt se mondhatod, hogy gyáván viselkedtünk volna! Az, hogy a phoinikok, az egyiptomiak, a küprosziak meg a kilixek gyávák voltak; nem a perzsák bűne! Minthogy pedig a perzsák nem okai semminek sem, fogadd meg tanácsomat. Ha úgy határozta, hogy nem maradsz itt tovább, vonulj haza sereged zömével birodalmadba, én meg kiválasztok majd a seregből háromszázezer embert, és az lesz a kötelességem, hogy Görögországot leigázva a lábad elé rakjam.”

Ahogy ezt hallotta Xerxész, egyszerre felderült az arca, és nagyon megörült, mintha valami nagy veszedelemtől szabadult volna meg. Mardoniosznak meg azt felelte, hogy majd később megfontolja, melyik tervét fogadja el. Aztán tanácsot tartott a válogatott perzsa főemberekkel, és jónak látta, hogy belevonja ebbe a tanácskozásba Artemisziát is, mert legutóbb is ő találta el a legjobb tanácsot, hogy mit kellett volna tenniük. Mikor aztán megérkezett Artemiszia, elküldte Xerxész a közeléből perzsa tanácsosait, sőt még testőreit is, és négyszemközt így beszélt hozzá:

„Mardoniosz azt javasolja, hogy maradjak itt és támadjam meg a Peloponnészoszt. Azt állítja, hogy a perzsák és a szárazföldi csapat nem bűnös a kudarcban; ha alkalmuk lenne rá, ők ezt be is bizonyítanák. Azt kívánja tehát, hogy vagy én is cselekedjem így, vagy ő maga kiválogat háromszázezer embert, és velük leigázza nekem Görögországot, én meg akkor menjek haza a sereg többi részével birodalmamba. Nos hát, adj most tanácsot, hogy a két terv közül melyiket tegyem magamévá, melyikkel boldogulok legjobban, hiszen te már a tengeri csata előtt is jól megmondta, hogy nem kellett volna megütköznünk.”

Így kért tanácsot a király, Artemiszia meg így felelt: „Királyom, nehéz a legjobb tanácsot adni annak, aki tanácsot kér tőlünk. De én az adott körülmények között azt hiszem, legjobb lesz, ha te magad visszavonulsz, Mardoniosz pedig, ha akarja és vállalja, maradjon itt azokkal, akikkel akar. Mert ha leigazza ezt az országot, amint ígéri, és sikerül a terve, az a te műved lesz, királyom, hiszen a te szolgálaid ígálták le akkor Görögországot. Ha viszont Mardoniosz terve megghiúsul, nem nagy szerencsétlenség az se, mert életben maradsz te magad, és birodalmad is fennmarad, meg házad népe. Márpedig, amíg te magad élsz, és virul a te uralkodóházad, sokszor kell addig a görögöknek még önmagukért harcolniok. Mardoniosszal meg, ha elesik is, senki se törődik. Ha győznek is a görögök, nem nagy dolog a győzelmük, hiszen csak szolgálodat verték meg. Te meg különben is végrehajtottad azt, amiért hadat indítottál: felégetted Athént, és most szépen hazamégy!”

Nagyon örült Xerxész ennek a tanácsnak, mert pontosan azt mondta, amit ő maga is akart. Mert én azt hiszem, nem maradt volna ő Athénban még akkor se, ha mindnyájan, emberestül, asszonyostul azt tanácsolják is neki, hogy maradjon: annyira meg volt ijedve. Megdicsérte hát Artemiszia tanácsát, és elküldte, hogy vigye haza a fiait Epheszoszba, mert ott volt Xerxész néhány fia vele együtt a kíséretében.

Mikor aztán Xerxész Artemisziára bízta fiait, magához hívatta Mardonioszt, és felszólította, hogy tetszése szerint válogasson ki embereket a hadseregből, s aztán próbálja meg, hogy tettei is olyanok legyenek, mint szavai. Ez a nap ezzel telt el, éjszaka meg a király parancsára a vezérek útnak indították hajóikat Phaléronból, és igyekeztek a Hellészpontosz felé olyan gyorsan, ahogy csak tudtak, hogy biztosítsák a hidat a király visszatérésére.

A SZALAMISZI CSATA UTÁN

Amikor megvirradt, látták a görögök, hogy a perzsák szárazföldi hadserege a helyén maradt; azt hitték, a hajók is valahol a Phaléron körül lehetnek, s előbb-utóbb támadni fognak; ennek megfelelően készültek ők is a védekezésre. Mikor aztán megtudták, hogy a hajók már elmentek, rögtön üldözőbe vették őket. De hiába nyomultak előre Androszig, Xerxész hajóhadát már sehol sem találták; erre aztán Androszban kiszálltak ők is tanácskozni. Themisztoklész azt javasolta, forduljanak a szigetek felé és a hajókat üldözve menjenek egyenesen a Hellészpontoszhoz, rombolják le ott a hidat. De Eurübiadész éppen az ellenkezőjét javasolta, mondván: ha lerombolnák a hidat, ezzel nagyon nagy bajt okoznának a görögöknek. Mert ha a perzsának elválnák az útját, és arra kényszerítenek, hogy Európában maradjon, aligha maradna békével. Ha ugyanis a békét választaná, akkor se előbbre nem jutnának az ügyei, se vissza nem térhetne hazájába, és serege éhen veszne; ha viszont újra támadna és megfeszítené az erejét, akkor Európában előbb-utóbb minden város és minden nép meghódolna neki, vagy fegyveres erejének engedve, vagy békésen kiegyezve vele. Azonkívül az ellenség a sereg élelmezését is a görögök terméséből fedezné. Neki viszont az a véleménye, hogy a perzsa a tengeri vereség után nem marad Európában. Hagyni kell hát, hogy meneküljön, s azután majd később tenni át területükre a küzdelem színterét. Ehhez a véleményhez csatlakozott a többi peloponnészoszi vezér is.

Themisztoklész, amikor látta, hogy a többieket nem tudja rávenni arra, hogy a Hellészpontoszhoz hajózzanak, megváltoztatta véleményét, és az athéniakhoz fordult. Legjobban ugyanis éppen az athéniak bosszankodtak azon, hogy megszökött az ellenség, s ők egyedül akartak a Hellészpontoszhoz hajózni, még ha a többiek magukra is hagynák őket. Themisztoklész aztán így beszélt hozzájuk: „Én magam is sokszor tapasztaltam már, de még többször hallottam másoktól, hogy a legyőzöttek, ha végveszély fenyegeti őket, újra kezdik a harcot, és kiköszörülnek a csorbát. Váratlan szerencse ez, hogy mi magunkat és az egész görögséget megmentettük, elkergetve ilyen rengeteg sok embert, ne üldözzük hát őket tovább, ha már úgylis futnak. Nem mi tettük ezt, hanem az istenek és héroszok, akik nem engedték meg, hogy egyetlenegy bűnös és istentelen ember uralkodjék egész Ázsián és Európán, aki nem tett különbséget szent és mindennapi dolgok között, fölgyújtotta és ledöntötte az istenek szobrai, megkorbácsolta és bilincsbe verte a tengert is. Pillanatnyilag jól áll az ügyünk, maradjunk most görög területen, gondoljunk magunkra és családunkra. Mindenki építse föl házát és művelje szorgalmasan földjét, miután elűztük a barbárt. Majd a tavasszal elhajózunk a Hellészpontoszhoz is, meg Ióniába is elmegyünk.” A perzsa királyt akarta ezekkel a szavaival hálára kötelezni, hogy majd menedéket találjon nála, ha rosszra fordul az ügye Athénban. Később csakugyan így is lett.

Themisztoklésznek ez a beszéde megfordította a hangulatot, és az athéniak hallgattak rá. Minthogy már előbb is bölcs embernek tartották, s csakugyan bölcs és jó tanácsadó volt, készséggel magukévá tették javaslatát. Themisztoklész pedig, amikor elfogadták indítványát, azonnal elküldte egy csónakon embereit, akikben legjobban bízott, hogy kínvallatásra sem árulják el, s meghagyta nekik, mit mondjanak a királynak. Ismét ezek között az emberek között volt Szikinnosz nevű szolgája. Ezek pedig, amikor Attikába érkeztek, a többiek a csónakban maradtak, csak Szikinnosz ment el Xerxészhez és ezt mondta neki: „Themisztoklész, a Neoklész fia küldött engem, az athéniak hadvezére és a szövetségesek között a legkiválóbb és legbölcsebb ember. Meghagyta, hogy mondjam meg neked, az athéni Themisztoklész szolgálatot akarván tenni neked, nem hagyta, hogy a görögök hajói üldözzenek és elmenjenek lerombolni a hellészpontoszi hidat. Most hát nyugodtan eltávozhatsz.” A követek az üzenet átadása után visszatértek Themisztoklészhez.

XERXÉSZ A VIHARBAN

Van egy másik hagyomány is arról, hogy amikor Xerxész Athénból visszavonult, a Sztrümón folyónál fekvő Éiön városához érkezett, de innen már nem a szárazon ment tovább, hanem seregét Hüdarnészra bízta, hogy vezesse le a Hellészpontoszhoz, ő maga meg egy phoinik hajóra szállva tért vissza Ázsiába.

Útközben azonban a Sztrümón felől hatalmas viharba került a hajó. A vihar mind veszélyesebb lett, mert a hajó túlságosan meg volt terhelve, rengeteg perzsa volt Xerxésszel a fedélzeten. Mondják, hogy a király rémülten fordult a kormányoshoz, és aggódva kérdezte, van-e még remény a megmaradásukra. „Uram, oda minden reményünk, ha valahogy meg nem szabadulunk ettől a rengeteg utastól” - felelt a kormányos.

Ahogy a király ezt hallotta, állítólag kíséretéhez fordult, és ilyen beszédet intézett hozzájuk: „Perzsák! Itt az idő, hogy megmutassátok, mennyire szeretitek királyotokat, mert úgy látom, rajtatok múlik életbenmaradásom!” Így beszélt a király, a perzsák pedig hódolattal borultak lába elé, és önként a tengerbe ugrottak.

A hajó aztán megkönnyebbülve kibírta a tenger viharát, és szerencsésen megérkezett Ázsiába. Amikor aztán partra szálltak, Xerxész azonnal így intézkedett: megkoronáztatta aranykoronával a hajó kormányosát, mert megmentette a király életét, de utána tüstént leüttette a fejét, mert annyi derék perzsának a halálát okozta.

Ez a másik hagyomány Xerxész hazatéréséről Ázsiába, de én ebben sehogyan sem hiszek, és nem hiszek abban sem, ami állítólag a király perzsa kíséretével történt. Mert ha valóban azt hallotta volna Xerxész a kormányostól, hogy szabadulniok kell a túlságosan sok utastól, én ezret teszek egy ellen, hogy a király másképp intézkedik. Először is megparancsolja a perzsáknak, hogy üljenek le az evezők mellé, mégha ezerszer is olyan nagy tiszteletben álló főemberek ezek a perzsák; azután pedig tengerbe dobta annyi phoinik evezőst, ahány perzsa van a hajón. De, mint mondtam, Xerxész a valóságban nem is hajón, hanem szárazföldi úton tért vissza Ázsiába.